

ЖУРНАЛ
БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ФИЛОЛОГИЯ

ЧАСОПІС
БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА ЎНІВЕРСІТЭТА

ФІЛАЛОГІЯ

JOURNAL
OF THE BELARUSIAN STATE UNIVERSITY

PHILOLOGY

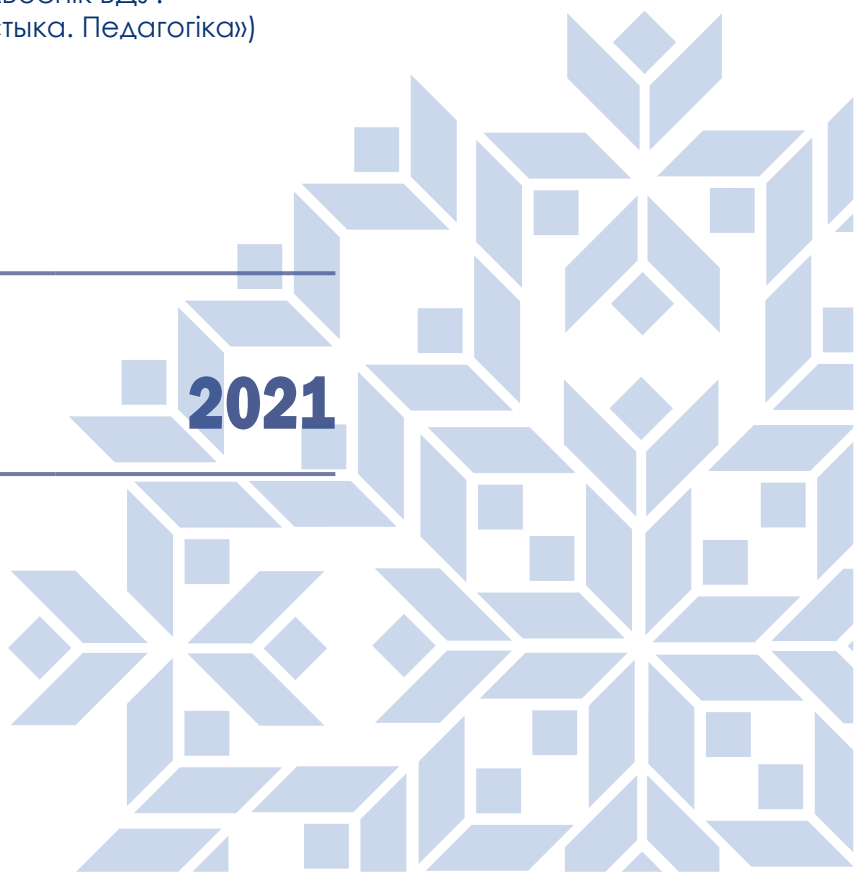
Издается с января 1969 г.
(до 2017 г. – под названием «Вестник БДУ.
Серия 4, Филология. Журналистика. Педагогика»)

Выходит три раза в год

2

2021

МИНСК
БГУ

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор **ЗАПРУДСКИЙ С. Н.** – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры белорусского языкознания филологического факультета Белорусского государственного университета, Минск, Беларусь.
E-mail: zaprudski@gmail.com

**Заместители
главного редактора** **ГОНЧАРОВА-ГРАБОВСКАЯ С. Я.** – доктор филологических наук, профессор; профессор кафедры русской литературы филологического факультета Белорусского государственного университета, Минск, Беларусь.
E-mail: goncharova_s@tut.by
АРСЕНТЬЕВА М. Ф. – кандидат педагогических наук, доцент; заведующий кафедрой германских языков факультета международных отношений Белорусского государственного университета, Минск, Беларусь.
E-mail: arsentsyeva@mail.ru
ПРИГОДИЧ Н. Г. – доктор филологических наук, профессор; заведующий кафедрой белорусского языкознания филологического факультета Белорусского государственного университета, Минск, Беларусь.
E-mail: mik197@tut.by

**Ответственный
секретарь** **ЯНЕНКО Н. В.** – кандидат филологических наук; старший преподаватель кафедры белорусского языкознания филологического факультета Белорусского государственного университета, Минск, Беларусь.
E-mail: janenka@gmail.com

- Аллинёль К.* Гренобльский университет 3 им. Стендаля, Гренобль, Франция.
Воевода Е. В. Московский государственный институт международных отношений, Москва, Россия.
Володина Т. В. Институт искусствоведения, этнографии и фольклора им. Кондрата Крапивы Центра исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь.
Волочко А. М. Национальный институт образования, Минск, Беларусь.
Волинец Т. Н. Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
Гладкова Г. Карлов университет, Прага, Чехия.
Даниленко А. Университет Пейс, Нью-Йорк, США.
Дубинко С. А. Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
Золтан А. Будапештский университет им. Лоранда Этвёша, Будапешт, Венгрия.
Колер Г.-Б. Ольденбургский университет им. Карла фон Осецкого, Ольденбург, Германия.
Кречмер А. Венский университет, Вена, Австрия.
Лукашанец А. А. Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь.
Мечковская Н. Б. Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
Поплавская Т. В. Минский государственный лингвистический университет, Минск, Беларусь.
Ровдо И. С. Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
Савич М. Государственный университет им. Марии Кюри-Склодовской, Люблин, Польша.
Стариченок В. Д. Белорусский государственный педагогический университет им. Максима Танка, Минск, Беларусь.
Тараненко А. А. Институт языковедения им. А. А. Потебни Национальной академии наук Украины, Киев, Украина.
Халипов В. В. Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
Хаустович Н. В. Варшавский университет, Варшава, Польша.
Хентшель Г. Ольденбургский университет им. Карла фон Осецкого, Ольденбург, Германия.
Цзян Цюнь Даляньский политехнический университет, Далянь, Китай.

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ

- Галоўны рэдактар** ЗАПРУДСКІ С. М. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт; дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск, Беларусь.
E-mail: zaprudski@gmail.com
- Намеснікі галоўнага рэдактара** ГАНЧАРОВА-ГРАБОЎСКАЯ С. Я. – доктар філалагічных навук, прафесар; прафесар кафедры рускай літаратуры філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск, Беларусь.
E-mail: goncharova_s@tut.by
АРСЕНЦЬЕВА М. Ф. – кандыдат педагагічных навук, дацэнт; загадчык кафедры германскіх моў факультэта міжнародных адносін Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск, Беларусь.
E-mail: arsentsyeva@mail.ru
ПРЫГОДЗІЧ М. Р. – доктар філалагічных навук, прафесар; загадчык кафедры беларускага мовазнаўства філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск, Беларусь.
E-mail: mik197@tut.by
- Адказны сакратар** ЯНЕНКА Н. В. – кандыдат філалагічных навук; старшы выкладчык кафедры беларускага мовазнаўства філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск, Беларусь.
E-mail: janenka@gmail.com
- Алінэль К.* Грэнобльскі ўніверсітэт 3 імя Стэндаля, Грэнобль, Францыя.
Ваявода А. У. Маскоўскі дзяржаўны інстытут міжнародных адносін, Масква, Расія.
Валодзіна Т. В. Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь.
Валочка Г. М. Нацыянальны інстытут адукацыі, Мінск, Беларусь.
Валынец Т. М. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Генчэль Г. Альдэнбургскі ўніверсітэт імя Карла фон Асецкага, Альдэнбург, Германія.
Гладкава Г. Карлаў універсітэт, Прага, Чэхія.
Даніленка А. Універсітэт Пэйс, Нью-Ёрк, ЗША.
Дубінка С. А. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Золтан А. Будапешцкі ўніверсітэт імя Лоранда Этвёша, Будапешт, Венгрыя.
Колер Г.-Б. Альдэнбургскі ўніверсітэт імя Карла фон Асецкага, Альдэнбург, Германія.
Крэчмер А. Венскі ўніверсітэт, Вена, Аўстрыя.
Лукашанец А. А. Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь.
Мячкоўская Н. Б. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Паплаўская Т. В. Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Роўда І. С. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Саевіч М. Дзяржаўны ўніверсітэт імя Марыі Кюры-Складоўскай, Люблін, Польшча.
Старычонок В. Д. Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка, Мінск, Беларусь.
Тараненка А. А. Інстытут мовазнаўства імя А. А. Патабні Нацыянальнай акадэміі навук Украіны, Кіеў, Украіна.
Халінаў В. В. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Хаўстовіч М. В. Варшаўскі ўніверсітэт, Варшава, Польшча.
Цзян Цюнь Далянскі політэхнічны ўніверсітэт, Далян, Кітай.

EDITORIAL BOARD

Editor-in-chief

ZAPRUDSKI S. M., PhD (philology), docent; associate professor at the department of Belarusian linguistics, faculty of philology, Belarusian State University, Minsk, Belarus.
E-mail: zaprudski@gmail.com

Deputy editors-in-chief

GONCHAROVA-GRABOVSKAYA S. Y., doctor of science (philology), full professor; professor at the department of Russian literature, faculty of philology, Belarusian State University, Minsk, Belarus.

E-mail: goncharova_s@tut.by

ARSENTIEVA M. F., PhD (pedagogics), docent; head of the department of German languages, faculty of international relations, Belarusian State University, Minsk, Belarus.

E-mail: arsentsyeva@mail.ru

PRYHODZICH M. R., doctor of science (philology), full professor; head of the department of Belarusian linguistics, faculty of philology, Belarusian State University, Minsk, Belarus.

E-mail: mik197@tut.by

Executive secretary

JANIENKA N. V., PhD (philology); senior lecturer at the department of Belarusian linguistics, faculty of philology, Belarusian State University, Minsk, Belarus.

E-mail: janenka@gmail.com

<i>Allignol C.</i>	Stendhal University, Grenoble 3, Grenoble, France.
<i>Danylenko A.</i>	Pace University, New York, USA.
<i>Dubinko S. A.</i>	Belarusian State University, Minsk, Belarus.
<i>Gladkova H.</i>	Charles University, Prague, Czech.
<i>Hentschel G.</i>	Carl von Ossietzky University of Oldenburg, Oldenburg, Germany.
<i>Jiang Qun</i>	Dalian Polytechnic University, Dalian, China.
<i>Khalipov V. V.</i>	Belarusian State University, Minsk, Belarus.
<i>Khaustovich M. V.</i>	University of Warsaw, Warsaw, Poland.
<i>Kohler G.-B.</i>	Carl von Ossietzky University of Oldenburg, Oldenburg, Germany.
<i>Kretschmer A.</i>	University of Vienna, Vienna, Austria.
<i>Lukashanets A. A.</i>	Center for Belarusian culture, language and literature research of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus.
<i>Mechkovskaya N. B.</i>	Belarusian State University, Minsk, Belarus.
<i>Poplavskaya T. V.</i>	Minsk State Linguistic University, Minsk, Belarus.
<i>Rovdo I. S.</i>	Belarusian State University, Minsk, Belarus.
<i>Sajewicz M.</i>	Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, Poland.
<i>Starichenok V. D.</i>	Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank, Minsk, Belarus.
<i>Taranenko A. A.</i>	A. A. Potebnya Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
<i>Valochka H. M.</i>	National Institute of Education, Minsk, Belarus.
<i>Valodzina T. V.</i>	Kandrat Krapiva Institute of Arts Studies, Ethnography and Folklore of the Center for the Belarusian culture, language and literature research of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus.
<i>Voevoda E. V.</i>	Moscow State Institute of International Relations, Moscow, Russia.
<i>Volynets T. M.</i>	Belarusian State University, Minsk, Belarus.
<i>Zoltan A.</i>	Eötvös Loránd University of Budapest, Budapest, Hungary.

ЗАМЕЧАТЕЛЬНЫЕ ДАТЫ

ВЫДАТНЫЕ ДАТЫ

REMARKABLE DATES

Беларускаму дзяржаўнаму ўніверсітэту — 100 гадоў
Белорусскому государственному университету — 100 лет
Belarusian State University celebrates 100th anniversary

УДК 811.161

БЕЛОРУССКИЙ ЯЗЫК КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ БГУ

Н. Г. ПРИГОДИЧ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Исследуется история становления белорусского языка и белорусского языкознания в Белорусском государственном университете на протяжении 1921–2021 гг. Рассматриваются достижения университетских лингвистов по различным направлениям теории и практики преподавания языковедческих курсов, подготовки монографических и практико-ориентированных учебников и учебно-методических пособий. Акцентируется внимание на работах зарубежных белорусистов, участии ученых БГУ в международных проектах, в том числе в работе международных конгрессов славистов. Анализируются итоги плодотворного сотрудничества преподавателей кафедры белорусского языкознания с учеными Института языкознания имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси, совместного проведения научных конференций, подготовки словарей, коллективных монографий и пособий по различным учебным дисциплинам. Оценивается роль университетских лингвистов и сотрудников академического института в исследовании истории становления белорусского языкознания как научного направления, подготовке кадров высшей квалификации, разработке нормативных документов в сфере функционирования

Образец цитирования:

Прыгодзіч МР. Беларуская мова як складнік гісторыі і сучаснасці БДУ. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2021;2:5–12.

For citation:

Pryhodzich MR. The Belarusian language as an integral part of history and modernity of the Belarusian State University. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2021;2:5–12. Belarusian.

Автор:

Николай Григорьевич Пригодич – доктор филологических наук, профессор; заведующий кафедрой белорусского языкознания филологического факультета.

Author:

Mikalai R. Pryhodzich, doctor of science (philology), full professor; head of the department of Belarusian linguistics, faculty of philology.
mik197@tut.by

современного белорусского литературного языка. Рассматриваются перспективы исследования вопросов, связанных с дальнейшим развитием белорусского языка, как непосредственно в БГУ, так и вообще в Республике Беларусь, ближнем и дальнем зарубежье.

Ключевые слова: белорусский язык; белорусский язык в начале XX в.; современный белорусский литературный язык; белорусский язык в БГУ; особенности преподавания белорусского языка как государственного; тенденции и перспективы развития.

БЕЛАРУСКАЯ МОВА ЯК СКЛАДНІК ГІСТОРЫІ І СУЧАСНАСЦІ БДУ

М. Р. ПРЫГОДЗІЧ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Даследуецца гісторыя станаўлення беларускай мовы і беларускага мовазнаўства ў Беларускім дзяржаўным універсітэце на працягу 1921–2021 гг. Разглядаюцца дасягненні ўніверсітэцкіх лінгвістаў па розных напрамках тэорыі і практыкі выкладання мовазнаўчых курсаў, падрыхтоўкі манаграфічных і практыка-арыентаваных падручнікаў і вучэбна-метадычных дапаможнікаў, акцэнтаў увага на працах замежных беларусістаў, удзеле навукоўцаў БДУ ў міжнародных праектах, у тым ліку ў рабоце міжнародных кангрэсаў славістаў. Аналізуюцца вынікі плённага супрацоўніцтва выкладчыкаў кафедры беларускага мовазнаўства з навукоўцамі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, сумеснага правядзення навуковых канферэнцый, падрыхтоўкі слоўнікаў, калектывных манаграфій і дапаможнікаў па розных вучэбных дысцыплінах. Дзецца ацэнка ролі ўніверсітэцкіх лінгвістаў і супрацоўнікаў акадэмічнага інстытута ў даследаванні гісторыі станаўлення беларускага мовазнаўства як навуковага напрамку, падрыхтоўцы кадраў вышэйшай кваліфікацыі, распрацоўцы нарматыўных дакументаў у галіне функцыянавання сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Разглядаюцца перспектывы далейшага даследавання пытанняў, звязаных з функцыянаваннем беларускай мовы, як непасрэдна ў БДУ, так і наогул у Рэспубліцы Беларусь, бліжнім і далёкім замежжы.

Ключавыя словы: беларуская мова; беларуская мова на пачатку XX ст.; сучасная беларуская літаратурная мова; беларуская мова ў БДУ; асаблівасці выкладання беларускай мовы як дзяржаўнай; тэндэнцыі і перспектывы развіцця.

THE BELARUSIAN LANGUAGE AS AN INTEGRAL PART OF HISTORY AND MODERNITY OF THE BELARUSIAN STATE UNIVERSITY

M. R. PRYHODZICH^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article examines the history of formation of the Belarusian language and Belarusian linguistics at the Belarusian State University during 1921–2021; examines the achievements of university linguists in various areas of the theory and practice of teaching linguistics courses, preparing monographic and practice-oriented textbooks and teaching aids, focuses on the work of foreign Belarusianists, participation of Belarusian State University scientists in international projects, including work of international congresses of Slavists. The article analyses the results of fruitful cooperation between teachers of the department of Belarusian linguistics and scientists of the Jakub Kolas Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Belarus, joint scientific conferences and readings, preparation of dictionaries, collective monographs and manuals on various academic disciplines. The role of university linguists and the staff of the academic institute in the study of the history of formation of Belarusian linguistics as a scientific direction, training of highly qualified personnel, development of normative documents in the field of the functioning of the modern Belarusian literary language is evaluated. The article considers the prospects of studying the issues of further development of the Belarusian language both at Belarusian State University and in the Republic of Belarus, in the near and far abroad.

Keywords: Belarusian language; Belarusian language at the beginning of the 20th century; modern Belarusian literary language; Belarusian language at Belarusian State University; peculiarities of teaching Belarusian as a state language; tendencies and prospects for development.

Уводзіны

У гісторыі станаўлення і развіцця Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта выключнае значэнне належыць беларускай мове, якая ўпаравень з іншымі мовамі – яўрэйскай, польскай і рускай (адпаведна чатыром асноўным этнічным групам, што насялялі БССР) – стала вядучым сродкам камунікацыі і асновай выкладання вучэбных дысцыплін у адукацыйных установах у 1920-я гг. Яшчэ на самым пачатку 1921 г. па ініцыятыве навукова-літаратурнага аддзела Наркамасветы (узначальваў С. Некрашэвіч) была створана тэрміналагічная камісія, мэтай якой з’яўлялася як складанне новай тэрміналогіі, так і перагляд існуючай. Усю работу камісія павінна была выканаць на працягу трох (!) месяцаў. І зроблена было многае. Фактычна ў экстрэмальных умовах на працягу 1921 – пачатку 1922 г. камісія апублікавала 8 тэрміналагічных падбораў, прыняла каля 3 тыс. тэрмінаў на 70 агульных пасяджэннях [1–2]. Выданні і рэкамендацыі камісіі паспрыялі і беларусізацыі вучэбнага працэсу ў Беларускім дзяржаўным універсітэце.

Вывучэнню гісторыі станаўлення беларускай лінгвістыкі ў БДУ, аналізу першых падручнікаў на беларускай мове, прызначаных для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў, прысвечаны артыкулы і навуковыя агляды А. І. Жураўскага [3], Л. М. Шакуна [4], І. К. Германовіча [5], В. П. Краснея [6], М. Р. Прыгодзіча [7].

Вынікі і іх абмеркаванне

Перыяд 1920-х гг. быў адзначаны важнымі падзеямі ў гісторыі беларускага народа і яго дзяржаўнасці. Адкрыцця ў гэты час Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (1921) і Інстытут беларускай культуры (1922), нягледзячы на складанае эканамічнае становішча, недахоп кадраў інтэлігенцыі, некаторыя хістанні людзей у адносінах да сваёй роднай мовы і іншыя цяжкасці, сталі зыходным пунктам для актыўнай перабудовы ў рэспубліцы духоўнай сферы дзейнасці. Адной з найважнейшых задач гэтага перыяду была распрацоўка праблем беларускага мовазнаўства, паколькі ў дарэвалюцыйны час на тэрыторыі Беларусі не выйшла ніводнай колькі-небудзь значнай лінгвістычнай працы. У першым навучальным годзе на этнолага-лінгвістычным аддзяленні ўсе дысцыпліны беларускага мовазнаўства выкладаў толькі адзін спецыяліст – вядомы грамадскі дзеяч і вучоны Я. Лёсік, які чытаў лекцыі па такіх раздзелах беларусазнаўства, як беларускі народ і яго мова, гісторыя беларускага пісьменства, беларуская літаратурная мова, элементарныя асновы беларускага правапісу. На ўсіх аддзяленнях праводзіліся практычныя пісьмовыя работы, а на этнолага-лінгвістычным – і семінарыяныя заняткі па беларускай мове.

Недахоп падрыхтаваных кадраў абумовіў працу многіх навукоўцаў Інбелкульта ў БДУ, а выкладчыкаў універсітэта – у інстытуце (Я. Лёсік, С. Некрашэвіч, П. Бузук, А. Багдановіч, І. Воўк-Левановіч, Л. Цвяткоў). Такое выкарыстанне навуковых кадраў спрыяла разгортванню ва ўніверсітэце мовазнаўчых даследаванняў і павышэнню якасці выкладання лінгвістычных дысцыплін. Менавіта ў першыя гады дзейнасці БДУ і Інбелкульта пачынаюць вылучацца і прыярытэтычныя напрамкі развіцця беларускага мовазнаўства, якія на многія дзесяцігоддзі прадвызначылі спектр лінгвістычных даследаванняў ва ўніверсітэце.

Сучасная беларуская літаратурная мова на этапе яе гістарычнага станаўлення. Першыя лінгвістычныя працы філолагаў універсітэта былі скіраваны на практыку выкладання вучэбных курсаў па беларускай мове, найперш на знаёмства студэнтаў з асноўнымі перадумовамі складання беларускай літаратурнай мовы, выяўленне асаблівасцей яе функцыянавання ў розныя перыяды, аналіз мовазнаўчых прац XIX ст., у якіх закраналіся пытанні паходжання і стану беларускай мовы, вызначалася яе месца ў сям’і славянскіх моў і інш. Менавіта гэтым і некаторым іншым пытанням былі прысвечаны навуковыя працы дацэнта І. Ваўка-Левановіча, выпускніка Петраградскага ўніверсітэта і вучня акадэміка Я. Ф. Карскага, у тым ліку і вялікі гісторыка-метадалагічны нарыс «Гістарычнае вывучэнне беларускай мовы ў славянскай філалогіі» (1925), які стаў першай мовазнаўчай працай універсітэцкіх філолагаў. Усяго ж вучоны з 1924 г. і да часу свайго ад’езду з Беларусі ў 1930 г. апублікаваў у розных выданнях (у тым ліку замежных) 15 навуковых прац, сярод якіх такія асноватворчыя артыкулы, брашуры і нарысы, як «Беларускае аканне» (1926), «Да пытання аб аканні ў беларускім правапісе» (1926), «Мова выданняў Францішка Скарыны» (1926), «Еще к вопросу о “ляшских” чертах в белорусской фонетике» (1930) і інш. У 1927 г. І. Воўк-Левановіч выдаў літаграфічным спосабам працу «Лекцыі па гісторыі беларускай мовы: курс, чытаны ў БДУ ў 1925–1927 гг. Уступ і фанетыка» – першы вучэбны дапаможнік для ВУ і педагагічных тэхнікумаў, ухвалены Галоўным метадычным кабінетам пры Наркамасветы БССР. На гэты ж час прыпадае і пачатак дзейнасці даследчыка як навуковага сакратара камісіі па ўкладанні гістарычнага слоўніка беларускай мовы, а яго даклад «Аб прынцыпах і метадах укладання гістарычнага слоўніка беларускай мовы» (выйшаў асобным выданнем у 1929 г.) стаў фактычна навукова абгрунтаванай інструкцыяй для ўсіх членаў камісіі ў іх практычнай дзейнасці над слоўнікам. Значна пазней,

у 1960-я гг., гэты даклад лёг у аснову распрацоўкі канцэпцыі падрыхтоўкі «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы» ў 37 выпусках, у зборы фактычнага матэрыялу і апрацоўцы слоўнікавых артыкулаў для якога прынялі ўдзел як былыя выпускнікі, так і сучасныя супрацоўнікі БДУ: А. І. Жураўскі, А. М. Булыка, Л. І. Рабаданава, У. М. Свяжынскі, Г. К. Ціванова, А. І. Яновіч, Н. В. Паляшчук і інш.

Рэпрэсіі 1930-х гг. і страты ў Вялікую Айчынную вайну прывялі да таго, што ў першыя пасляваенныя гады многае давялося пачынаць нанова. Навукова-даследчая дзейнасць лінгвістаў універсітэта ў гэты час праявілася найперш у стварэнні неабходных дапаможнікаў па беларускім мовазнаўстве для ВНУ і падручнікаў па беларускай мове для сярэдняй школы. Пры ўдзеле лінгвістаў БДУ былі падрыхтаваны выданні «Нарысы па гісторыі беларускай мовы» (1957), «Курс сучаснай беларускай мовы» (у 3 ч., 1957–1961). Інтэнсіўнае вывучэнне працэсаў фарміравання беларускай літаратурнай мовы дазволіла Л. М. Шакуну стварыць манаграфічны нарыс «Гісторыя беларускай літаратурнай мовы» (абаронены як доктарская дысертацыя), другое выданне якога (1984) было ўганаравана Дзяржаўнай прэміяй БССР (1986). У гэтыя ж гады распачалося грунтоўнае вывучэнне розных структурных узроўняў беларускай мовы, яе лексікі, граматыка-марфалагічных катэгорый, гістарычнай граматыкі і лексікалогіі (манаграфіі П. П. Шубы, А. І. Наркевіча, Л. І. Бурака, М. Г. Булахава і інш.). Тэарэтычнаму асэнсаванню гістарычных працэсаў у беларускай мове, усебаковай характарыстыцы ўласцівых ёй сродкаў прысвяцілі свае працы даследчыкі 1980–2010-х гг.: Б. А. Плотнікаў, А. І. Яновіч, В. П. Красней, Л. І. Сямешка, М. Р. Прыгодзіч, З. І. Бадзевіч, І. Р. Шкраба, У. І. Куліковіч, Т. Р. Рамза, І. А. Гапоненка, К. П. Любецкая, С. М. Запрудскі, Г. І. Кулеш, В. П. Трайкоўская, Я. М. Камароўскі і інш. Напісаныя ў тэарэтыка-практычным рэчышчы, гэтыя працы сваім зместам і глыбінёй распрацоўкі тэмы ўяўляюць сабой манаграфічныя даследаванні, а многія з іх сталі асновай для доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый [8, с. 4].

Выкананне навукова-даследчай тэмы «Беларуская мова на розных этапах яе гістарычнага развіцця: сінхронны і дыяхронны аспекты» стымулявала цікавасць да вывучэння асобных помнікаў старабеларускага пісьменства. Аспірантамі былі абаронены кандыдацкія дысертацыі «Моўныя і стыльвыя асаблівасці “Апокрысіса” Хр. Філалета» (М. І. Свістунова), «“Арыстоцэлевы вароты” як помнік старабеларускага пісьменства XVI ст. (графіка-арфаграфічны, фанетычны і марфалагічны аспекты)» (Н. Ю. Перавалава), «Моўны сінкрэтызм старабеларускага рэлігійнага пісьменства (дыяхранічны аспект)» (В. У. Басько), «Устарэлая лексіка ў беларускай мове (на матэрыяле лексікаграфічных прац XIX–XX стст.)» (А. М. Макарэвіч). Гісторыі развіцця і станаўлення асобных тэрмінасістэм прысвяцілі свае дысертацыйныя працы Ю. М. Лук’янюк, М. У. Юнаш, В. У. Бандаровіч, А. М. Лапкоўская. Беларуская-рускую інтэрферэнцыю на матэрыяле публіцыстыкі даследавала Г. І. Малько, семантыка-словаўтваральныя зрухі ў структуры аўтарскіх неалагізмаў першай паловы XX ст. сталі аб’ектам вывучэння ў працы В. А. Зразікавай.

Не менш важныя задачы ў даследаванні беларускай мовы на розных этапах яе гістарычнага развіцця стаяць перад сённяшнім пакаленнем універсітэцкіх лінгвістаў-беларусаведаў. Патрабуюць свайго далейшага асэнсавання і прагнознага развіцця такія навукова-тэарэтычныя і практычныя пытанні, як дынаміка норм беларускай літаратурнай мовы і вуснага маўлення, стыльвая арганізацыя беларускай мовы ў гісторыка-тыпалагічным аспекце, функцыянальны статус беларускай мовы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму і дзейсныя стымулы для яе паўнапраўнага развіцця ў бліжэйшай перспектыве, іншамоўныя запазычанні і інавацыйныя змяненні ў галіне лексікі і граматыкі і інш. Лінгвістам БДУ ў бліжэйшыя гады неабходна распрацаваць і выдаць вучэбныя дапаможнікі і падручнікі новага пакалення па гістарычнай граматыцы беларускай мовы, палеаграфіі, гісторыі беларускай літаратурнай мовы, гісторыі беларускага мовазнаўства, па ўсіх раздзелах вучэбнага курса сучаснай беларускай літаратурнай мовы (лексікалогія і фразеалогія, марфаналогія, марфеміка, марфалогія, сінтаксіс, лінгвістыка тэксту і інш.), вывучэнню беларускай мовы як замежнай.

Народна-дыялектнае слова: лексікаграфічна-лінгвакартаграфічная фіксацыя. Сярод найбольш важных напрамкаў навукова-даследчай дзейнасці беларускіх лінгвістаў у 1920-я гг. стала дэталёвае вывучэнне народных гаворак як крыніцы і асновы фарміравання беларускай літаратурнай мовы. Нельга сказаць, што дарэвалюцыйныя навукоўцы мала ўвагі звярталі на дыялектнае слова, шмат што ў гэтай справе было зроблена імі, аднак у новых умовах спарадычнасці і выпадковасці трэба было супрацьпаставіць сістэмнасць і ўсеахопнасць, грунтоўна і ўсебакова абследаваць як мага больш населеных пунктаў, падрыхтаваць і выдаць рэгіянальныя дыялектныя слоўнікі, тым самым стварыць трывалую лексічную базу для ўдасканалення літаратурнай мовы. У краіне разгарнуўся шырокі краязнаўчы рух, да вывучэння вуснай народнай спадчыны спрычыніліся сотні настаўнікаў, студэнтаў, прафесійных філолагаў і аматараў – збіральнікаў роднага слова. Адным з вядучых дыялектолагаў гэтага перыяду быў прафесар універсітэта П. Бузук, які ў 1928 г. выдаў фундаментальную працу «Спроба лінгвістычнай геаграфіі Беларусі. Частка 1. Фанетыка і марфалогія. Выпуск 1. Гаворкі цэнтральнай і ўсходняй

Беларусі і суседніх мясцовасцей Украіны і Вялікарасіі ў першай чвэрці XX ст.» – фактычна першы ў славянскім мовазнаўстве лінгвістычны атлас народных гаворак.

У пасляваенны час цэнтрам збору і вывучэння дыялектнай лексікі ў БДУ стала створаная ў 1953 г. кафедра беларускай мовы, супрацоўнікамі якой пад кіраўніцтвам прафесара М. А. Жыдовіч на працягу другой паловы XX ст. была створана 400-тысячная картатэка фактычнага матэрыялу амаль з усіх рэгіёнаў Беларусі, а найперш цэнтральнай яе часткі. Вынікам гэтай працы сталі тры выпускі «Матэрыялаў для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак» (1970, 1974, 1977). Пазней на аснове гэтага выдання і новых сабраных матэрыялаў прафесар М. А. Жыдовіч, дацэнты Е. С. Мяцельская, І. М. Шчарбакова, З. А. Зяневіч, Я. М. Камароўскі, старшы выкладчык І. А. Каралёва падрыхтавалі двухтомны «Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі», першы том якога пад рэдакцыяй Е. С. Мяцельскай быў апублікаваны ў 1990 г. (літары А–П). На вялікі жаль, рукапіс другога тома быў беззваротна страчаны падчас выдавецка-рэарганізацыйнай кампаніі пачатку 1990-х гг.

Універсітэцкія вучоныя прынялі актыўны ўдзел у падрыхтоўцы «Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы» (1963). Дацэнт кафедры рускай мовы А. Р. Мурашка ў складзе аўтарскага калектыву гэтай працы была адзначана Дзяржаўнай прэміяй СССР (1971). Прыкладна ў гэты ж час пачалося вывучэнне астраўных рускіх гаворак, якія з’явіліся на тэрыторыі Беларусі ў выніку перасялення з Расіі стараабрадцаў. Вынікам гэтай шматгадовай працы сталі дысертацыі А. Ф. Манаенкавай і В. А. Саніковіч, выданне «Слоўнік рускіх гаворак Беларусі» (1989), аўтарам-складальнікам якога была А. Ф. Манаенкава. Да важных навуковых і навукова-метадычных здабыткаў універсітэцкіх дыялекталагаў неабходна аднесці «Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі» (1972) Е. С. Мяцельскай і Я. М. Камароўскага і працу гэтых жа аўтараў «Беларуская дыялекталогія. Хрэстаматыя» (1979), вучэбныя дапаможнікі «Беларуская дыялекталогія» (1969; 2-е выд. – 1980) і «Беларуская дыялекталогія: практыкум» (1991) Е. С. Мяцельскай і Э. Д. Блінавай, «Беларуская дыялекталогія ў табліцах і схемах» (у 2 ч., 2005–2008) і «Беларуская дыялекталогія: вучэбна-метадычны комплекс» (2008) І. А. Гапоненка і В. П. Трайкоўскай і інш. У шматлікіх навуковых выданнях былі апублікаваны дзясяткі артыкулаў і слоўнікавых падбораў з розных народных гаворак, прааналізаваны асаблівасці семантычнай структуры дыялектных слоў, лексічная варыянтнасць, мнагазначнасць, аманімія, іншамовныя элементы ў беларускай дыялектнай лексіцы і інш. (Е. С. Мяцельская, У. М. Лазоўскі, З. І. Бадзевіч, В. П. Трайкоўская, Я. М. Камароўскі, В. М. Галай, Л. І. Сямешка, А. І. Наркевіч, М. В. Дабрыян, Н. І. Гілевіч, З. А. Зяневіч, Г. І. Кулеш, І. А. Гапоненка і інш.).

Сярод найважнейшых задач універсітэцкіх дыялекталагаў на бліжэйшую перспектыву можна назваць стварэнне агульнабеларускага дыялектнага лексікону на аснове ўкладзеных і выдадзеных на працягу XIX – пачатку XXI ст. слоўнікаў і лексічных збораў, падрыхтоўку рэгіянальных лексічных атласаў з улікам сацыялінгвістычных змен апошніх дзесяцігоддзяў, комплексных тэматычных слоўнікаў, прысвечаных народным промыслам і рамёствам, слоўнікаў рэгіянальнай мікратапаніі. Далейшага грунтоўнага вывучэння патрабуюць такія пытанні, як мова і этнічная самасвядомасць, фальклор як крыніца матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў, дыялектнае слова і мова сучаснай мастацкай літаратуры, асаблівасці беларускіх гаворак у працах фалькларыстаў і этнографаў, беларускае дыялектнае слова як параўнальна-супастаўляльны матэрыял у працах замежных славістаў, інавацыйныя працэсы ў лексіцы народных гаворак і інш.

На шляху да ўнармаванай тэрміналогіі. Атрыманне беларускай літаратурнай мовай дзяржаўных функцый, пашырэнне яе ў сферы школьнага выкладання, навукі, культуры вымагала хутчэйшага фарміравання і апрацоўкі нацыянальнай грамадска-палітычнай, юрыдычнай, навукова-тэхнічнай і іншай тэрміналогіі. У ліку арганізатараў і працаўнікоў створанай у 1921 г. Беларускай навукова-тэрміналагічнай камісіі былі ўніверсітэцкія выкладчыкі С. Некрашэвіч, М. Гарэцкі, Я. Лёсік, П. Бузук, Л. Цвяткоў.

На працягу 1920-х – першай паловы 1930-х гг. імі і іншымі навукоўцамі былі распрацаваны і выдадзены галіновыя слоўнікі (выпускі) па граматыцы і літаратуразнаўстве, хіміі, батаніцы, фізіцы, матэматыцы, медыцыне, геаграфіі, логіцы і псіхалогіі, анатоміі, геаметрыі і інш. Нягледзячы на пэўныя недахопы ў адборы народна-дыялектнай лексікі і спробах яе літаратурнай тэрміналагізацыі, імкненні «пазбавіцца ад незразумелай чужаземшчыны», выхад гэтых слоўнікаў і абмеркаванне іх шырокай грамадскасцю «дапамаглі выпрацаваць беларускую нацыянальную тэрміналогію на сапраўды навуковай аснове, стварылі магчымасць праверыць на практыцы жыццяздольнасць асобных тэрмінаў» [9, с. 195]. Шматлікія рэцэнзіі і водгукі на тэрміналагічныя слоўнікі, што друкаваліся ў часопісах і газетах таго часу, паклалі пачатак тэарэтычнаму асэнсаванню шляхоў і прынцыпаў фарміравання нацыянальнай навуковай тэрміналогіі, папаўненню і развіццю яе як за кошт уласных моўных рэсурсаў, так і ў выніку запазычвання з рускай і іншых моў. Асаблівы размах гэтая праца набыла ў другой палове XX – пачатку XXI ст. найперш у сувязі з практычнымі патрэбамі выкладання многіх навуковых дысцыплін

па-беларуску, калі ў працэсе беларусізацыі 1990-х гг. адбывалася «рэвізія» назапашанага тэрміналагічнага матэрыялу і праводзілася работа па ўпарадкаванні тэрміналогіі ў плане яе нацыянальнай арыентацыі. Сярод найбольш актыўных тэрміналагаў – тэарэтыкаў і практыкаў гэтага перыяду – можна вылучыць П. П. Шубу, В. П. Краснея, І. К. Германовіча, Л. А. Антанюк, І. П. Галай, С. І. Сідор, Л. І. Бурака, А. І. Яновіч, Я. В. Радына, Г. А. Гваздовіч, А. М. Данілава, А. І. Зелянкова, І. А. Юхо і інш. Дзякуючы працам гэтых і іншых даследчыкаў істотна папоўнілася беларуская тэрміналогія, з’явіліся грунтоўныя распрацоўкі ў галіне такіх тэрмінасістэм, як біялогія, мовазнаўства, геаграфія, грамадазнаўства, матэматыка, філасофія, правазнаўства, сацыялогія, паліталогія і г. д. З удзелам навукоўцаў БДУ падрыхтаваны энцыклапедычныя слоўнікі-даведнікі па Статутах Вялікага Княства Літоўскага, Літоўскай метрыцы, паліталогіі, юрыспрудэнцыі, музыцы, матэматыцы.

На парадку дня ўніверсітэцкіх тэрміназнаўцаў стаіць падрыхтоўка ўніверсальных беларуска-рускіх і руска-беларускіх слоўнікаў па ўсіх вучэбных спецыяльнасцях, папулярных навукова-практычных тэаўрусаў для студэнтаў-замежнікаў, практычных дапаможнікаў па засваенні і выкарыстанні спецыяльнай тэрміналогіі пры напісанні навуковых прац, вучэбных рэфератаў і інш. Патрабуюць тэарэтычнага асэнсавання праблемы іншамовна-рускай тэрміналагічнай інтэрферэнцыі, працэсы лінгваметадычнай і агульнамоўнай адаптацыі запазычанняў ва ўмовах дзяржаўнага беларуска-рускага двухмоўя, неабходна звярнуць увагу на падрыхтоўку і выданне міжнародных наменклатур у важнейшых навуковых галінах. Нарэшце, трэба рэанімаваць працу тэрміналагічнай камісіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, якая б стала каардынуючым цэнтрам распрацоўкі, папаўнення і ўдасканалення існуючых навуковых тэрмінасістэм, уважліва адсочвала новую міжнародную наменклатуру ў розных навуковых галінах і аператыўна ўводзіла яе ў практыку выкладання адпаведных дысцыплін.

Беларуская мова на пачатку 3-га тысячагоддзя. Лінгвісты БДУ на працягу ўсёй гісторыі існавання незалежнай Рэспублікі Беларусь былі і застаюцца ў шэрагах найбольш актыўных даследчыкаў і папулярызатараў роднага слова, тых, хто сваімі навуковымі распрацоўкамі і публічнымі выступленнямі імкнецца садзейнічаць павышэнню прэстыжу беларускай мовы ў грамадстве, пашырэнню дыяпазону славістычных даследаванняў, захаванню і памнажэнню духоўнай скарбніцы беларускага народа. Нягледзячы на зніжэнне сацыяльнай ролі беларускай мовы ў апошнія гады, рэзкае звужэнне сферы яе выкарыстання, яна па-ранейшаму, хоць і абмежавана, выконвае асобныя дзяржаўныя функцыі. Праблемы сучаснага стану беларускай літаратурнай мовы, яе функцыянальнага статусу пастаянна знаходзяцца ў полі зроку арганізатараў і ўдзельнікаў розных міжнародных навуковых канферэнцый, напрыклад тых, што прайшлі на філалагічным факультэце БДУ: «Беларуская мова ў другой палове XX ст.» (1997), «Пісьменнік – мова – стыль» (1996, 2001, 2005), «Мова – літаратура – культура» (1998, 2000, 2002, 2004, 2006, 2010 і інш.), «Мова ў святле класічнай спадчыны і сучасных парадыгм» (2000) і інш. Асэнсаванню найважнейшых тэндэнцый у развіцці беларускай мовы ў другой палове XX ст. прысвечана калектыўная манаграфія «Беларуская мова: najnowsze dzieje językow słowiańskich» (Аполе (Польшча), 1998; навук. рэд. А. А. Лукашанец, М. Р. Прыгодзіч, Л. І. Сямешка), падрыхтаваная лінгвістамі БДУ В. П. Краснеем, М. Р. Прыгодзічам, Л. І. Сямешка, Т. Р. Рамза сумесна з калегамі з Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі ў межах Міжнароднага праекта «Змены ў сучасных славянскіх мовах: 1945–1995». Дарэчы, манаграфія стала першай у гісторыі беларускай лінгвістыкі працай, выдадзенай за мяжой.

На працягу 1990–2021 гг. даследаванне беларускай мовы праводзілася ў рамках дзяржаўнай праграмы па беларускай мове і літаратуры па такіх навуковых тэмах, як «Тэарэтычная граматыка беларускай мовы», «Структурна-семантычныя асновы сучаснай беларускай літаратурнай мовы», «Беларуская мова як аб’ект замежнай лінгвістыкі», «Беларуская літаратурная мова і яе нормы: сінхронны і дыяхронны аспекты», «Сучасная беларуская літаратурная мова: нормы, дынаміка, функцыянаванне», «Беларуская мова: асаблівасці станаўлення і гістарычнага развіцця лексічнага саставу і функцыянальных стыляў». У межах дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў «Грамадства і гуманітарная бяспека беларускай дзяржавы» на 2021–2025 гг. супрацоўнікамі кафедры беларускага мовазнаўства запланавана выкананне такіх тэм, як «Змены ў лексічным складзе беларускай мовы на мяжы 2-га і 3-га тысячагоддзяў у аспекце заходняга і ўсходняга моўнага ўзаемадзеяння» (кіраўнік – прафесар М. Р. Прыгодзіч), «Беларускамоўная пісьмовая спадчына XVIII ст. у кантэксце моўнай пераемнасці» (кіраўнік – дацэнт М. І. Свістунова), «Беларуская тэрміналогія права: тэорыя і практыка лексікаграфічнага апісання» (кіраўнік – прафесар Г. І. Кулеш).

Айчынная і замежная беларусістыка. Цікавасць да беларускай мовы ў замежных даследчыкаў выявілася толькі на пачатку XIX ст., калі ў 1816 г. у Варшаве С.-Б. Ліндэ апублікаваў працу «Аб Літоўскім статусе, рускай мовай і друкам выдадзеным паведамленне». Прыблізна ў гэты ж час вызначыць спецыфіку беларускай мовы паспрабаваў П. Шафарык у працы на нямецкай мове «Гісторыя славянскіх моў і літаратур паводле ўсіх дыялектаў» (1826). З гэтага часу, на думку прафесара Л. М. Шакуна,

«беларуская мова... пачынала ўводзіцца ў практыку агульнаеўрапейскага параўнальна-гістарычнага мовазнаўства» [9, с. 41–42]. Аднак найбольш мэтанакіравана і сістэмна беларуская мова пачала вывучацца замежнымі лінгвістамі толькі ў XX ст., найперш пасля правядзення ў 1926 г. Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі, актыўнымі ўдзельнікамі якой былі М. Фасмер, Ю. Галомбак, Е. Блесэ і інш. Найбольшых поспехаў замежная беларусістыка дасягнула ў другой палове XX ст., калі актывізаваліся кантакты беларускіх даследчыкаў з лінгвістамі Балгарыі, Польшчы, Венгрыі, былой Югаславіі, Аўстрыі ў сувязі з развіццём міжнароднага супрацоўніцтва устаноў вышэйшай адукацыі Беларусі з найбуйнейшымі еўрапейскімі ўніверсітэтамі, правядзеннем міжнародных з'ездаў славістаў, распрацоўкай агульнаславянскіх лінгвістычных праектаў і інш. Ажыўленню цікавасці да беларусістыкі садзейнічала адкрыццё ў Варшаўскім універсітэце кафедры беларускай філалогіі, навуковыя даследаванні супрацоўнікаў якой сталі своеасаблівым мастком для прэзентацыі беларускамоўных праблем у асяроддзі лінгвістаў заходнееўрапейскіх краін. Асэнсаванню месца і ролі замежных беларусістаў у вывучэнні пытанняў беларускай мовы прысвечана манаграфічна-бібліяграфічнае выданне М. Р. Прыгодзіча і А. А. Прыгодзіч «Беларуская мова ў працах замежных лінгвістаў» (Мінск, 2010), у якім прааналізавана беларусістычная спадчына М. Фасмера (Германія), Г. Бідэра (Аўстрыя), К. Гутшміта (Германія), Э. Смуквай (Польшча), А. Золтана (Венгрыя), Л. Пісарэка (Польшча), Г. Генцэля (Германія). Своеасаблівым працягам гэтай працы стала адкрыццё ў БДУ з нагоды стагоддзя ўніверсітэта новай выдавецкай серыі «Замежная беларусістыка», першая кніга якой прысвечана працам аўстрыйскага беларусіста Г. Бідэра [10]. У бліжэйшай перспектыве запланаваны зборнікі Г.-Б. Колера (Германія), Р. Піўтарака (Украіна), Г. Генцэля (Германія), А. Золтана (Венгрыя) і інш.

Ініцыятарам актыўных кантактаў з замежнымі лінгвістамі стаў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. Прафесары А. Я. Супрун, Л. М. Шакун, А. І. Яновіч, А. А. Лойка, А. Я. Міхневіч, Б. А. Плотнікаў і іншыя вядучыя беларусісты БДУ сталі частымі выступоўцамі на міжнародных канферэнцыях і кангрэсах у Сафіі, Варшаве, Беластоку, Вене, Будапешце. У апошнія гады іх працу працягнулі лінгвісты-беларусаведы А. А. Лукашанец, В. І. Іўчанкаў, І. С. Роўда, С. М. Запрудскі, М. Р. Прыгодзіч, Т. Р. Рамза, Л. І. Сямешка, І. А. Гапоненка, Г. І. Кулеш, А. А. Кожынава, А. Л. Садоўская і інш. Універсітэцкія лінгвісты ўсё часцей звяртаюцца да параўнальна-тыпалагічнага вывучэння ўсходнеславянскіх і іншых еўрапейскіх моў. Сярод найважнейшых даследаванняў у гэтым напрамку можна адзначыць манаграфію С. А. Важніка «Кантрастыўны сінтаксіс польскай і беларускай моў: семантыка і дыстрыбуцыя дзеяслоўнага прэдыката» (Мінск, 2008), дапаможнік М. Л. Савасцюк «Англіцызмы беларускай мовы» (Мінск, 2019), у якім вылучана больш за 3500 актуальных слоў англійскага паходжання, што прыйшлі ў беларускую мову на працягу апошніх трох дзесяцігоддзяў.

Яшчэ ў 1960–70-я гг. у БДУ замежнымі аспірантамі сталі рыхтавацца дысертацыйныя даследаванні. Так, у 1977 г. кандыдацкую дысертацыю «Нягэўныя займеннікі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове» (навуковы кіраўнік – прафесар Л. М. Шакун) абараніла Я. Глушкоўска (Польшча), пазней вучоную ступень кандыдата філалагічных навук атрымаў Б. Сегень (Польшча) за працу «Этымалогія і семантыка дыялектных прыназоўнікаў беларускай мовы (на матэрыяле гаворкі вёскі Трывежа на Беластоцчыне)» (1997; навуковыя кіраўнікі – прафесар Л. М. Шакун і дацэнт В. П. Трайкоўская). За апошнія два дзесяцігоддзі на філалагічным факультэце БДУ адбылося звыш 10 абарон кандыдацкіх дысертацый аспірантамі з Кітая.

Лінгвісты кафедры беларускага мовазнаўства сталі сувыканаўцамі некалькіх міжнародных праектаў, што каардынуюцца прафесарам Г. Генцэлем з Альдэнбургскага ўніверсітэта імя Карла фон Асецкага (Германія). Так, на працягу 2006–2014 гг. сумесна з моваведамі і сацыёлагамі БДУ (С. М. Запрудскі, Д. Г. Ротман і інш.) распрацоўваўся праект, прысвечаны беларуска-рускаму моўнаму ўзаемадзеянню (так званай трасянцы); з 2013 г. ажыццяўляецца праект «Блукаючыя германізмы» (сувыканаўцы ад БДУ – прафесар М. Р. Прыгодзіч, дацэнт А. А. Прыгодзіч), беларускай бібліяграфічнай часткай якога стала выданне «Германізмы ў беларускай мове» [11].

Заклучэнне

Стагадовы юбілей Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта не толькі сведчыць пра значныя дасягненні лінгвістаў-беларусаведаў у справе вывучэння самых разнастайных структурных узроўняў беларускай мовы, стварэнні ўніверсальных манаграфічных і вучэбна-метадычных прац па актуальных праблемах функцыянавання мовы беларускага народа, але і паказвае надзённыя напрамкі далейшай даследчыцкай працы, што дазволіць узбагаціць беларускую лінгвістыку новымі тэарэтычнымі і практычнымі набыткамі. У шматгалосці славяназнаўчай навукі XXI ст. па-ранейшаму ўпэўнена будзе гучаць і голас універсітэцкіх моваведаў – прадаўжальнікаў слаўных традыцый, закладзеных лінгвістамі папярэдніх эпох і пакаленняў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Запрудскі СМ. *Гісторыя беларускага мовазнаўства (1918–1941)*. Мінск: БДУ; 2015. 191 с.
2. Запрудскі С. Шлях ад камісіі да акадэміі. *Літаратура і мастацтва*. 2021, 5 сакавіка.
3. Жураўскі АІ. Мовазнаўства. У: Акадэмія навук Беларусі, Інстытут гісторыі. *Інстытут беларускай культуры*. Мінск: Навука і тэхніка; 1993. с. 33–59.
4. Шакун ЛМ. Развіццё мовазнаўства ў БДУ. *Веснік БДУ. Серыя 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка*. 1971;2:13–24.
5. Германовіч ІК. Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі. У: Міхневіч АЯ, рэдактар. *Беларуская мова: энцыклапедыя*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя П. Броўкі; 1994. с. 19–21.
6. Красней ВП. *Беларуская тэрміналогія*. Мінск: БДУ. 2011. 216 с.
7. Прыгодзіч МР. Беларуская мова як кансалідуючы фактар беларускага грамадства (да пытання аб ролі лінгвістаў БДУ ў працэсе беларусізацыі ў 1920-я гг.). У: Король АД, рэдактар. *Роль універсітэцкага образования и науки в современном обществе. Материалы международной научной конференции; 26–27 февраля 2019 г.; Минск, Беларусь*. Мінск: БГУ; 2019. с. 122–127.
8. Прыгодзіч МР. Пуцявінамі мінулага і нашых дзён. *Веснік БДУ. Серыя 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка*. 2006;2:3–5.
9. Шакун ЛМ. *Гісторыя беларускага мовазнаўства*. Мінск: Універсітэцкае; 1995. 271 с.
10. Бідэр Г. *Выбраныя працы па беларускім мовазнаўстве*. Прыгодзіч АА, Прыгодзіч МР, складальнікі; Прыгодзіч МР, Генчэль Г, рэдактары. Мінск: БДУ; 2021. 223 с. (Замежная беларусістыка).
11. Прыгодзіч АА, Прыгодзіч МР, Генчэль Г, складальнікі. *Германізмы ў беларускай мове*. Прыгодзіч МР, рэдактар. Мінск: БДУ; 2015. 303 с.

References

1. Zaprudsky SM. *Gistoryja belaruskaga movaznavstva (1918–1941)* [The history of Belarusian linguistics (1918–1941)]. Minsk: Belarusian State University; 2015. 191 p. Belarusian.
2. Zaprudsky S. [The path from the commission to the academy]. *Litaratura i mastactva*. 2021 March 5. Belarusian.
3. Zhuravsky AI. [Linguistics]. In: Academy of Science of Belarus, Institute of History. *Instytut belaruskaj kul'tury* [Institute of Belarusian Culture]. Minsk: Navuka i tjechnika; 1993. p. 33–59. Belarusian.
4. Shakun LM. [Development of linguistics at Belarusian State University]. *Vesnik BDU. Seryja 4. Filalogija. Zhurnalistyka. Pedagogika*. 1971;2:13–24. Belarusian.
5. Germanovich IK. [Academic Conference on the reform of the Belarusian spelling and alphabet]. In: Mihnevich AJA, editor. *Belaruskaja mova: jencyklapedyja* [Belarusian language: encyclopedia]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja imja P. Browki; 1994. p. 19–21. Belarusian.
6. Krasney VP. *Belaruskaja tjerminalogija* [Belarusian terminology]. Minsk: Belarusian State University; 2011. 216 p. Belarusian.
7. Pryhodzich MR. [The Belarusian language as a consolidating factor of the Belarusian society (on the question of the role of Belarusian State University linguists in the process of Belarusisation in the 1920s)]. In: Korol' AD, editor. *Rol' universitetskogo obrazovaniya i nauki v sovremennom obshchestve. Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii; 26–27 fevralya 2019 g.; Minsk, Belarus* [The role of university education and science in modern society. Proceedings of the International Scientific Conference; 2019 February 26–27; Minsk, Belarus]. Minsk: Belarusian State University; 2019. p. 122–127. Belarusian.
8. Pryhodzich MR. [Tours of the past and present days]. *Vesnik BDU. Seryja 4. Filalogija. Zhurnalistyka. Pedagogika*. 2006;2:3–5. Belarusian.
9. Shakun LM. *Gistoryja belaruskaga movaznavstva* [History of Belarusian linguistics]. Minsk: Universitjeckae; 1995. 271 p. Belarusian.
10. Bieder H. *Iybranyja pracy pa belaruskim movaznavstve* [Selected works on Belarusian linguistics]. Pryhodzich AA, Pryhodzich MR, compilers; Pryhodzich MR, Genchel G, editors. Minsk: Belarusian State University; 2021. 223 p. (Zamezhnaja Belarusistykka). Belarusian.
11. Pryhodzich AA, Pryhodzich MR, Genchel G, compilers. *Germanizmy w belaruskaj move* [Germanisms in the Russian language]. Pryhodzich MR, editor. Minsk: Belarusian State University; 2015. 303 p. Belarusian.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 12.05.2021.
Received by editorial board 12.05.2021.

УДК 821.162.1(092)

КИТАИСТИКА НА ФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ФАКУЛЬТЕТЕ БГУ: ИСТОРИЯ, СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В. В. ЖУКОВЕЦ¹⁾, Н. Н. ХМЕЛЬНИЦКИЙ¹⁾¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Освещается история становления и развития китаистики на филологическом факультете Белорусского государственного университета. Определены основные методологические подходы, современные образовательные технологии, используемые при обучении студентов по специальности 1-21 05 06 «Восточная (китайская) филология». Охарактеризованы важнейшие направления учебно-методической, научной и культурно-воспитательной деятельности кафедры китайской филологии, основанной на филологическом факультете в 2011 г. Сотрудники этого структурного подразделения проводят системные исследования китайско-белорусских языковых, литературных и культурных связей, методики преподавания китайского языка и литературы в учреждениях среднего и высшего образования Республики Беларусь, проблем художественного перевода. Их публикации стали базой для научных разработок в указанных направлениях. Называются главные достижения БГУ за двадцатилетний период преподавания китаистики на филологическом факультете, отмечается востребованность выпускников-китаистов на современном рынке труда, образования и гуманитаристики в целом.

Ключевые слова: китаистика; китайская филология; белорусско-китайские языковые связи; белорусско-китайские литературные связи; рецепция; художественный перевод; образовательные технологии; университет.

КІТАІСТЫКА НА ФІЛАЛАГІЧНЫМ ФАКУЛЬТЭЦЕ БДУ: ГІСТОРЫЯ, СУЧАСНЫ СТАН І ПЕРСПЕКТЫВЫ

В. В. ЖУКАВЕЦ^{1*}, М. М. ХМЯЛЬНИЦКІ^{1*}^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Асвятляецца гісторыя станаўлення і развіцця кітаістыкі на філалагічным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Вызначаны асноўныя метадалагічныя падыходы, сучасныя навучальныя тэхналогіі, якія выкарыстоўваюцца пры навучанні студэнтаў па спецыяльнасці 1-21 05 06 «Усходняя (кітайская) філалогія». Ахарактарызаваны важнейшыя напрамкі вучэбна-метадычнай, навуковай і культурна-выхаваўчай дзейнасці кафедры кітайскай філалогіі, заснаванай на філалагічным факультэце ў 2011 г. Супрацоўнікі гэтага структурнага падраздзялення праводзяць сістэмныя даследаванні кітайска-беларускіх моўных, літаратурных і культурных сувязей, метадыкі выкладання кітайскай мовы і літаратуры ва ўстановах сярэдняй і вышэйшай адукацыі Рэспублікі Беларусь, праблем мастацкага перакладу. Іх публікацыі сталі базай для навуковых распрацовак у згаданых

Образец цитирования:

Жуковец ВВ, Хмельницкий НН. Китаистика на филологическом факультете БГУ: история, современное состояние и перспективы. *Журнал Белорусского государственного университета. Филология*. 2021;2:13–19.

For citation:

Zhukavets VV, Khmialnitski MM. Sinology at the philology faculty of the Belarusian State University: history, current state and prospects. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2021;2:13–19. Russian.

Авторы:

Вероника Вячеславовна Жуковец – кандидат филологических наук; старший преподаватель кафедры китайской филологии филологического факультета.

Николай Николаевич Хмельницкий – кандидат филологических наук, доцент; заведующий кафедрой китайской филологии, доцент кафедры теоретического и славянского литературоведения филологического факультета.

Authors:

Veranika V. Zhukavets, PhD (philology), senior lecturer at the department of Chinese philology, faculty of philology.

veronazhukovets@gmail.com

Mikalai M. Khmialnitski, PhD (philology), docent, head of the department of Chinese philology and associate professor at the department of theoretical and Slavic literary criticism, faculty of philology.

khmelnickinn@bsu.by

напрамаках. Акрэсліваюцца галоўныя дасягненні БДУ за дваццацігадовы перыяд выкладання кітаістыкі на філалагічным факультэце, адзначаецца запатрабаванасць выпускнікоў-кітаістаў на сучасным рынку працы, адукацыі і гуманітарныя ў цэлым.

Ключавыя словы: кітаістыка; кітайская філалогія; беларуска-кітайскія моўныя сувязі; беларуска-кітайскія літаратурныя сувязі; рэцэпцыя; мастацкі пераклад; навучальныя тэхналогіі; універсітэт.

SINOLOGY AT THE PHILOLOGY FACULTY OF THE BELARUSIAN STATE UNIVERSITY: HISTORY, CURRENT STATE AND PROSPECTS

V. V. ZHUKAVETS^a, M. M. KHMIALNITSKI^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaležnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

This article focuses on the history of the origin and development of sinology at the faculty of philology of the Belarusian State University. The main methodological models, modern educational technologies used in teaching students of the specialty 1-21 05 06 «Chinese philology» have been determined. This article describes the main directions of educational, methodological, scientific, cultural and educational activities of the department of Chinese philology that was founded in 2011. Academic staff of the department participate in systematic research of the Chinese-Belarusian linguistics, literary and cultural connections, problems of literary translation; make research in the field of methodology of teaching the Chinese language and literature in secondary schools and higher educational institutions of the Republic of Belarus. The results of the research have become foundational in these directions. The main achievements of the twenty-year period of teaching sinology in the faculty of philology have been noted. The article emphasises the demand for graduates in the modern labour market, system of education and humanities in general.

Keywords: sinology; Chinese philology; Belarusian-Chinese linguistic connections; Belarusian-Chinese literary connections; reception; literary translation; educational technology; university.

Введение

В духовной сокровищнице человечества китайская культура занимает особое место благодаря национальной самобытности и востребованности в мире. Познание своего и инационального в сравнении, выявление типологических сходств, уважение к истории, разнообразным традициям той или иной страны помогают выстроить межкультурный диалог в XXI в. На современном этапе в Республике Беларусь наблюдается активизация международного сотрудничества с Китайской Народной Республикой по всем направлениям: экономическому, общественно-культурному, образовательному, научному, что обуславливает острую потребность в подготовке высококвалифицированных и компетентных специалистов – преподавателей и переводчиков. Белорусский государственный университет в этом направлении выполняет почетную и ответственную миссию подготовки кадров для разных сфер производства, науки и образования, специалистов, задействованных в межгосударственном сотрудничестве.

Владение иностранными языками с учетом специфики профессиональной деятельности является одним из важнейших средств налаживания и углубления экономических, социокультурных и образовательных связей с другими странами. Особую актуальность в данном контексте приобретает обучение студентов китайскому языку, литературе и культуре, что позволит выстроить эффективную коммуникацию между Беларусью и Китаем, а также повысить уровень подготовки специалистов – выпускников учреждений высшего образования нашей страны, их профессиональную мобильность в процессе налаживания эффективных партнерских связей. Данное направление образовательной и научной деятельности успешно реализуется на филологическом факультете БГУ, о чем свидетельствуют публикации в периодической печати и статьи в научных тематических сборниках [1; 2].

Результаты и их обсуждение

Начиная с 2001 г. на филологическом факультете БГУ осуществляется подготовка студентов по специальности 1-21 05 06 «Восточная (китайская) филология», которые после окончания обучения получают квалификацию «Филолог. Преподаватель китайского языка и литературы, английского (французского, немецкого, итальянского) языка. Переводчик». Подготовка белорусских студентов по данной специальности призвана решить ряд стратегических социально-экономических задач: во-первых, обеспечить быстро меняющийся рынок труда грамотными специалистами; во-вторых, удовлетворить не-

обходимость в переводчиках и преподавателях китайского языка, что обусловлено динамично развивающимися связями Беларуси и Китая.

Реалии современной жизни расставляют свои приоритеты в образовательной парадигме: на первый план выходят не простое знание фактов, не умения и навыки как таковые, а способность их использовать, применять приобретенный интеллектуальный капитал; важен не объем информации, а умение ее получать в оптимальном режиме и моделировать ситуации, креативно использовать на практике; особое значение приобретают сотрудничество, сотворчество, учет и развитие индивидуальности обучающегося. Эти основополагающие принципы и подходы в процессе подготовки студентов по специальности 1-21 05 06 «Восточная (китайская) филология» стремится реализовать профессорско-преподавательский состав филологического факультета. Первый выпуск студентов-китаистов состоялся в 2006 г., второй – в 2011 г. Начиная с 2006 г. в БГУ ежегодно осуществляется набор абитуриентов на данную специальность.

Многоуровневую задачу подготовки высококвалифицированных специалистов с 2011 г. выполняет кафедра китайской филологии филологического факультета БГУ. Модель подготовки специалистов соответствует самым высоким стандартам образования в области китайского языка как иностранного. Процесс обучения на всех этапах языковой и литературоведческой подготовки обеспечивают высококвалифицированные белорусские и китайские преподаватели. Обучение по специальности осуществляется на базе трех лингафонных кабинетов, оснащенных самым современным оборудованием. Высокий уровень овладения профессиональными компетенциями студентами-китаистами также базируется на богатых традициях гуманитаристики и 20-летней истории преподавания китайского языка как иностранного на филологическом факультете. Кроме основ иностранного языка в теоретическом и практическом аспектах, студентам-китаистам преподаются дисциплины, которые позволяют подготовить настоящих филологов, выпускников классического университета: история китайской литературы, лингвострановедение, теория и практика перевода, речевой этикет, история культуры Китая, методика преподавания китайского языка как иностранного, язык китайских СМИ, межкультурная коммуникация и др.

Студенты отделения китайской филологии имеют возможность повысить свой образовательный и профессиональный уровень благодаря эффективной системе академического обмена с разными университетами Китая (Пекин, Далянь, Шанхай и др.), призванной усовершенствовать языковую, страноведческую и культурологическую компетенцию обучающихся, сформировать их практико-ориентированные умения и навыки. Кафедра китайской филологии ежегодно организует и проводит тематические заседания «Китайский народный университет», на которых китайские коллеги рассказывают об истории, культуре и традициях КНР, а также о возможностях обучения белорусских граждан на разных ступенях в этой стране. Белорусские студенты-китаисты ежегодно становятся победителями и призерами республиканской студенческой олимпиады по китайскому языку, международного конкурса «Китайский язык. Мост», финал которого проходит в Китае, конкурсов художественного чтения на китайском языке, что, безусловно, способствует повышению авторитета БГУ на международной образовательной арене.

Необходимую поддержку белорусским студентам-китаистам оказывают Посольство КНР, Республиканский институт китаеведения имени Конфуция БГУ. Благодаря помощи китайских партнеров были приобретены словари, энциклопедические справочники, учебники, пособия по китайскому языку, литературе и культуре. Данное сотрудничество в ближайшей перспективе позволит максимально удовлетворить потребности образовательного процесса в данном направлении.

Студенты проходят педагогическую и переводческую практику на базе учреждений среднего и высшего образования, ведущих китайских и китайско-белорусских компаний, Торгово-промышленной палаты Республики Беларусь, индустриального парка «Великий камень», демонстрируя высокий уровень теоретической и практической подготовки, о чем свидетельствуют отзывы работодателей. Для лучшей адаптации студентов к конкретным производственным условиям, получению навыков работы в трудовых коллективах, а также для проведения констатирующих экспериментов при выполнении курсовых и дипломных работ, магистерских диссертаций создан и функционирует филиал кафедры китайской филологии на базе средней школы № 10 г. Минска.

Кроме насыщенных аудиторных занятий, преподаватели вместе со студентами организуют и проводят разнообразные культурные мероприятия, вечера китайской поэзии, конкурсы и интеллектуально-творческие состязания. На базе кафедры китайской филологии уже много лет функционируют кружок переводчиков с китайского на белорусский язык «Диалог», клуб китайской культуры «Цан Цзэ», школа юного китаевода. Преподаватели и студенты кафедры принимают участие в проекте по подготовке,

переводам и презентациям книг китайской поэзии «Светлые знамёна Китая», реализуемом совместно с учреждением «Издательский дом “Звязда”».

Кафедра китайской филологии является организатором конкурса художественных переводов с китайского языка «Зерцало слов» среди учащихся учреждений высшего и среднего образования Республики Беларусь, а также среди слушателей институтов, кабинетов Конфуция и центров изучения китайского языка и культуры, открытых в Республике Беларусь. Основными задачами конкурса являются популяризация классической и современной китайской литературы, развитие практики художественного перевода в Беларуси, содействие укреплению и развитию культурных связей между Республикой Беларусь и КНР.

Выпускники специальности 1-21 05 06 «Восточная (китайская) филология» действительно востребованы в нашей стране: они являются авторами и соавторами школьных и университетских учебников, работают в учреждениях среднего и высшего образования, торгово-промышленных представительствах, консульствах, на радио и телевидении, в издательствах, государственных и частных организациях.

Значительно укрепился состав кадров высшей научной квалификации кафедры китайской филологии БГУ: сотрудники защитили шесть диссертаций на соискание степени кандидата наук (Ю. В. Молоткова, Вэй Вэй, Ван Юйхун, А. М. Букатая, В. В. Жуковец, Чжан Хуншань).

В диссертационном исследовании Ю. В. Молотковой¹ анализируются лингвистические и графические особенности иероглифики, выявляются дидактические возможности гнездовой организации иероглифического минимума, а также определяются психологические закономерности усвоения данного вида письма студентами. Автор диссертации впервые в Беларуси в результате экспериментально-опытного обучения разработал и доказал эффективность методики обучения китайскому иероглифическому письму на основе когнитивного подхода, способствующего успешному формированию и совершенствованию графических, каллиграфических и орфографических навыков студентов языкового учреждения высшего образования.

Диссертационная работа Вэй Вэй² посвящена выявлению и описанию языковых способов создания образа Китая и китайцев в русскоязычном национально ориентированном тексте трех жанров – энциклопедическом, научно-популярном и в тексте СМИ. Данное лингвистическое исследование стратегий концептуализации Китая в русскоязычных национально ориентированных текстах представляет собой ценный материал для создания полной картины мира носителей русского языка при восприятии ими Китая, его народа, истории и культуры.

Диссертационная работа Ван Юйхун³ посвящена изучению русских и китайских фамилий через призму качественных и количественных характеристик этимологической мотивации, которые, как известно, в значительной степени обусловлены типологическим сходством и национально-культурными различиями антропонимической парадигмы. Автор на основе составленной картотеки русских (3139 единиц) и китайских (2689) фамилий определил ряд схожих принципов организации антропонимических систем в двух языках. Ван Юйхун сделала вывод о том, что русская и китайская антропонимические системы имеют достаточно большое число различий, обусловленных историко-культурным своеобразием и языковой спецификой, среди которых основными являются следующие: 1) присутствие безэквивалентных элементов в каждой из языковых антропосистем; 2) высокая степень религиозной обусловленности русских личных имен в противовес сохранению старых исконных личных китайских имен по принципу *родословной книги семьи и выстраивания в ряд*; 3) четкая дифференциация имен по гендерному признаку в русском языке и ее ограниченный семантический характер в китайском языке.

Диссертационное исследование А. М. Букатой⁴ было направлено на выявление идейно-художественного своеобразия и значимости творчества известного писателя в истории современной литературы Китая Чжан Лин. На примере ее произведений А. М. Букатая подробно раскрывает доминантные признаки национальной идентичности в китайской художественной литературе рубежа XX–XXI вв., определяет факторы, которые повлияли на становление творческой индивидуальности Чжан Лин и нашли отражение в проблематике и поэтике ее прозы. Автор исследования впервые в литературоведении Беларуси осуществила комплексный идейно-художественный анализ произведений Чжан Лин, а также

¹Молоткова Ю. В. Обучение иероглифическому письму студентов языкового вуза (китайский язык) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Белорус. гос. ун-т. Минск, 2014. 316 с.

²Вэй Вэй. Национально ориентированный русскоязычный текст: лингвокультурологические средства создания образа Китая : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Белорус. гос. ун-т. Минск, 2014. 142 с.

³Ван Юйхун. Русские и китайские фамилии в аспекте типологических сходств и различий национальных антропонимикон : дис. ... канд. филол. наук : 13.02.20 / Белорус. гос. ун-т. Минск, 2017. 202 с.

⁴Букатая А. М. Творчество Чжан Лин в контексте китайской прозы рубежа XX–XXI веков : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 / Белорус. гос. ун-т. Минск, 2017. 209 с.

выполнил перевод отрывков из эссе, рассказов, повестей (полностью переведена повесть «Пустое гнездо») и романов китайского писателя.

В диссертационной работе В. В. Жуковец⁵ обоснована периодизация белорусско-китайских литературных связей в контексте межкультурной коммуникации: первый период – зарождение межлитературных связей (1910–1959); второй – «изоляция» (1960-е – начало 1985 г.); третий – возрождение диалога национальных культур (1985–1990); четвертый период – укрепление белорусско-китайских литературных связей (1991 г. – начало XXI в.). На богатом фактическом материале автор проанализировал историю и эволюцию художественных переводов произведений китайской литературы на белорусский язык (классическая поэзия: Ли Бо, Ду Фу, Ван Вэй, Мэн Хаожань, Ли Шаньинь; современная поэзия: Сяо Сань, Го Можо, Ай Цин, Ван Гочжэнь; проза писателей Китая XX в.: Лу Синь, Мао Дунь, Ма Фэн, Ба Цзинь, Юй Дайфу, Жоу Ши, Цзинь Му, Е Шэнтао и др.; произведения различных литературных течений и направлений: *литература ирамов, литература дум о прошедшем, литература грамотной молодежи, литература реформ, женская проза* и др.).

В диссертационной работе Чжана Хуншаня⁶ проведено первое в белорусской и китайской фольклористике исследование, посвященное комплексному, последовательному сопоставительному изучению белорусского и китайского семейно-обрядового фольклора, связанного с рождением, вступлением в брак для продолжения рода, смертью человека. Объектом исследования стали произведения белорусского и китайского семейно-обрядового фольклора различных жанров (верования, приметы; песни родинные (крестинные), свадебные, застольные (беседные); колыбельные, потешки, загадки, считалочки; пословицы, поговорки; голошения; функциональность специфического языка мимики и жестов, семиотика трех артефактов в контексте семейно-обрядового фольклора).

Преподаватели кафедры китайской филологии демонстрируют высокую публикационную активность, печатая в издательствах и высокорейтинговых журналах статьи, издавая пособия, посвященные проблемам преподавания китайского языка как иностранного [3–6], сравнительно-типологическому языкознанию, литературоведению и культурологии [7–10], истории и рецепции китайской литературы [11–16], специфике художественного перевода [17–18].

За время функционирования кафедры китайской филологии БГУ сложились следующие приоритетные направления научной деятельности: китайско-белорусские языковые и литературные связи в синхронии и диахронии, китайский язык и литература в социокультурном и коммуникативном пространстве Беларуси, рецепция белорусской литературы в Китае, актуальные проблемы преподавания китайского языка как иностранного, китайской литературы, теория и практика художественного перевода. Можно констатировать, что на современном этапе отечественная китаистика (в чем немалая заслуга и сотрудников филологического факультета БГУ) имеет качественные достижения в сфере исследования национально особенного, специфического и универсального, межкультурных коммуникаций; создания учебно-методических комплексов по китайскому языку для учреждений среднего и высшего образования и шире – в синологии. Научно-исследовательские интересы студентов, магистрантов и аспирантов кафедры китайской филологии находят реализацию в выпускных квалификационных работах, тематика и методология которых соответствуют самым современным подходам и научным приоритетам. В процессе выполнения кафедральных научных тем «Китайский язык и литература в социокультурном и образовательном пространстве Беларуси» (номер госрегистрации 2016/2493), «Белорусско-китайские языковые и литературные связи: история и современное состояние» (номер госрегистрации 2016/830; подпрограмма «Белорусский язык и литература» ГПНИ «Экономика и гуманитарное развитие белорусского общества») сформирована эмпирическая база исследования, составлен библиографический фонд по соответствующим темам, выявлены и описаны основные виды и формы белорусско-китайских языковых и литературных связей в аспекте синхронии и диахронии, что нашло отражение в монографиях, пособиях, сборниках научных статей, публикациях в журналах, рекомендованных ВАК Республики Беларусь.

Необходимо упомянуть и такие знаковые мероприятия кафедры китайской филологии, как международная научная конференция «Белорусско-китайские языковые, литературные и культурные связи», научный круглый стол «Белорусско-китайский образовательный диалог: история и современность» (первое заседание состоялось в 2012 г.), в работе которых принимают участие ученые, преподаватели, культурологи, сотрудники СМИ, издательств, переводчики из Китая и Беларуси, а также секретари Посольства Китайской Народной Республики в Республике Беларусь, руководство Китайского культурного

⁵Жуковец В. В. Рецепция китайской литературы в Беларуси (XX – начало XXI в.): дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 / Белорус. гос. ун-т. Минск, 2020. 217 с.

⁶Чжан Хуншань. Семейно-обрядовый фольклор белорусов и китайцев в компаративном аспекте : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.09 / Белорус. гос. ун-т. Минск, 2020. 158 с.

центра в Минске и др. Проведение подобных научных форумов (это доказала многолетняя практика) содействует и будет способствовать в дальнейшем популяризации и распространению китайского языка, литературы и культуры в Беларуси, укреплению партнерских связей в области науки и образования.

Заключение

На ближайшую перспективу для кафедры китайской филологии БГУ приоритетными являются следующие направления работы: внедрение инновационных технологий обучения китайскому языку как иностранному студентов и школьников, белорусско-китайские языковые и литературные связи, развитие национальной филологической школы китаистики, участие в проектах по изданию национальных учебников, сборников художественных переводов китайской классической и современной литературы, расширение и углубление партнерских связей с партнерами – университетами КНР. Залог успешной реализации данных задач – активно развивающееся на современном этапе экономическое и культурное сотрудничество между Беларусью и Китаем.

Таким образом, на филологическом факультете БГУ китаистика закрепились основательно и надолго. Это принципиальная позиция руководства университета, филологического факультета, которое находит понимание со стороны Министерства образования Республики Беларусь и других государственных структур, которые содействуют становлению и развитию китаеведения в нашей стране. Кафедра китайской филологии БГУ участвует в долгосрочном строительстве мостов дружбы, образовательно-научного сотрудничества и культурного диалога между Беларусью и Китаем.

Библиографические ссылки

1. Хмельницкий НН, редактор. *Белорусско-китайский культурный и образовательный диалог: история и современное состояние*. Минск: РИВШ; 2017. 278 с.
2. Хмельницкий НН, редактор. *Китайско-белорусские языковые, литературные и культурные связи: история и современность. Материалы Международной научной конференции; 17–18 мая 2019 г.; Минск, Беларусь*. Минск: БГУ; 2019. 367 с.
3. Молоткова ЮВ. *Обучение китайскому иероглифическому письму студентов языкового вуза*. Минск: РИВШ; 2016. 178 с.
4. Расаева ЗА. Когнитивный стиль и стили учения как психологическая основа обучению культурному компоненту китайского иероглифического письма. В: Молоткова ЮВ, Букатая АВ, редакторы. *Состояние и перспективы преподавания китайского языка в Беларуси. Материалы III республиканской научно-практической конференции преподавателей и учителей китайского языка; 27 декабря 2017 г.; Минск, Беларусь*. Минск: РИВШ; 2018. с. 120–126.
5. Чжан Синюй, Цзян Цюнь. *Краткая грамматика китайского языка*. Минск: БГУ; 2014. 176 с.
6. Цзян Цюнь. *Методика преподавания современного китайского языка*. Нижнева НН, редактор. Минск: БГУ; 2006. 81 с.
7. Babkina PS. Indirect communication in the Chinese social, linguistic and cultural space. *Ukrainian Journal of Sinology Studies*. 2020;1(1):25–32.
8. Тиханович ЕВ. О некоторых проблемах передачи китайских антропонимов по-белорусски. В: Пригодич ЕА, редактор. *Материалы II Международной научно-практической конференции «Иностранные языки: инновации, перспективы исследования и преподавания»; 21–22 марта 2019 г.; Минск, Беларусь*. Минск: БГУ; 2019. с. 59–64.
9. Фу Сюеин. Мифологические опекуны дома в традиционной культуре белорусов и китайцев: общее и особенное. В: Хмельницкий НН, редактор. *Китайско-белорусские языковые, литературные и культурные связи: история и современность. Материалы Международной научной конференции; 17–18 мая 2019 г.; Минск, Беларусь*. Минск: БГУ; 2019. с. 250–257.
10. Ціхановіч ЕВ. Граматычнае асваенне кітайскіх тапонімаў у беларускай мове (на матэрыяле перакладной паэзіі). В: Хмельницкий НН, редактор. *Китайско-белорусские языковые, литературные и культурные связи: история и современность. Материалы Международной научной конференции; 17–18 мая 2019 г.; Минск, Беларусь*. Минск: БГУ; 2019. с. 63–70.
11. Букатая А М. Национальная идентичность в современной китайской прозе. *Вестник БГУ. Серия 4. Филология. Журналистика. Педагогика*. 2016;1:3–7.
12. Букатая АМ. Элементы автобиографизма в творчестве Чжан Лин. *Вестник Минского государственного лингвистического университета. Серия 1. Филология*. 2016;3:123–130.
13. Жуковец ВВ. Китайская литература в Беларуси: этапы и особенности рецепции. *Вестник БГУ. Серия 4. Филология. Журналистика. Педагогика*. 2016;1:27–31.
14. Жуковец ВВ. Китайская поэзия в белорусском эстетическом пространстве. *Вестник БДПУ. Серия 1. Педагогика. Психология. Филология*. 2016;4:116–121.
15. Жуковец ВВ. *Китайская литература в Беларуси* [Интернет]. Хмельницкий НН, редактор. Минск: БГУ; 2019 [процитировано 20 апреля 2021 г.]. Доступно по: http://elib.bsu.by/handle/123456_789/230601.
16. Хмельніцкі ММ. Кітайская літаратура ў Беларусі: маналог ці дыялог? В: Коваль ВИ, редактор. *Традиционная духовная культура восточнославянских и китайского народов*. Гомель: ГГУ имени Ф. Скорины; 2017. с. 201–204.
17. Холево АС. Особенности перевода белорусских глаголов движения на китайский язык (на материале повестей В. Быкова «Абеліск» и «Пайсці і не вярнуцца»). В: Тозик АА, редактор. *Идеи социализма с китайской спецификой новой эпохи и стратегии реализации. Материалы Международной научной конференции; 2 марта 2018 г.; Минск, Беларусь*. Минск: РИВШ; 2018. с. 342–348.
18. Жукавец ВВ. Паэзія Мэн Хаажаня: беларуска-кітайскі дыялог. *Полымя*. 2018;1:134–138.

References

1. Khmialnitski NN, editor. *Belorussko-kitaiskii kul'turnyi i obrazovatel'nyi dialog: istoriya i sovremennoe sostojanie* [Belarusian-Chinese cultural and educational dialogue: history and current state]. Minsk: National Institute for Higher Education; 2017. 278 p. Russian, Belarusian, Chinese.
2. Khmialnitski NN, editor. *Belorussko-kitaiskie yazykovye, literaturnye i kul'turnye svyazi: istoriya i sovremennost'*. *Materialy Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii; 17–18 maya 2019 g.; Minsk, Belarus* [Belarusian-Chinese linguistic, literary and cultural ties: history and the present. Materials of the international scientific conference; 2019 May 17–18; Minsk, Belarus]. Minsk: Belarusian State University; 2019. 367 p. Russian, Belarusian, Chinese.
3. Molotkova JV. *Obuchenie kitaiskomu ieroglificheskomu pis'mu studentov yazykovogo vuza* [Teaching hieroglyphic writing to linguistic university students]. Minsk: National Institute for Higher Education; 2016. 178 p. Russian.
4. Rasaeva ZA. [Cognitive style and learning styles as a psychological basis for teaching the cultural component of Chinese hieroglyphic writing]. In: Molotkova YuV, Bukataya AV, editors. *Sostoyanie i perspektivy prepodavaniya kitaiskogo yazyka v Belarusi. Materialy III respublikanskoi nauchno-prakticheskoi konferentsii prepodavatelei i uchitelei kitaiskogo yazyka; 27 dekabrya 2017 g.; Minsk, Belarus* [The current state and prospects of Chinese teaching in Belarus. The proceedings of the III republican scientific and practical conference for Chinese language teachers; 2017 December 27; Minsk, Belarus]. Minsk: National Institute for Higher Education; 2018. P. 120–126. Russian.
5. Zhang Xingyu, Jiang Qun. *Kratkaya grammatika kitaiskogo yazyka* [A brief introduction to Chinese grammar]. Minsk: Belarusian State University; 2014. 176 p. Russian.
6. Jiang Qun. *Metodika prepodavaniya sovremennogo kitaiskogo yazyka* [Contemporary teaching methodology of Chinese language]. Nizhneva NN, editor. Minsk: Belarusian State University; 2006. 81 p. Russian.
7. Babkina PS. Indirect communication in the Chinese social, linguistic and cultural space. *Ukrainian Journal of Sinology Studies*. 2020;1(1):25–32.
8. Tihanovich EV. [On the problems of transmission of Chinese anthroponyms in Belarusian]. In: Prigodich EA, editor. *Materialy II Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii «Inostrannye yazyki: innovatsii, perspektivy issledovaniya i prepodavaniya»; 21–22 marta 2019 g.; Minsk, Belarus* [The proceedings of the II International scientific and practical conference «Foreign languages: innovation, research and teaching perspectives»; 2019 March 21–22]. Minsk: Belarusian State University; 2019; p. 59–64. Russian.
9. Fu Xueying. [Mythological guardians of the house in the traditional Belarusians and Chinese culture: common and special]. In: Khmialnitski NN, editor. *Belorussko-kitaiskie yazykovye, literaturnye i kul'turnye svyazi: istoriya i sovremennost'*. *Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii; 17–18 maya 2019 g.; Minsk, Belarus* [Belarusian-Chinese linguistic, literary and cultural ties: history and the present. Materials of the International scientific conference; 2019 May 17–18; Minsk, Belarus]. Minsk: Belarusian State University; 2019. p. 250–257. Russian.
10. Tihanovich EV. [Grammatical development of Chinese toponyms in the Belarusian language]. In: Khmialnitski NN, editor. *Belorussko-kitaiskie yazykovye, literaturnye i kul'turnye svyazi: istoriya i sovremennost'*. *Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii; 17–18 maya 2019 g.; Minsk, Belarus* [Belarusian-Chinese linguistic, literary and cultural ties: history and the present. Materials of the International scientific conference; 2019 May 17–18; Minsk, Belarus]. Minsk: Belarusian State University; 2019. p. 63–70. Belarusian.
11. Bukataya AM. National identity in contemporary Chinese literature's prose. *Vesnik BDU. Seryja 4. Filalogija. Zhurnalistyka. Pedagogika*. 2016;1:3–7. Russian.
12. Bukataya AM. Autobiographical elements in the works of Zhang Ling. *Vestnik Minskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. Seriya 1. Filologiya*. 2016;3:123–130. Russian.
13. Zhukavets VV. Chinese literature in Belarus: stage and peculiarities of perception. *Vesnik BDU. Seryja 4. Filalogija. Zhurnalistyka. Pedagogika*. 2016;1:27–31. Russian.
14. Zhukavets VV. Chinese poetry in Belarusian aesthetic space. *Vesci BDPU. Seryja 1. Pedagogika. Psihologija. Filalogija*. 2016;4:116–121. Russian.
15. Zhukavets VV. *Kitaiskaya literatura v Belarusi* [Chinese literature in Belarus] [Internet]. Khmialnitski NN, editor. Minsk: Belarusian State University; 2019 [cited 2021 April 20]. Available from: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/230601>. Russian.
16. Khmialnitski NN. [Chinese literature in Belarus: monologue or dialogue?]. In: Koval VI, editor. *Traditsionnaya dukhovnaya kul'tura vostochnoslavjanskikh i kitaiskogo narodov* [Traditional and spiritual culture of the East Slavic and Chinese nations]. Homiel: Francisk Skorina Gomel State University; 2017. p. 201–204. Belarusian.
17. Holevo AS. [Features of the translation of Belarusian verbs of motion into Chinese (based on the stories of V. Bykau «Obelisk» and «No way of getting home»)]. In: Tozik AA, editor. *Idei sotsializma s kitaiskoi spetsifikoi novoi epokhi i strategii realizatsii. Materialy Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii; 2 marta 2018 g.; Minsk, Belarus* [The ideas of socialism with Chinese characteristics of a new era and implementation strategies. Materials of the International scientific conference; 2018 March 2; Minsk, Belarus]. Minsk: National Institute for Higher Education; 2018. p. 342–348. Russian.
18. Zhukavets VV. [Poetry of Meng Haoran: Belarusian-Chinese dialogue]. *Polymja*. 2018;1:134–138. Belarusian.

Статья поступила в редакцию 27.04.2021.
Received by editorial board 27.04.2021.

СЛАВЯНСКИЕ ЯЗЫКИ КАК ОБЪЕКТ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ: СТРУКТУРА И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ

Л. А. КОЗЛОВСКАЯ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Цель статьи – представление отдельных результатов научной работы кафедры теоретического и славянского языкознания филологического факультета БГУ, связанной с систематическим описанием функциональных и структурных особенностей славянских языков. Сделан акцент на применении в рассмотренных работах существенно расширенного методологического и теоретического аппарата (прагматического, корпусно-лингвистического, дискурсного и др.). Исследование славянских языков в сопоставлении с другими языками позволило выявить важные закономерности их функционирования, что существенно для гуманитарного знания в целом, развития славистики в частности, а также для преподавания славянских и неславянских языков. Результаты исследований могут быть применены в преподавании славянских языков в высшей школе, совершенствовании программ по преподаванию родных и иностранных языков в учреждениях среднего образования, в прикладных областях (автоматизированный перевод, обучающие языковые программы, параллельные и одноязычные корпуса текстов и др.), дальнейшем развитии сопоставительных и теоретических лингвистических исследований, моделировании языка, совершенствовании публичного дискурса (политического, публицистического, дискуссионного), языка массмедиа, метаязыка учебной литературы.

Ключевые слова: славянская филология; славянские языки; лингвокультурологическое пространство; языковая ситуация.

СЛАВЯНСКІЯ МОВЫ ЯК АБ'ЕКТ НАВУКОВАГА ДАСЛЕДАВАННЯ: СТРУКТУРА І ФУНКЦЫЯНАВАННЕ

Л. А. КАЗЛОЎСКАЯ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Мэта артыкула – прадстаўленне асобных вынікаў навуковай працы кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства філалагічнага факультэта БДУ, звязанай з сістэматычным апісаннем функцыянальных і структурных асаблівасцей славянскіх моў. Зроблены акцэнт на прымяненні ў разгледжаных работах істотна пашыранага метадалагічнага і тэарэтычнага апарату (прагматычнага, корпусна-лінгвістычнага, дыскурснага і інш.). Даследаванне славянскіх моў у параўнанні з іншымі мовамі дазволіла выявіць важныя заканамернасці іх функцыянавання, што істотна для гуманітарных ведаў у цэлым, развіцця славістыкі ў прыватнасці, а таксама для выкладання славянскіх і неславянскіх моў. Вынікі даследаванняў могуць выкарыстоўвацца ў выкладанні славянскіх моў у вышэйшай школе, удакладненні праграм выкладання родных і замежных моў ва ўстановах сярэдняй адукацыі, а таксама ў прыкладных сферах (аўтаматызаваны пераклад, навучальныя моўныя праграмы, паралельныя і аднамоўныя

Образец цитирования:

Козловская ЛА. Славянские языки как объект научного исследования: структура и функционирование. *Журнал Белорусского государственного университета. Филология.* 2021;2:20–27.

For citation:

Kazlouskaja LA. Slavic languages as object of scientific research: structure and functioning. *Journal of the Belarusian State University. Philology.* 2021;2:20–27. Russian.

Автор:

Людмила Аркадьевна Козловская – кандидат филологических наук, доцент; заведующий кафедрой теоретического и славянского языкознания филологического факультета.

Author:

Liudmila A. Kazlouskaja, PhD (philology), docent; head of the department of theoretical and Slavic linguistics, faculty of philology.
tpz@tut.by

карпусы тэкстаў і інш.), далейшым развіцці супастаўляльных і тэарэтычных лінгвістычных даследаванняў, мадэляванні мовы, удасканаленні публічнага дыскурсу (палітычнага, публіцыстычнага, дыскусійнага), мовы масмедыя, метамовы вучэбнай літаратуры.

Ключавыя словы: славянская філалогія; славянскія мовы; лінгвакультуралагічная прастора; моўная сітуацыя.

SLAVIC LANGUAGES AS OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH: STRUCTURE AND FUNCTIONING

L. A. KAZLOUSKAJA^a

^a*Belarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus*

The purpose of this article is to present specific research results associated with systematic description of the functional and structural features of the Slavic languages made by the theoretical and Slavic linguistics department of the faculty of philology, Belarusian State University. The presented studies focus on the use of significantly expanded methodological apparatus (pragmatic, corpus linguistic, discourse analysis etc.) to the study of Slavic languages. The comparative study of Slavic languages made it possible to identify important patterns of their functioning, which is essential to humanities in general and Slavic studies in particular, including teaching Slavic and non-Slavic languages. The research results are applicable to teaching Slavic languages in higher education, improving programs for teaching native and foreign languages in secondary educational institutions; applied areas such as automated translation, language training programs, parallel and monolingual text corpora etc., further development of comparative and theoretical linguistic research, language modelling, improvement of public discourse including mass media language and metalanguage of educational literature.

Keywords: Slavic philology; Slavic languages; linguoculturological space; language situation.

Введение

Начало активного развития славистического направления научных исследований в Беларуси приходится на послевоенный период, что связано с укреплением в то время разностороннего сотрудничества СССР с образовавшими тогда социалистический лагерь славянскими государствами. Базовым научным центром стал созданный в Москве Институт славяноведения АН СССР, появились профильные кафедры в Московском, Ленинградском и Киевском государственных университетах. В 1961 г. был основан сектор общего и славянского языкознания при Институте языкознания имени Якуба Коласа АН БССР. Получила развитие славистика и в учебно-педагогических учреждениях республики. В 1966 г. заведовать открывающейся в БГУ кафедрой общего и славянского языкознания был приглашен Адам Евгеньевич Супрун, в феврале этого же года защитивший докторскую диссертацию в Ленинградском государственном университете. Кафедрой А. Е. Супрун бессменно руководил до конца своей жизни – до августа 1999 г.

На протяжении 55 лет кафедра теоретического и славянского языкознания БГУ (это ее нынешнее название) являлась и до сих пор остается одним из основных славистических центров на постсоветском пространстве. Сотрудники кафедры читают общелингвистические курсы, готовят преподавателей и переводчиков в области украинского, польского, чешского, болгарского, сербского и словацкого языков. В рамках договоров о партнерских отношениях БГУ кафедра активно развивает международное научное и образовательное сотрудничество, в частности с такими европейскими учреждениями высшего образования (УВО), как Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова и Санкт-Петербургский государственный университет (Россия), Белградский университет (Сербия), Варшавский, Люблинский и Силезский университеты (Польша), Карлов университет и Университет имени Т. Г. Масарика (Чехия), Киевский национальный университет имени Т. Шевченко и Львовский национальный университет имени И. Франко (Украина), Пловдивский и Софийский университеты (Болгария), Университет Матей Бела (Словакия), Институт славистики Венского университета (Австрия), Рурский университет и Университет имени Ф. Шиллера (Германия) и др. Так, в октябре 2019 г. состоялась презентация учебного пособия для студентов «Введение в славянскую филологию», которое было подготовлено членами кафедры и их коллегами из Института славистики Венского университета и признано важной вехой в описании славянских языков. В авторский коллектив вошли Н. А. Волотовская,

К. Иванов, Н. В. Ивашина, Е. А. Казанцева, А. М. Калюта, Э. Келих, А. А. Кожина, Л. А. Козловская, Н. Б. Корина, Н. А. Кохнович, А. Кречмер, Е. Н. Руденко, Н. В. Супрунчук, Е. С. Суркова. Важно отметить, что новая книга написана в традициях, заложенных автором одного из первых учебников по этой дисциплине – выдающимся ученым-славистом профессором А. Е. Супруном. В новое пособие включены (в авторской редакции) некоторые разделы из этого учебника, до сих пор являющегося уникальным и непревзойденным [1]. Кроме того, на базе исследовательских разработок сотрудниками кафедры подготовлен ряд учебных пособий, изданных в Минске, Москве, Харькове и других городах ближнего и дальнего зарубежья, в том числе с грифами органов управления образованием [2–5].

В традициях кафедры с момента ее основания и по настоящее время значительное место занимает научная деятельность, которая при ярко выраженной этнонациональной специфике активно интегрирована в процесс международных славистических исследований. Профессор Б. Ю. Норман является многолетним членом грамматической комиссии при Международном комитете славистов, профессор Н. Б. Мечковская – членом комиссии по славянским литературным языкам, профессор А. А. Кожина и профессор Е. Н. Руденко – членами этнолингвистической комиссии при Международном комитете славистов.

Функциональная активность славянских языков в белорусском социокультурном пространстве современной Беларуси напрямую связана с политическими, экономическими и социокультурными процессами, происходившими в относительно недалеком прошлом и происходящими в стране в данный период. Особенности современного белорусского социокультурного пространства обусловлены в первую очередь геополитическим положением страны на границе восточной и западной европейских цивилизаций, сложнейшей историей межгосударственного контактирования, силовыми, радикальными и относительно мирными ее периодами, которые характеризовались неизменным стремлением к сохранению этнонациональной идентичности. В социокультурном пространстве современной Беларуси устойчивы тенденции как к сохранению, укреплению и развитию национальных (в том числе этнолингвистических) традиций, так и к созданию разнообразных форм межкультурных контактов с ближним и дальним зарубежьем. При этом следует учитывать мощное воздействие мировых интеграционных процессов, избежать которого в современном мире невозможно [6, с. 121–128]. В данной статье в редуцированном виде приводится описание отдельных результатов научных исследований коллектива кафедры теоретического и славянского языкознания филологического факультета БГУ по проблематике функционирования, контактирования и структурирования славянских языков.

Результаты и их обсуждение

Языковые ситуации у славян и социальная типология языков остаются на пике популярности как в зарубежном, так и в белорусском научном славистическом сообществе.

Регулирование языковых процессов в многоязычном обществе, с одной стороны, требует определенных административных усилий и капиталовложений, а с другой – чрезвычайного терпения и такта. Белорусско-русский билингвизм на современном этапе характеризуется постепенным повышением статуса белорусского языка в реальном употреблении. Заметна активизация письменных и устных белорусских текстов в городских условиях (объявлений в транспорте, вывесок, табличек с названиями улиц, бланков документов, печатной рекламы, теле- и радиопередач и т. п.). Естественно, при сосуществовании и взаимодействии на одной территории двух близкородственных языков между ними происходит активный обмен лексикой, в данном случае имеет место систематическое проникновение белорусских слов в русскоязычные тексты. Есть по меньшей мере несколько десятков белорусских лексем, которые довольно регулярно встречаются в русской речи жителей Беларуси. Некоторые из них имеют, очевидно, концептуальный характер, другие используются для создания локального колорита, основанием для третьих, возможно, служит безэквивалентный характер белорусского слова (стоит упомянуть вышедший два десятилетия назад словарь И. Шкрабы, содержащий около 900 белорусских лексем, не имеющих однословных соответствий в русском языке). Белорусские лексемы в русскоязычных текстах имеют, как правило, характер маркированных точечных вкраплений. Считается, что это сознательное (намеренное) экспрессивное средство, причем не менее сильное, чем словообразовательные окказионализмы или сниженная/возвышенная лексика. Часто за употреблением белорусских слов стоит снижение, ирония, эмпатия или какие-то иные прагматические послылы.

Наличие особенностей фонетического, словообразовательного и стилистического характера, наряду со спецификой лексики, позволяет говорить о формировании на территории республики регионального варианта русского языка. Таким образом, несмотря на то что язык титульной нации характеризуется в современной Беларуси относительно ограниченным коммуникативным диапазоном и, как следствие, пользуется более низким реальным статусом, влияние его на русскую речь жителей страны несомненно.

Данное влияние не столь заметно в области морфологии и синтаксиса (это, как известно, уровни языка, более устойчивые к внешнему воздействию), однако в целом терминологическое сочетание «белорусский вариант русского языка» приобретает все большие основания [7, с. 264–286].

В диахроническом аспекте были изучены различия в отношении людей к дву- или многоязычию, характерные для трех хронологических эпох: 1) в доисторические (дописьменные и догосударственные) времена; 2) в века расцвета теистических религий Писания; 3) в Новое время в условиях формирования европейских наций и национальных государств. Отношение дописьменных людей к своему языку было утилитарным, недезинтересным, неидеологическим, язык не был ни предметом культа, ни символом племени. Первые языковые конфликты появляются в Средние века в культурах, сформированных религиями Писания, в условиях культурно-религиозного двуязычия с первоначально неконкурентным соприсутствием надэтнического культового языка (*lingua sacra*) и языка местного этнического языка (*lingua vernacula*), народного, «простого», «нового». В Новое время культурно-религиозное двуязычие уступает место национальному двуязычию, по природе более динамичному и конфликтному, чем культурно-религиозное двуязычие. Вероятность национально-языковых конфликтов повышается в ситуациях, близких к равновесному (в демографическом и/или коммуникативном плане) двуязычию, а также в условиях близкородственного двуязычия [8, с. 15–39].

Были сопоставлены две точки зрения на белорусско-русскую смешанную речь (трасянку): понимание данного феномена, выработанное в исследованиях ряда белорусских лингвистов, и концепция трасянки, ставшая основой ее изучения в университете г. Ольденбурга (Германия) под руководством профессора Г. Хентшеля. Показано, что в трасянке нет узального соотношения белорусских и русских черт, поскольку она представляет собой множество в разной степени русифицированных идиолектов. Различия между вариантами смешанной речи обусловлены не территорией, а, во-первых, уровнем образования языковой личности и, во-вторых, тем, какой идиом (белорусский диалект, литературный белорусский язык, трасянка, русский язык, русский субстандарт) был для человека родным (материнским). Общение на трасянке представляет собой психосоциальный языковой механизм индивидуальной трансформации автохтонного языка в близкородственный соседний [9, с. 226–250].

На материале результатов социологического опроса были представлены некоторые специфические особенности белорусского социокультурного пространства в плане активности функционирования в нем ряда славянских языков. В аспекте изучения проблем совместного функционирования русского и белорусского языков в различных коммуникативных сферах, в частности в сфере высшего образования, в целях выявления оценки ситуации непосредственными ее участниками было проведено анкетирование студентов филологического факультета БГУ разных курсов и специальностей. Результаты анкетирования показали, что большинство опрошенных не считают привлекательной возможность обучаться на каком-либо одном из функционирующих в настоящее время в Беларуси языков, так как это, безусловно, сократит их коммуникативный потенциал как в данный момент, так и в будущем. Проведен мониторинг трехлетней динамики предпочтений в отношении выбора специальности студентами филологического факультета БГУ. По результатам анкетирования установлено, что абитуриенты с большей тщательностью стали относиться к выбору конкретного славянского языка для изучения в качестве основной специальности. Кроме того, заметно сместились грядущие профессиональные предпочтения в сторону бизнеса, туризма и других сфер экономики в ущерб работе школьным учителем [6, с. 121–128].

В рамках *исследования славянских языков в когнитивном и лингвокультурологическом аспектах* выполнен ряд работ, ставящих целью обмен опытом в применении новых лингвистических методик и привлечении их к всестороннему исследованию белорусского и других славянских языков для систематического описания структурных и функциональных особенностей белорусского языка в сопоставлении с аналогичными характеристиками других языков. Славянская этнолингвистика восходит непосредственно к традициям диалектологии, фольклористики и этнографии, однако связана также с социолингвистикой, психолингвистикой, когнитологией, семиотикой. В европейской, в первую очередь славянской, этнолингвистике выработаны содержательная методология и богатая методика. Среди наиболее разработанных методологических принципов можно назвать метод реконструкции, основанный на использовании комплекса приемов, в частности анкет-опросников; идею о трех кодах – составляющих любого обряда (акциональная, предметная, вербальная), об их изоморфизме и взаимозаменяемости; применение по отношению к культуре таких лингвистических понятий, как текст, грамматика, семантика, синтаксис, прагматика, синонимия, антонимия, полисемия и др.; ключевые оппозиции культуры (*счастье – несчастье, жизнь – смерть, правый – левый* и т. п.); когнитивную дефиницию как метод [10, с. 369–392].

Имеющийся опыт этнолингвистических исследований значительно обогащается при переведении в плоскость истории повседневности. Исследователи культуры повседневности, особенно современной

(или почти современной), стремятся дать описание и интерпретацию некоей хронологической и/или содержательной подсистемы повседневности. Метод работы историка повседневности – вчитывание в текст, проникновение во внутренние смыслы сообщенного, учет недоговоренного и случайно пропущенного. Фокус анализа историка повседневности – изучение социального с точки зрения индивида, не просто быта, но повседневного сознания и поведения. В объектах исследования (в том числе в авторах тех текстов, которые служат для него источником) такой историк видит своих соавторов, ведет с ними диалог, не дистанцируясь, не стараясь сохранить объективность, встать над ними. Следовательно, историк повседневности, исследующий отдаленные эпохи (не только современность), утверждает свое право интерпретировать факты «давно минувших дней» с сегодняшней точки зрения. Уже имеющиеся исследования в области культуры повседневности позволяют структурировать ее, выделить базовые концепты: *дом (жилище); семья (дом); работа, учеба; отдых, досуг, развлечения; социальные роли, маски; «вещный мир» повседневности*, – тем самым задается структура наивной картины мира, воплощаемой в языке [11, с. 354–360]. Описание славянской концептосферы в сопоставительном аспекте и применительно к отдельным славянским языкам – неотъемлемая часть лингвокультурологических научных исследований [12, с. 305–315; 13, с. 207–247].

В этнолингвистическом аспекте интересные результаты дает сопоставительный анализ примет и сопровождающих их реплик в нескольких славянских языках, в частности в белорусском, русском и чешском. Примета – это закреплённое народной традицией соотнесение двух ситуаций (событий), которые произвольно ставятся в каузальную (причинно-следственную) связь. В самом общем виде приметы предсказывают в качестве следствия либо благоприятную ситуацию (назовем ее «счастье»: благополучие, достаток и богатство, здоровье, удача, рождение детей, возвращение пропавшего и др.), либо неблагоприятную ситуацию (назовем ее «несчастье»: смерть, болезнь, неудача, пропажа, безденежье и др.). Многие приметы связаны с противопоставлением *правого* и *левого* (глаза, уха, руки, вообще правой и левой сторон), *своего* и *чужого*, *мужского* и *женского*.

Многие приметы имеют интернациональный характер. Например, представление о предстоящем несчастье, связанное с разбитым зеркалом или прохождением под приставленной к стене лестницей, свойственно многим народам. Вместе с тем каждое общество формирует свой корпус природных и бытовых примет, определяемых особенностями материальной и духовной культуры народа. В частности, для чешского общества характерно обилие примет, связанных с Сочельником и Рождеством: *Od štědrovečerní večeře se nesmí vstávat, aby se za rok sešli všichni živi a zdraví* ‘Нельзя встать и отойти от стола в Сочельник, пока все не поели, иначе в течение следующего года кто-то из сидящих умрет’ (поэтому на стол ставят сразу всю еду и питье); *Kdo nikomu nic na Štědrý den nedaruje, přijde na mizinu a dočká se bídy* ‘Если кто-то никому ничего не подарит на Рождество, сам обеднеет’. В чешском обществе в ходу и другие приметы, незнакомые носителю русского языка, например: *Pokud vám vypadne řasa a vy ji sfouknete a něco si přejete, vyplní se to* ‘Если у вас выпадет ресница, а вы ее сдуете и загадаете желание, оно исполнится’; *Nedávejte si kabelku na zem, utečou vám z ní peníze!* ‘Не ставьте сумку на землю, а то от вас «сбегут» деньги’.

В то же время чехам незнакомы (и даже кажутся странными) многие основания примет, принятые в русскоязычном обществе: «счастливый» автобусный или трамвайный билет, четное или нечетное количество цветков в букете и т. п. Чехи спокойно здороваются через порог и не видят ничего предосудительного в том, чтобы поднести в подарок кошелек или бумажник без всякого содержимого. Однако как в русской и белорусской, так и в чешской языковой среде приметы и сопровождающие их реплики используются чаще всего в ситуациях психологического, этического, физиологического и других видов дискомфорта: они призваны сглаживать чувство неловкости, замешательства и др.

Проанализированный материал показывает, что приметы – не только архаичный фольклорный жанр, связанный с традиционными верованиями и обычаями, но и многофункциональный дискурсивный элемент, играющий определенную роль в современной коммуникации. Сопровождающая примету стереотипная, клишированная реплика оказывается необходимым звеном в цепи диалогического общения: она служит стимулом для дальнейшего развития коммуникативной ситуации [14, с. 5–16].

Одним из базовых направлений представляемых исследований стало **выявление закономерностей организации подсистем разных уровней славянских языков**, что весьма значимо в аспекте преподавания последних в качестве иностранных.

Впервые на материале пяти славянских языков (русского, белорусского, польского, болгарского и сербского) в сопоставительном аспекте было исследовано явление хиазма, представляющее собой преобразование исходной речевой структуры, в результате которого образуется так называемый косой крест: ср. беларус. *Культурных людзей у краіне шмат, а людзей культуры яшчэ болей*; рус. *Человек не выбирает время – время выбирает человека*; пол. *Wiesz miastu, miasto wsi*; болг. *Няма зло без добро*,

няма добро без зло; серб. *Ако неће бријег Мухамеду, хоће Мухамед бријегу*. В ходе исследования был собран корпус примеров из художественной литературы и публицистики (в том числе из интернета), составивший более 300 контекстов. Исследование показало, что в каждом славянском языке, в том числе белорусском, процедура хиазма реализуется в соответствии с внутриязыковыми (структурными) и внеязыковыми (социолингвистическими) факторами. К их числу относятся следующие: а) степень языковой и литературной креативности общества; б) фольклорные традиции; в) возможности словообразования; г) степень свободы порядка слов [15, с. 43–44].

В рамках исследования семантико-синтаксических функций славянского инструмента (творительного падежа) собран и обработан материал шести славянских языков: русского, белорусского, чешского, польского, украинского и словенского. На примере форм инструмента рассмотрено свойство грамматической формы согласовываться с лексическим значением существительного и его привычной синтаксической функцией. Это свойство – внутреннее согласование лексического и грамматического значений – называется изосемией (понятие, введенное Г. А. Золотовой). Любое неизосемическое употребление словоформы (ср.: *Я тобой переболею*; *Слизни проползают глазами статуи* и т. п.) вызывает у адресата определенное напряжение или создает дополнительный эстетический эффект (к которому, возможно, и стремился автор текста). Показано, что при всем богатстве значений творительного падежа в славянских языках наблюдается, с одной стороны, специализация, концентрация данной формы вокруг некоторых ядерных значений (в частности, значения орудия действия); с другой – художественные контексты дают многообразные примеры, в которых отдельные значения творительного падежа нейтрализуются (*Осенними порошами застонет голова*). Такой «неопределенно-значный» творительный падеж становится элементарным сигнализатором зависимости существительного от глагола [16, с. 619–634].

Известно, что прагматический аспект коммуникации включает в себя знание конкретного или предполагаемого адресата речи. При этом учитываются его пол, возраст, статус, интересы, возможности, опыт и т. д. Важнейшую роль в коммуникативном акте играют обстановка и цели общения. Это значит, что прагматика связана с возможностью разного отношения говорящего к собеседнику, предмету речи, обстоятельствам, в которых происходит общение. С учетом всех этих факторов говорящий и выбирает для своего сообщения те или иные слова и выражения. Выбор одной языковой единицы из ряда возможных составляет постоянную суть процесса речепроизводства. В связи с этим наиболее естественным объектом прагмалингвистики оказываются особенности употребления лексики, в том числе слов с оценочной семантикой, имен собственных, синонимов и эвфемизмов, терминов и жаргонизмов и т. п. Что касается грамматических единиц – словоформ, конструкций, предложений, то их прагматическая роль обычно остается в тени. Грамматика с ее обязательно выражаемыми значениями сравнительно редко предлагает говорящему (и слушающему) какую-то альтернативу в использовании флексий, суффиксов, синтаксических моделей и др. Тем не менее как морфологические, так и синтаксические средства могут использоваться в речи для передачи отношения говорящего к адресату, а также к предмету речи. В соответствии с этим выделены следующие предпосылки для наделения грамматической единицы прагматической функцией: разная степень чистоты грамматического значения (данная градация показана на материале категорий рода и падежа в русском языке); сосуществование в языке (в одном и том же периоде) «уходящих» и «зарождающихся» единиц (на этом фоне выделяются окрашенные сильным прагматическим оттенком потенциальные явления, данный тезис иллюстрируется примерами из области грамматического числа: *торты* и *торта* и т. п.); грамматическое значение может обладать более широкой или более узкой лексической базой (несоблюдение лексических ограничений автоматически придает форме дополнительные прагматические оттенки, это показано на примере категории одушевленности: *играть центра* и т. п.); неполнота или избыточность словоизменительной парадигмы (материалом для иллюстрации послужили явления сферы категории падежа: *в мозгу* / *в мозге*, *аппетита* / *аппетиту* и т. п.) [17].

Заключение

Представленные в данной статье отдельные результаты научной работы кафедры теоретического и славянского языкознания филологического факультета БГУ касаются исследования языковых ситуаций у славян и социальной типологии языков, исследования славянских языков в когнитивном и лингвокультурологическом аспектах, а также выявления закономерностей организации их систем и подсистем разных уровней. Указанные направления соответствуют исследовательским тенденциям в современном теоретическом и славянском языкознании, а также коррелируют с задачами лингвистического обеспечения учебного процесса на филологическом факультете БГУ и других УВО страны в соответствии с современными требованиями науки, образования и культуры. Результаты данных исследований находят свое

практическое применение в учебном процессе как на филологическом факультете БГУ, так и в иных учреждениях образования Беларуси и зарубежных стран, в которых изучаются славянские языки. На основе исследовательских проектов кафедры созданы новые учебно-методические пособия, разработаны и опубликованы современные учебные программы по ряду общелингвистических и славистических дисциплин.

Библиографические ссылки

1. Волотовская НА, Иванов И, Ивашина НВ, Казанцева ЕА, Калюта АМ, Келих Э и др. *Введение в славянскую филологию*. Кожина АА, редактор. Минск: БГУ; 2019. 287 с.
2. Кожина АА. *Польский для среднего уровня. Уроки 29–40*. Харьков: ЕШКО – Украина; 2016.
3. Мечковская НБ. *Философия языка и коммуникации*. Москва: Флинта; 2016. 520 с. Совместно с издательством «Наука».
4. Норман БЮ. *Когнитивный синтаксис русского языка*. 2-е издание. Москва: Флинта; 2018. 254 с. Совместно с издательством «Наука».
5. Соболева ЛИ. *Старославянский язык: практикум*. Минск: БГУ; 2019. 60 с.
6. Козловская ЛА. Славянские языки в белорусском социокультурном пространстве. В: Руденко ЕН, Кожина АА, редакторы. *In honorem. Сборник статей к 90-летию А. Е. Супруна*. Минск: РИВШ; 2018. с. 121–128.
7. Норман БЮ. Билингвизм и многоречие в Республике Беларусь. В: Гаспаров БМ, Купина НА, редакторы. *Русский язык в многоречном социокультурном пространстве*. 2-е издание. Москва: Флинта; 2017. с. 264–286. Совместно с издательством «Наука».
8. Мечковская НБ. Психологические и социалингвистические характеристики языковых контактов: что усиливает конфликтный потенциал двуязычия? В: Федорова ЛЛ, редактор. *Конкуренция в языке и коммуникации*. Москва: РГГУ; 2017. с. 15–39.
9. Мечковская НБ. Белорусская «трэсянка» как яблоко раздора и оселок метода. *Русский язык в научном освещении*. 2018;1:226–250.
10. Руденко Е. Концепт *Свобода* по данным белорусского языка. W: Bartmiński J, редактор. *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów. Tom 4*. Warszawa: Wolność; 2019. s. 369–392.
11. Руденко ЕН. Концепт *Свобода* по данным анкетирования. W: Bielińska-Gardziel I, Brzozowska M, Żywicka B, редакторы. *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych*. Przemyśl: Wydawnictwo Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska; 2017. s. 354–360.
12. Кожина АА. Душа в белорусской народной культуре. *Przegląd wschodnioeuropejski*. 2019;10(1):305–315.
13. Кожина АА. Труд в белорусском языке. W: Bartmiński J, редактор. *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów. Tom 3*. Lublin: Wydawnictwo UMCS; 2016. s. 207–247.
14. Норман Б, Райнохова Н. Приметы и их вербализация в традициях двух славянских народов: культурологический и прагмалингвистический аспекты. *Jazykovedný časopis*. 2017;68(1);5–16.
15. Норман, БЮ. К типологии хиазма в славянских языках. W: Uniwersytet Warszawski. *Posiedzenie Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów = Zasedanie Komisji do badania gramatycznej struktury słowiańskich języków Międzynarodowego komitetu sławistów*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski; 2019. s. 43–44.
16. Норман БЮ. Творительный падеж в русском и других славянских языках: фокус взаимодействия грамматики и лексики. *Slavia Orientalis*. 2017;66(4):619–634.
17. Норман БЮ. *Прагматический потенциал русской лексики и грамматики*. Екатеринбург: Кабинетный ученый; 2018. 464 с.

References

1. Volotovskaya NA, Ivanov I, Ivashina NV, Kazantseva EA, Kalyuta AM, Kelikh E, et al. *Vvedeniye v slavyanskuyu filologiyu* [Introduction to Slavic philology]. Kozhinova AA, editor. Minsk, Belarusian State University; 2019. 287 p. Russian.
2. Kozhinova AA. *Pol'skii dlya srednego urovnya. Uroki 29–40* [Intermediate Polish. Lessons 29–40]. Kharkiv: ESHKO – Ukraina; 2016. Russian.
3. Mechkovskaya NB. *Filosofiya yazyka i komunikatsii* [Philosophy of language and communication]. Moscow: Flinta; 2016. 520 p. Co-published by the «Nauka». Russian.
4. Norman BJ. *Kognitivnyi sintaksis russkogo yazyka* [Cognitive syntax of the Russian language]. 2nd edition. Moscow: Flinta; 2018. 254 p. Co-published by the «Nauka». Russian.
5. Soboleva LI. *Staroslavjanskij yazyk: praktikum* [Old Slavonic language: workshop]. Minsk: Belarusian State University; 2019. 60 p. Russian.
6. Kozlovskaya LA. [Slavic languages in Belarusian sociocultural space]. In: Rudenko EN, Kozhinova AA, editors. *In honorem. Sbornik statei k 90-letiyu A. E. Supruna* [In honorem. Collection of articles dedicated to the 90th anniversary of A. E. Suprun]. Minsk: National Institute for Higher Education; 2018. p. 121–128. Russian.
7. Norman BJ. [Bilingualism and code switching in the Republic of Belarus. Section in the collective monograph]. In: Gasparov BM, Kupina NA, editors. *Russkii yazyk v mnogorechnom sotsiokul'turnom prostranstve* [Russian language in a multilingual socio-cultural space]. 2nd edition. Moscow: Flinta; 2017. p. 264–286. Co-published by the «Nauka». Russian.
8. Mechkovskaya NB. [Psychological and sociolinguistic characteristics of linguistic contacts: what enhances the conflict potential of bilingualism?]. In: Fedorova LL, editor. *Konkurentsia v yazyke i komunikatsii* [Competition in language and communication]. Moscow: Russian State University for the Humanities; 2017. p. 15–39. Russian.
9. Mechkovskaya NB. Belarusian «trasyanka» as the apple of discord and as the whetstone of the method. *Russkiy yazyk v nauchnom osveshchenii*. 2018;1:226–250. Russian.

10. Rudenko EN. [Freedom concept according to the Belarusian language]. W: Bartmiński J, redaktor. *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów. Tom 4*. Warszawa: Wolność; 2019. s. 369–392. Russian.
11. Rudenko EN. [Freedom concept according to questionnaire data]. W: Bielińska-Gardziel I, Brzozowska M, Żywicka B, redaktorzy. *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych*. Przemyśl: Wydawnictwo Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska; 2017. s. 354–360. Russian.
12. Kozhinova AA. [Soul within Belarusian folk culture]. *Przegląd wschodnioeuropejski*. 2019;10(1):305–315. Russian.
13. Kozhinova AA. [Labour within Belarusian language]. W: Bartmiński J, redaktor. *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów. Tom 3*. Lublin: Wydawnictwo UMCS; 2016. s. 207–247. Russian.
14. Norman BJ, Raynokhova N. [Signs and their verbalisation in the traditions of two Slavic peoples: culturological and pragmatic aspects]. *Jazykovedný časopis*. 2017;68(1):5–16. Russian.
15. Norman BJ. [On the typology of chiasm in Slavic languages]. W: Uniwersytet Warszawski. *Posiedzenie Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski; 2019. s. 43–44. Russian.
16. Norman BJ. [Instrumental case in Russian and other Slavic languages: the focus of the interaction of grammar and vocabulary]. *Slavia Orientalis*. 2017;66(4):619–634. Russian.
17. Norman BJ. *Pragmaticheskiy potentsial russkoy leksiki i grammatiki* [The pragmatic potential of Russian vocabulary and grammar]. Yekaterinburg: Kabinetnyi uchenyi; 2018. 464 p. Russian.

Статья поступила в редколлегию 28.04.2021.
Received by editorial board 28.04.2021.

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ЛИТЕРАТУРАЗНАЎСТВА

LITERARY RESEARCH

УДК 821.162.1(092)

БЕЛОРУССКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В ПОЛЬСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 1918–1939 гг.: СТРАТЕГИИ ВОПЛОЩЕНИЯ

Н. Н. ХМЕЛЬНИЦКИЙ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Выявляются основные идейно-художественные стратегии воплощения белорусской проблематики в польской литературе 1918–1939 гг. на материале творчества писателей, чьи судьбы на определенном этапе были связаны с Беларусью (М. Радзевич, М. Ванькович, С. Песецкий, Я. Булгак, К. Здоховский, Ю. Чехович и др.). Выделены и охарактеризованы компоненты и уровни парадигмы творческого освоения белорусских мотивов, образов и реалий: историческая родина, место рождения, пространство пограничья, культурный ландшафт, герои-белорусы, традиции и нравы автохтонного населения, природа, присутствие и роль белорусизмов в языке произведений. Указаны и обоснованы три формы обращения польских писателей к белорусской теме: Беларусь выступает как место рождения, факт биографии коренного поляка и историко-культурная (литературная) аллюзия. Внимание акцентировано на том, что художественный мир произведений многих польских писателей в межвоенный период (1918–1939) был сформирован именно белорусскими факторами в процессе литературного взаимодействия и межкультурного диалога.

Ключевые слова: польская литература; белорусская проблематика; белорусско-польское пограничье; автобиографизм; хронотоп; художественный билингвизм; творческая индивидуальность; литературные связи; белорусские реалии; автор.

Образец цитирования:

Хмельницкий ММ. Белорусская проблематика в польской литературе 1918–1939 гг.: стратегии воплощения. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2021;2:28–38.

For citation:

Khmalnitski MM. Belarusian problems in Polish literature of 1918–1939: embodiment strategies. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2021;2:28–38. Belarusian.

Автор:

Николай Николаевич Хмельницкий – кандидат филологических наук, доцент; заведующий кафедрой китайской филологии, доцент кафедры теоретического и славянского литературоведения филологического факультета.

Author:

Mikalai M. Khmalnitski, PhD (philology), docent; head of the department of Chinese philology and associate professor at the department of theoretical and Slavic literary criticism, faculty of philology.
khmelnickinn@bsu.by

БЕЛАРУСКАЯ ПРАБЛЕМАТЫКА Ў ПОЛЬСКОЙ ЛІТАРАТУРЫ 1918–1939 ГГ.: СТРАТЭГІІ ЎВАСАБЛЕННЯ

М. М. ХМЯЛЬНИЦКІ^{1*}

^{1*} *Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь*

Вывіляюцца асноўныя ідэйна-мастацкія стратэгіі ўвасаблення беларускай праблематыкі ў польскай літаратуры 1918–1939 гг. на матэрыяле творчасці пісьменнікаў, чые лёсы на пэўным этапе былі звязаны з Беларуссю (М. Радзевіч, М. Ваньковіч, С. Пясецкі, Я. Булгак, К. Здзяхоўскі, Ю. Чаховіч і інш.). Вылучаны і ахарактарызаваны кампаненты і ўзроўні парадыгмы творчага засваення беларускіх матываў, вобразаў і рэалій: гістарычная радзіма, месца нараджэння, прастора памежжа, культурны ландшафт, героі-беларусы, традыцыі і звычаі аўтахтоннага насельніцтва, прырода, прысутнасць і роля беларусізмаў у мове твораў. Вызначаны і абгрунтаваны тры формы зваротаў польскіх пісьменнікаў да беларускай тэмы: Беларусь выступае як месца нараджэння, факт біяграфіі карэннага паляка і гісторыка-культурная (літаратурная) алюзія. Увага акцэнтуюцца на тым, што мастацкі свет твораў многіх польскіх пісьменнікаў у міжваенны перыяд (1918–1939) быў сфарміраваны менавіта беларускімі фактарамі ў працэсе літаратурнага ўзаемадзеяння і міжкультурнага дыялогу.

Ключавыя словы: польская літаратура; беларуская праблематыка; беларуска-польскае памежжа; аўтабіяграфізм; хранатоп; мастацкі білінгвізм; творчая індывідуальнасць; літаратурныя сувязі; беларускія рэаліі; аўтар.

BELARUSIAN PROBLEMS IN POLISH LITERATURE OF 1918–1939: EMBODIMENT STRATEGIES

М. М. KHMIALNITSKI^a

^a *Belarusian State University, 4 Niezależności Avenue, Minsk 220030, Belarus*

The article attempts to reveal the major ideological and artistic strategies for the embodiment of Belarus' problems in Polish literature of 1918–1939, and is based on the works of the writers of the period associated with Belarus (M. Rodziewiczówna, M. Wańkowicz, J. Bułhak, K. Zdziechowski, J. Czechowicz, etc.). The paradigm components and levels of creative picturing of Belarusian motives, images and realities are identified and characterised, namely: the historical homeland; birthplace; borderland space; cultural landscape, Belarusian heroes; autochthonous population's traditions and customs; nature; and the presence and role of Belarusian words in the works of the above writers. Three forms of Polish writers' manner of addressing Belarusian topics have been identified and justified, namely: Belarus as a birthplace; a biography fact of a native Pole; and a historical and cultural (literary) allusion. The article focuses on the fact that the artistic literary world of many Polish writers of the interwar period (1918–1939) was formed basically by Belarusian factors in the process of literary interaction and intercultural dialogue.

Keywords: Polish literature; Belarus' problems; Belarusian-Polish borderlands; autobiography; chronotopos; artistic bilingualism; creative personality; literary associations; Belarusian realities; author.

Уводзіны

Беларускі дыскурс прысутнічае ў польскай літаратуры на працягу многіх стагоддзяў, таму вылучэнне асобнага перыяду для таго, каб прасачыць яго эвалюцыю і адметнасці функцыянавання, падаецца абсалютна заканамерным і актуальным. Мэта даследавання – выявіць спецыфіку ідэйна-мастацкіх стратэгий увасаблення беларускага нацыянальна-культурнага кампанента ў літаратуры міжваеннай Польшчы (1918–1939) з улікам гістарычных падзей і сацыяльна-палітычнай сітуацыі. Спраба даць гэтай з'яве навуковае апісанне, акрэсліць механізмы яе творчай рэалізацыі – актуальная задача ў справе высвятлення шляхоў і спосабаў мастацкай рэпрэзентацыі Беларусі і беларускага народа ў славянскіх літаратурах на розных этапах гісторыі. А. Лойка слухна падкрэсліваў: «Нечаканым адкрыццём прыходзіць бліжэйшае знаёмства з тым, што спалучана ў польскай паэзіі ХХ стагоддзя з Беларуссю, – лёсам жыццёвым і творчым польскіх паэтаў, сюжэтам, матывамі, вобразамі, зачэрпнутымі ім з беларускіх крыніц, месцам нараджэння і смерці на зямлі беларускай некаторых паэтаў і паэтэс» [1, с. 6].

Аналізуючы айчынную літаратуразнаўчую базу па заяўленай праблеме, неабходна акрэсліць ступень яе распрацаванасці. Безумоўна, існуюць асобныя публікацыі, у якіх выяўляюцца роля і спецыфіка функцыянавання беларускага субстрату ў творах пісьменнікаў Польшчы 1918–1939 гг., аднак абагульняючае даследаванне па гэтым пытанні адсутнічае. Выключэннем могуць служыць манаграфіі, прысвечаныя жыццю і творчасці Зоф’і Налкоўскай [2] і Сяргея Пясецкага [3]. Аўтары гэтых даследаванняў, прасочваючы адметнасці мастацкага почырку, фактары фарміравання творчай індывідуальнасці згаданых пісьменнікаў, абгрунтавана ўводзяць іх творчасць ва ўсходнеславянскі сацыякультурны кантэкст, доказна выяўляюць і характарызуюць беларускія рэаліі ў іх жыцці і мастацкай спадчыне.

Ракурсы прысутнасці беларускага чынніка ў літаратурнай прасторы міжваеннай Польшчы, а таксама ў творчасці тых ці іншых польскіх пісьменнікаў гэтага перыяду ў большай ці меншай ступені закраналіся ў публікацыях айчынных даследчыкаў. У прыватнасці, А. Мальдзіс выявіў беларускія фактары ў жыцці і творах «караля польскага рэпартажу» М. Ваньковіча [4] і «пясняркі Палесся» М. Радзевіч [5]. А. Лойка пераканаўча даказаў прысутнасць беларускіх рэалій ў жыцці і мастацкай спадчыне Т. Міцінскага, Ч. Мілаша, К. Крагельскай і іншых польскіх аўтараў XX ст. [6]. Шматаспектныя творчыя сувязі Максіма Танка з прадстаўнікамі польскай літаратуры, у тым ліку ў міжваенны перыяд, прасачыў у сваёй манаграфіі А. Верабей [7]. І. Багдановіч выявіла беларускія матывы і вобразы ў жыцці і творчасці Л. Падгорскага-Аколава [8] і Я. Булгака [9]. В. Рагойша рэканструяваў на багатым сацыякультурным матэрыяле атмасферу заходнебеларускага мястэчка [10]. Першаадкрывальнікам легенды польскай літаратуры з беларускімі каранямі С. Пясецкага выступіў у сваіх публікацыях П. Рагойша¹. Н. Бахановіч прасачыла эвалюцыю мастацкага вобраза Беларусі ў польскай літаратуры XIX–XX стст., адзначыўшы новыя акцэнтныя ўласцівасці ў творах і светапоглядзе М. Ваньковіча, Ч. Мілаша і іншых польскіх аўтараў [11; 12]. А. Вабішчэвіч звярнуў увагу на разнастайныя праявы і праблемы нацыянальна-культурнага жыцця пасля заключэння Рыжскага мірнага дагавора ў Заходняй Беларусі [13]. Я. Булгаку як таленавітаму фатографу і творцу прысвечаны публікацыі С. Кошур [14] і М. Петуховай [15]. Спроба параўнальна-тыпалагічнага разгляду ролі сатыры ў беларускай і польскай літаратурах 1920–30-х гг. здзейсніла Ю. Мацук [16]. Спецыфіка ўспрымання твораў Г. Сянкевіча ў Савецкай і Заходняй Беларусі знаходзіцца ў цэнтры ўвагі С. Мусіенка [17]. Аглядныя артыкулы пра некаторых польскіх пісьменнікаў міжваеннага дваццатгоддзя (Ч. Мілаша, Я. Гушчы, Л. Стафа, З. Налкоўскай і інш.) і звесткі пра пераклады іх твораў на беларускую мову надрукаваны ў айчынных энцыклапедычных выданнях [18–26].

У працах польскіх даследчыкаў творы, у якіх прысутнічаюць рэаліі беларуска-польскага сацыякультурнага памежжа 1920–30-х гг., часцей разглядаюцца праз прызму нацыянальнага і ўніверсальнага, але пытанне беларускага аспекту, беларусазнаўчы кантэкст у іх прадстаўлены недастаткова. Прыкладам могуць служыць публікацыі С. Ульяша [27; 28], у якіх утрымліваюцца каштоўныя назіранні па гісторыі і развіцці літаратуры памежжа, беларуска-польскіх узаемасувязях. Аўтар правёў значную працу па вывучэнні творчай дзейнасці некаторых пісьменнікаў – урадженцаў Беларусі ў кантэксце польскай літаратуры XX ст., але пытанне беларускага дыскурсу ў іх творах разглядаецца эпізодычна. Польскі літаратуразнаўца Т. Буйніцкі вызначыў беларускія матывы ў творчасці прадстаўнікоў віленскага аб’яднання «Жагары» [29], аднак у фокус даследчыцкай увагі не трапілі многія творы паэтаў-жагарыстаў, тэматычна звязаныя з Беларуссю. Х. Глагоўская разгледзела праз прызму *бяздомнасці* беларускія матывы ў публіцыстыцы і творах Ч. Мілаша [30]. У працы Т. Хжаноўскага аналізуюцца асобныя аспекты беларуска-польскага літаратурнага ўзаемадзеяння 1918–1939 гг. [31]. На выбраных творах міжваеннай польскай літаратуры Б. Хадачак акрэслівае нацыянальныя і ўніверсальныя каштоўнасці, сістэму вызначальных катэгорый прыгожага пісьменства беларуска-польскага памежжа (у шырокім і вузкім значэннях гэтага паняцця), вядзе размову пра іх «тэрапеўтычную ролю» для ўрадженцаў гэтых тэрыторый [32]. Б. Белаказовіч канцэптуальна выверана прасачыў на багатым факталагічным і біяграфічным матэрыяле гісторыю і панараму беларуска-польскіх культурных узаемасувязей, зафіксаваў вызначальныя падзеі, якія паўплывалі на іх дынаміку і адлюстраванне ў літаратурах суседніх народаў, выявіў аб’ектыўныя прычыны актывізацыі міжкультурнага дыялогу ў XX ст. [33; 34].

Тэарэтычныя і метадалагічныя асновы даследавання

Памежжа як міждысцыплінарная катэгорыя разглядаецца ў працах літаратуразнаўцаў і фалькларыстаў, этнолагаў і лінгвістаў, гісторыкаў і сацыёлагаў многіх краін. Беларуская-польскі кантэкст літаратурнага памежжа 1918–1939 гг. – вектар даследаванняў, які на працягу апошніх дзесяцігоддзяў актуалізуецца ў разнастайных аспектах і праяўленнях, але комплекснага падыходу не атрымаў да гэтага часу. Рэгіён, дзе спрадвечу ў добрасуседстве жылі і жывуць некалькі народаў, якія і творчасць некаторых

¹Рагойша П. В. Творчасць Сяргея Пясецкага: праблема жанрава-стылёвай адметнасці : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.03 / Беларус. дзярж. ун-т. Мінск, 2001. 20 с.

польскіх пісьменнікаў міжваеннага перыяду толькі ў апошнія дзесяцігоддзі сталі прадметам актыўных навуковых гісторыка-культурных рэфлексій, кампаратывных даследаванняў.

Вывучэнне літаратурнай спадчыны польскіх пісьменнікаў – ураджэнцаў Беларусі з улікам гісторыка-літаратурнага вопыту XX ст., а таксама іх творчых сувязей з літаратурамі розных краін дазваляе расставіць новыя акцэнтны ў працы і асэнсаванні іх твораў. На сёння ў працах як беларускіх, так і польскіх літаратуразнаўцаў падрыхтавана глеба для далейшага даследавання заяўленай праблематыкі, зроблены шэраг цікавых назіранняў, спектр якіх можна акрэсліць такімі ключавымі паняццямі, як *памежжа, традыцыі, жанры, літаратурныя сувязі, славянскі кантэкст, нацыянальная (сама)ідэнтыфікацыя, рэгіён, кантактная зона* і інш. Але беларуская тэматыка ў творчасці пісьменнікаў Польшчы 1918–1939 гг. вывучана недастаткова, што прызнаюць і беларускія, і польскія літаратуразнаўцы. Так, напрыклад, Б. Хадачак у гэтым кантэксце абсалютна слухна адзначыў: «Дадзены напрамак, напрыклад, у польскай прозе да сённяшняга дня не даследаваны належным чынам. А ён прадстаўляе значны корпус тэкстаў, якія заключаюць у сабе характэрную для міжваеннага дваццацігоддзя ідэйна-літаратурную перспектыву, без якой яе вобраз будзе няпоўным і нават скажоным»² [35, s. 21]. Падобнае меркаванне выказваў і беларускі славіст І. Чарота: «...усё больш востра адчуваецца запатрабаванасць сістэмнага вывучэння прысутнасці беларускай літаратуры ў свеце, якое для айчыннага літаратуразнаўства было патрэбна заўсёды, а пры цяперашніх умовах стала катэгарычна неабходным і адназначна прырытэтным – у адпаведнасці з актуальнымі задачамі фарміравання нацыянальна-дзяржаўнай ідэалогіі, міжнароднага цвярджэння Рэспублікі Беларусь і беларускасці наогул» [36, с. 135].

Польскія навукоўцы, даследуючы феномен літаратуры памежжа розных перыядаў (ад Сярэднявечча да нашых дзён), актыўна выкарыстоўваюць тэрміны «крэсы», «крэсавіяна», актуалізуючы і іншыя іх кантэксты: гісторыка-палітычны, сацыякультурны, этнаментальны і інш. Слушнымі і доказнымі з'яўляюцца высновы беларускіх і польскіх даследчыкаў пра ўніверсальнасць памежжа і яго ўплыў на развіццё кожнай з суседніх літаратур у XIX–XX стст., пра сутнасныя і спецыфічныя рысы праяўлення гэтага феномена. Напрыклад, Б. Хадачак, разважаючы пра літаратуру памежжа ў міжваенны перыяд, прыгадвае беларускую школу ў польскім рамантызме, вядзе размову пра ўзбагачэнне яе традыцый у 1918–1939 гг., вылучае аксіялагічныя прыкметы гэтай з'явы (фалькларыстычная аснова, этнаграфічны дыкурс, аўтабіяграфізм, ідэалізацыя і міфалагізацыя малой радзімы, «крэсы як страчаны рай» і г. д.) [35, s. 20].

Для сістэмна-аналітычнага вырашэння заяўленай праблемы ў межах дадзенага даследавання былі абраны тыя польскія пісьменнікі, у творчасці якіх беларускасць прысутнічае на ідэйна-тэматычным узроўні, пульсуе ў мастацкай тканіне тэкстаў, выяўляецца ў аўтарскім засваенні этнакультурных элементаў (М. Радзевіч, М. Ваньковіч, Я. Булгак, Л. Падгорскі-Аколаў, Ю. Чаховіч, К. Здыхоўскі і інш.). Для многіх польскіх майстроў слова беларускія тэмы і матывы, эмоцыі і перажыванні, звязаныя перш за ўсё з месцам нараджэння – малой радзімай, сталі невычэрпнай крыніцай натхнення.

Метадалагічную аснову даследавання складаюць культурна-гістарычны, імагалагічны, сацыялагічны, біяграфічны, аксіялагічны, кантэкстуальны метады. Менавіта комплексны падыход пры даследаванні мастацкай спадчыны польскіх пісьменнікаў, творчая індывідуальнасць якіх сфарміравалася ў літаратурнай зоне памежжа, садзейнічае вырашэнню актуальных тэарэтычных праблем: вызначэнню нацыянальнага статусу пісьменнікаў, народжаных двюма культурнымі традыцыямі, спецыфікі функцыянавання беларускіх элементаў у творах польскіх аўтараў, адметнасці стылю таго ці іншага творцы памежжа і галоўнае – выяўленню плённых і шматвектарных сувязей суседніх славянскіх літаратур.

Вынікі і іх абмеркаванне

Беларуская праблематыка стала істотным змястоўна-канцэптуальным і структураўтваральным чынікам у польскай літаратуры 1918–1939 гг. Але ў сувязі з тым, што многія польскія аўтары і творы гэтага перыяду па ідэалагічных прычынах доўгі час не былі ўключаны ў тэматычнае поле літаратуразнаўчых даследаванняў, гэта не дазволіла ў поўнай меры выявіць спецыфіку гісторыка-літаратурнага працэсу, абумоўленага этнакультурнай прасторай памежжа.

У 1918 г. Польшча адгарнула новую старонку свайго летапісу са значнай падзеі – набыццям незалежнасці, што, безумоўна, аказала глыбокае ўздзеянне на свядомасць палякаў, іх уяўленне пра сябе ў еўрапейскай супольнасці, а таксама на ўзаемаадносіны з суседнімі краінамі. Прысутнасць і функцыянаванне беларускага дыскурсу ў сацыякультурнай прасторы Другой Рэчы Паспалітай рабіла гэту з'яву ўнікальнай для тагачаснай Еўропы. Падзеленасць Беларусі пасля падпісання Рыжскага мірнага дагавора ў 1921 г. стала прычынай раздзялення народа і сямей, прыўнесла новыя ідэалагічныя, філасоф-

² Тут і далей пераклад наш. – М. Х.

скія, ідэйна-тэматычныя аспекты ў мастацтва і літаратуру, паскорыла працэсы нацыянальнай ідэнтыфікацыі, грамадзянскай актыўнасці беларусаў. Тагачасныя польскія ўлады праводзілі мэтанакіраваную палітыку сацыяльна-палітычнага адчужэння і (ці) этнакультурнай асіміляцыі нацыянальных меншасцей. Польская літаратура гэтага перыяду стварыла свой асаблівы хранатоп быцця чалавека менавіта праз мастацкае слова, тэрапеўтычная (кампенсаторная) функцыя якога была відавочная: многія пісьменнікі апынуліся ўдалечыні ад малой радзімы, якая засталася па той бок польска-савецкай мяжы, што, як і ў часы рамантызму, стала прычынай глыбокіх перажыванняў, крыніцай настальгіі і суму па страчанай Аркадыі.

Памежжа – гэта своеасаблівы свет, што ўзаемаўзбагачаў прадстаўнікоў усіх народаў, якія яго стваралі, фарміраваў адметны тып характару, вызначальныя рысы якога – талерантнасць, гасціннасць і ўзаемапавага. Пацвярджэннем гэтаму могуць служыць жыццё і творчасць А. Міцкевіча, Ю. І. Крашэўскага, У. Сыракомлі, В. Каратынскага, братоў Здзяхоўскіх, Янкі Купалы і многіх іншых прадстаўнікоў беларускага і польскага народаў. Паказальнымі у гэтым кантэксце падаюцца словы Т. Канвіцкага, прыведзеныя ім у рамане «Каляндар і клепсідра»: «Беларусь не адбірае ў іншых свабоду, не рабавала чужыя землі, не мардавала людзей за суседняй мяжой. Гэта краіна мела для іншаземцаў глыбокую павагу і гасцінны каравай, а для рабаўнікоў – апошнюю карову і апошні акраец жытняга хлеба са знакам крыжа, аддавала для нешчаслівых клапатлівае сэрца і беднае, няспешчанае жыццё» [37, с. 20]. Хоць у зоне памежжа і назіраецца змяшэнне традыцый, ядро матчынай культуры заўсёды застаецца непарушным. Прыгожае пісьменства адлюстроўвала жыццё людзей розных нацыянальных каранёў, сацыяльнага паходжання, веравызнання, палітычных поглядаў, паказвала абарончы характар войнаў, у якіх было вымушана прымаць удзел аўтахтоннае насельніцтва беларуска-польскага памежжа. Пісьменнікамі асэнсоўваліся ў адзінстве радзіма малая і радзіма гістарычная (Вялікае Княства Літоўскае), а мясцовая прырода дзякуючы іх творам замацавалася як канон у польскай літаратуры.

У выніку гістарычных падзей першай трэці ХХ ст. (Першая сусветная вайна, утварэнне Другой Рэчы Паспалітай, польска-савецкая вайна, Рыжскі мірны дагавор 1921 г. і інш.) змяніўся склад польскіх пісьменнікаў і іх патэнцыяльных чытачоў. На агульнай літаратурнай сцэне працавалі пісьменнікі розных генерацый, ідэалагічных і палітычных поглядаў, эстэтычных арыентацый. Літаратурныя стратэгіі і тактыкі міжваеннага дваццацігоддзя былі такія, што побач з апрабаванымі мастацкімі сродкамі адлюстравання (пазнання) рэчаіснасці і эксперыментамі ў галіне формы польскія пісьменнікі актыўна звярталіся да паэтыкі факта з яркай выразнай дакументальнай асновай, дакладнасцю зрокавых малюнкаў і слыхавых вобразаў. У гэты перыяд з'явілася шмат так званых твораў без пісьменніка – мемуараў, нататак, дзённікаў (лістоў) вядомых і невядомых аўтараў, мэтай якіх было захаваць, зафіксаваць перажыты ў драматычныя часы досвед. Так, напрыклад, у артыкуле «Вільна і Віленшчына ў дзённіках Зоф'і Налкоўскай і Максіма Танка» беларуская даследчыца С. Мусіенка, маючы на ўвазе дадзеную тэндэнцыю, слухна адзначыла: «Абодвух гэтых твораў лучыць перш за ўсё тэматыка, уласцівая толькі ім спецыфіка запісу ў часе, светапоглядныя прынцыпы, палітычныя перакананні і галоўнае – суперажыванне да іншага чалавека, клопат пра яго будучыню. Па гэтай прычыне дзённікі Налкоўскай і Танка сённяшнім чытачом могуць быць успрынятыя не толькі як гістарычныя факты, але і як творы высокага мастацкага ўзроўню, з якіх прамаўляюць да нас вялікія і трагічныя здарэнні мінулага часу» [38, с. 296].

У кантэксце ўзнятай праблематыкі польская літаратура 1918–1939 гг. утрымлівае цікавы матэрыял, дазваляючы выявіць і пазнаць невядомыя рэаліі жыцця беларусаў у часы Другой Рэчы Паспалітай, а таксама рэканструяваць адпаведную парадыхму ўзаемаўспрымання суседніх славянскіх народаў. На гэты працэс істотна паўплывала падпісанне Рыжскага мірнага дагавора, у выніку чаго з'явілася мяжа, якая падзяліла Беларусь на Савецкую і Заходнюю і стала своеасаблівай восьсю жыцця і смерці для многіх жыхароў гэтага рэгіёна. Тэма падзеленасці краіны, матыў мяжы атрымалі шматмернае мастацкае ўвасабленне і ў беларускай, і ў польскай літаратурах 1920–30-х гг. як аб'ект сацыяльна-гістарычнага і ідэйна-філасофскага асэнсавання. У якасці пацвярджэння можна прыгадаць хрэстаматычны верш Янкі Купалы «На Даўгінаўскім гасцінцы» (1926), які перадае драматычны змест гэтай падзеі: *...Ты не спаткаеш стуль суседа, / А мо й матулі з вас які... / Былі сваімі ў ішчасці, ў бедах, – / Цяпер чужыя чужакі. / Ды ані вестачкі адтуля, / І нібы сам адтуль далей, / Адно пачуеш, як зязюля / Кукуе там, як і даўней* [39, с. 138].

Беларускі дыкурс у творах польскіх пісьменнікаў 1918–1939 гг. рэалізоўваўся як праз гісторыка-нацыянальную перспектыву, так і праз грамадска-палітычную канкрэтыку. Дзякуючы літаратуры не раз была актуалізавана тэма польска-савецкіх адносін, асэнсоўваўся вобраз беларускага народа ў гістарычнай перспектыве, у кантэксце памежнага быцця. Успрымання суседняй краіны ў літаратуры і публіцыстыцы Польшчы 1918–1939 гг. шмат у чым было абумоўлена прапагандысцкім падыходам. Многія польскія пісьменнікі міжваеннага дваццацігоддзя (А. Струг, Ч. Мілаш, Е. Путрамонт,

3. Налкоўская і інш.), ацэньваючы дзяржаўную палітыку і эканамічную сітуацыю, разважалі пра гістарычную місію Польшчы, неадпаведнасць нацыянальна-дзяржаўных прыярытэтаў урада ідэалам і марам вялікіх польскіх рамантыкаў, адзначалася неабходнасць павагі да іншых славянскіх народаў у справе іх нацыянальнага самавызначэння.

Характар развіцця польскай літаратуры 1918–1939 гг. у значнай ступені быў абумоўлены канцэпцыйнай спазнання новай рэчаіснасці, якая часта была трагічна ці сатырычна заостранай, але ідэйны кантрапункт у ёй заставаўся гранічна акрэсленым, мастацкая абагуленасць з’явы падавалася з псіхалагічнай глыбінёй і сімвалічнасцю. Міжваеннае дваццацігоддзе, засведчыўшы новую геапалітычную сітуацыю ў Польшчы, прыўнесла і новыя акцэнтны ў асэнсаванне беларускай тэмы польскай літаратурай і публіцыстыкай, якія ў значнай ступені знаходзіліся пад уплывам ідэалагічных устаноў, звязаных з нацыянальнай, сацыяльнай і аграрнай дыскрымінацыяй у дачыненні да малых народаў Другой Рэчы Паспалітай. Сітуацыя з нацыянальнай ідэнтыфікацыяй насельніцтва на памежных беларуска-польскіх землях таксама заставалася складанай. Напрыклад, у адносінах да сялян-беларусаў дамінаваў погляд, які склаўся ў польскай нацыянальна-культурнай парадыхме яшчэ з даўніх часоў. Трапнае акрэсленне гэтаму ўспрымання даў Т. Канвіцкі ў рамане «Бохінь» («Bocchiń», 1987), галоўная гераіня якога – Хэлена Канвіцкая – наступным чынам вызначае сфарміраваны ў польскай калектыўнай свядомасці статус беларусаў: *Ах, Божа, беларусы! Ці гэта народ, ці сацыяльная група. Заўсёды думала, што яны проста сяляне* [40, s. 87]. З дадзеным выказваннем гераіні твора Т. Канвіцкага карэлюе і фрагмент тэндэнцыйна зададзенага артыкула польскага паэта і літаратурнага крытыка міжваеннага перыяду Е. Вышамірскага: «Калі селянін з Віленскага ці Навагрудскага ваяводства на пытанне, якой ён нацыянальнасці, адкажа: “Я, паночку, тутэйшы”, – няма чаго здзіўляцца. Бо гэты селянін яшчэ не здолеў вызначыцца са сваёй нацыянальнай прыналежнасцю, не прыйшоў – праз выхаванне, традыцыі і гісторыю – да разумення той ці іншай нацыянальнасці... Матэрыяльная нястача і духоўная ўбогасць: так лаканічна без перабольшання можна акрэсліць увесь змест жыцця беларускага народа» [41, s. 3].

Падобнае ўспрымання Беларусі і беларусаў было актуальным у творчасці многіх польскіх аўтараў міжваеннага дваццацігоддзя, але, зразумела, на мадэль рэцэпцыі істотна паўплывалі новыя рэаліі і тэндэнцыі, з якімі тагачасная санацыйная ўлада Польшчы ўжо не магла не лічыцца: пашырэнне беларускага народнага руху супраць сацыяльнага і нацыянальнага ўціску, рост палітычнай свядомасці, падтрымка перадавымі прадстаўнікамі польскага грамадства этнічных меншасцей. Пра падобную сітуацыю сведчыць змест артыкула маладога Ч. Мілаша «Сэнс рэгіяналізму» (1932), у якім будучы нобелеўскі лаўрэат спрабуе прасачыць механізмы палітыкі польскіх улад у дачыненні да беларусаў і ўкраінцаў, раскрыць прыхаваны сэнс польскага «крэсовага рэгіяналізму». Аўтар публікацыі, здзейсніўшы экскурс у гісторыю і сучаснасць, робіць наступную выснову: «Струменямі мутнай вады (“мы не палякі, не беларусы, мы тутэйшыя”) не стрымаць самасвядомасць беларускага селяніна, як не заманіць літваў літоўскасцю ў шляхоцкай інтэрпрэтацыі» [42, s. 46].

Такім чынам, у польскай публіцыстыцы і літаратуры 1918–1939 гг. мастацкі вобраз Беларусі і беларусаў вынікаў са шматгадовай традыцыі ўспрымання суседняга народа і шмат у чым быў абумоўлены новымі сацыякультурнымі і грамадска-палітычнымі ўмовамі, ідэалагічнымі задачамі.

У жыцці і творчай біяграфіі многіх польскіх пісьменнікаў міжваеннага дваццацігоддзя Беларусь займае асаблівае месца. Беларускія традыцыі і культура, супольная гісторыя суседніх народаў шмат у чым прадвызначылі светапоглядныя асновы, ідэйна-эмацыянальную мадальнасць твораў аўтараў-памежнікаў, а польскі літаратурны кантэкст – іх творчы метады, мастацкія стратэгіі і жанрава-стылявую разнастайнасць тэкстаў. Беларускія вобразы і рэаліі прысутнічаюць на розных узроўнях у польскай літаратуры 1918–1939 гг., а беларускі хранатоп з’яўляецца не толькі фонам, на якім разгортваюцца падзеі, але і важным пунктам адліку ў сістэме ўспрымання свету героямі, адным з істотных фактараў іх быцця.

Культура з’яўляецца своеасаблівай сістэмай сімвалаў, характэрнай для пэўнага грамадства і кадыфікаванай у яго інстытутах. Менавіта канкрэтныя вобразы-сімвалы, традыцыі, матывы, рэаліі скіроўваюць свядомасць чытачоў у пэўную нацыянальна-культурную прастору, з’яўляючыся знакам прыналежнасці да яе. Гістарычныя веды пра навакольны свет, як і эстэтычны вопыт, традыцыі народа, той ці іншай этнічнай групы будуць захаваны, калі іх зафіксуюць творы мастацтва і літаратуры. Ужо сам факт нараджэння на беларуска-польскім культурным памежжы паўплываў на станаўленне і фарміраванне многіх польскіх пісьменнікаў, абумовіўшы ў значнай ступені матывы і мастацкую мадальнасць іх твораў. Галоўны стрыжань беларускага дыскурсу ў польскай літаратуры 1918–1939 гг. выбудоўваўся як па лініі засваення і ўзбагачэння папярэдняй традыцыі, так і з улікам актуальных геапалітычных рэалій і сацыяльных падзей, ідэйна-мастацкіх тэндэнцый новага часу.

Літаратура дае шмат прыкладаў таго, як любоў пісьменніка да малой радзімы выяўляла яго любоў да народаў, сярод якіх ён вырас. У спадчыне пісьменнікаў беларуска-польскага памежжа назіраецца двухузроўневае творчай свядомасці і мастацкай практыкі: многія з гэтых аўтараў насычалі творы беларускай мадуляцый (патрыятычны пафас, айчыны пейзаж, хранатоп, мова, рэаліі, героі), падтрымлівалі і ўзбагачалі сістэму вядучых вобразаў-сімвалаў еднасці з роднай зямлёй (рака Нёман, возера Свіцязь, Вільня, крыж пры гасцінцы, шляхецкая сядзіба, сад, лес (пушча) і інш.). Падвояе аўтарскай свядомасці, яе аб'ектыўная прыналежнасць да дзвюх культурных традыцый стала вызначальным творчым імпульсам для многіх польскіх пісьменнікаў 1918–1939 гг. Змены ў геапалітычным становішчы суседніх краін абумовілі новыя ідэйна-мастацкія стратэгіі польскіх пісьменнікаў, іх экзістэнцыяльны статус, пра што, як лічыць Н. Бахановіч, сведчыць творчасць Ч. Мілаша, у якой «прычынай страты “малой радзімы” выступае ўжо не ўласцівае ўспамінам Ваньковіча паміранне неіснуючай Рэчы Паспалітай, а вымушаная неабходнасць пакінуць тэрыторыю беларуска-польскага памежжа» [11, с. 33].

Набыццё незалежнасці не толькі змяніла дзяржаўныя амбіцыі кіраўнікоў Другой Рэчы Паспалітай, але і паўплывала на жыццё нацыянальных меншасцей краіны, іх традыцыйны ўклад, змяніла духоўныя, геаграфічныя і культурныя каардынаты пісьменніцкіх пошукаў. Успамін і споведзь зноў, як у часы рамантызму, фарміруюць асноўную эмоцыю, вызначаюць аўтарскую мадэль свету (па вызначэнні У. Мархеля, прыём «ўспамінальнай прысутнасці»). Матыў уласнага мінулага як страчанага рэальнасці, рамантычная ідэалізацыя часоў дзяцінства і юнацтва, сакралізацыя краявідаў малой радзімы становяцца асноўнымі складнікамі твораў пісьменнікаў памежжа. У сваёй вядомай рабоце «Аўтар і герой у эстэтычнай дзейнасці» М. Бахцін слушна адзначыў, што біяграфічная мастацкая каштоўнасць з усіх мастацкіх каштоўнасцей «найменш трансгрэдыентная самасвядомасці, таму аўтар у біяграфіі найбольш блізкі да героя, яны як бы могуць мяняцца месцамі, таму і магчыма персанальнае супадзенне героя і аўтара за межамі цэлага» [43, с. 140–141].

Сацыякультурныя рэаліі 1918–1939 гг. спрыялі актыўнаму пранікненню праблематыкі памежнага суб'екта ў творы польскіх літаратараў, якія звярталіся да тэм страчанага Айчыны, *Дома*, глядзелі на радавое гняздо з перспектывы трагічных падзей, як на няспраўджаную мару. Творчасць М. Ваньковіча, С. Пясецкага, М. Радзевіч, Я. Булгака і іншых польскіх пісьменнікаў міжваеннага дваццацігоддзя моцна звязана з беларускай праблематыкай, у ёй выяўляюцца шматстайнасць бачання Беларусі, стылявая шматфарбнасць і ідэйна-мастацкая шматпланавасць пры яе ўвасабленні. У гэтым працэсе назіраецца пераемнасць традыцый, якія распрацоўваліся і ўзбагачаліся ў польскай літаратуры не адно стагоддзе. Аналіз літаратурных твораў і біяграфій польскіх літаратараў 1918–1939 гг. дазваляе вылучыць тры групы пісьменнікаў, якія звярталіся да беларускай тэмы:

1) аўтары, дзіцячыя гады і юнацтва якіх былі звязаны з вёскамі, мястэчкамі і гарадамі сучаснай Беларусі і якія актыўна звярталіся ў сваёй творчасці да рэалій малой радзімы (Л. Падгорскі-Аколаў, Я. Булгак, К. Здзяхоўскі, М. Радзевіч, К. Крагельская, Б. Адамовіч, М. Ваньковіч і інш.);

2) пісьменнікі, якія некаторы час жылі на беларускай тэрыторыі і адлюстравалі ў творах свой побыт на гэтых землях (З. Налкоўская, Ю. Чаховіч, К. Ілаковіч, Т. Далэнга-Мастовіч, С. Пясецкі, Ю. Кадэн-Бандроўскі і інш.);

3) літаратары, якія звярталіся да беларускасці ў шырокім сэнсе слова праз фальклорную і літаратурную традыцыю, гістарычныя крыніцы, успаміны родных, сваякоў, знаёмых (Ч. Мілаш, С. Балінскі, К. Вяжынскі, Я. Івашкевіч, Е. Анджаеўскі і інш.).

Вядомыя палітычныя і сацыякультурныя змены ў XX ст. актуалізавалі ў творах пісьменнікаў – ураджэнцаў беларуска-польскага рэгіёна элементы народнага светаўспрымання, новыя філасофска-эстэтычныя арыенціры, матывы і вобразатворчыя фактары (напрыклад, матывы малой радзімы, мяжы), канцэптуальна-змястоўныя апазіцыі: польскасць – бальшавізм, свой – чужы, традыцыя – рэвалюцыя, цывілізаваны захад – варварскі ўсход, жыццё – смерць... Новая сітуацыя міжваеннага перыяду патрабавала і новых падыходаў літаратуры ў яе асэнсаванні. І. Багдановіч слушна заўважыла, што творчасць польскіх пісьменнікаў – выхадцаў з Беларусі ў 1918–1939 гг. вызначалі «інакшы стыль і інакшая драматургія пачуццяў, чым польскамоўных аўтараў XIX стагоддзя, хоць і для іх актуальная ідэалізацыя як мастацкі прыём з арсеналу рамантычнай паэтыкі, а таксама супастаўляльны матывы айчыны і не айчыны дзеля большай выразнасці акцэнтаў і крышталізацыі пачуццяў, адыходам з разраду актуальных рыцарскіх старашляхецкіх матываў, высоўваннем на першы план настальгічных рэфлексій і варыянтнасцю настрояў на гэтай глебе» [8, с. 42].

Самабытнасць, духоўны патэнцыял, дэмакратычны характар, шматстайнасць мастацкіх плыней і кірункаў польскай літаратуры 1918–1939 гг. былі абумоўлены як багатымі нацыянальнымі традыцыямі, так і плённымі ўзаемазвязямі з іншымі літаратурамі і культурамі: «Беларуская літаратура, узнікшы, ніколі не развівалася без уплываў на яе польскай паэзіі, як і польская паэзія і пасля Адама Міцкевіча ніколі

не развівалася без уплыву на яе ўсходніх крэсаў, а гэта значыць і Беларусі. У выніку гэтага і лёс даволі значнай кагорты польскіх паэтаў XX стагоддзя спалучаны з Беларуссю» [6, с. 20]. Сапраўды, у шматлікіх творах польскіх аўтараў XX ст. мастацкае дзеянне адбываецца на тэрыторыі беларуска-польскага памежжа, што фарміруе адметны хранатоп, абумоўлівае сістэму матываў і вобразаў. Пісьменнікі даволі часта канкрэтызуюць геаграфічныя каардынаты, у якіх адбываецца дзеянне: гэта Нясвіж, Навагрудак, Ракаў, Завоссе, Мір, Гродна, Ашмяны, Слуцк, Ліда, Рось, Дуброўка і шмат іншых беларускіх гарадоў, мястэчак і вёсак. Усе яны ўвасабляюць своеасаблівы мастацкі код, што выконвае ролю вобразнага эквівалента аднасці з роднай зямлёй. Тапонімы як бы метафарызавалі гістарычны і культурны вопыт той супольнасці, якая жыла і жыве на дадзенай тэрыторыі, сімвалізавалі памяць пра малую радзіму.

У польскай літаратуры 1918–1939 гг. дастаткова аўтараў, творчая індывідуальнасць якіх была сфарміравана сацыякультурным космасам беларуска-польскага памежжа. Істотнай адметнасцю гэтага феномена трэба лічыць мастацкі білінгвізм пісьменнікаў, а таксама полілінгвізм рэцыпіентаў (чытачоў), якія пражывалі на дадзенай тэрыторыі, таму працэсы міжмоўнага і міжкультурнага ўзаемадзеяння заставаліся дастаткова плённымі і ў гэты перыяд, увасабляючы далёка не перыферыйную дыялектыку прыгожага пісьменства. Польскія пісьменнікі ў 1918–1939 гг. (М. Радзевіч, М. Кунцэвіч, М. Ваньковіч і інш.) актыўна звярталіся да ўспамінаў, маючы краіну маленства і юнацтва, якая часта знаходзілася ў аркадыіскім хранатопе беларуска-польскага памежжа, асэнсоўвалі гісторыю і драматычную сучаснасць у розным жанрава-стыльным увасабленні. Іх творчасць гэтага перыяду тыпалагічна ці праблемна-тэматычна яднаюць праўда жыцця і рамантыка ўспамінаў, прысутнасць беларускага субстрату, рэальнай беларуска-польскага памежжа, матывы выгнання, настальгіі, увядзенне драматычнага дыскурсу ў тканіну расповеду, адметная галерэя герояў-беларусаў.

Таксама неабходна адрозніваць аўтарскія стратэгіі прэзентацыі беларускай тэмы. Напрыклад, у адных польскіх аўтараў мастацкія апісанні відавочна разгорнутыя, дэталізаваныя, у іх творах прысутнічаюць насычаныя пейзажныя замалёўкі, карціны прыватнага і грамадскага жыцця (М. Ваньковіч), у іншых – сціслыя, часам нават лапідарныя, з акцэнтам на сацыяльна-псіхалагічны аспект нарацыі (З. Налкоўская). Польскую паэзію з беларускімі каранямі адрознівае насычанасць лексічнымі і сэнсавымі паўтарамі, алітэрацыямі і асанансамі, унутранай рыфмай і адметнай рытмікай, а мелодыка і вобразнасць беларускай песні з'яўляюцца неад'емнай рысай вобразна-мастацкага ладу многіх твораў польскіх паэтаў (вершы Ю. Чаховіча, К. Ілаковіч, С. Балінскага, Е. Загурскага і інш.).

Заклучэнне

Такім чынам, творчасць многіх польскіх пісьменнікаў міжваеннага перыяду сведчыць пра выключную ролю беларускага кампанента ў гісторыка-літаратурным працэсе Польшчы 1918–1939 гг. Беларускасць як шматаспектная катэгорыя выявілася на розных узроўнях у творах польскай міжваеннай літаратуры – на тэматычным, вобразным, стылёвым і моўным, набываючы асаблівую пазнавальную, мастацкую і культурную важнасць. Узаемадзеянне і ўзаемапрапранікненне дзвюх культур, ідэйна-эстэтычных традыцый забяспечылі станаўленне і развіццё асаблівага свету мастацкай вобразнасці ў польскай літаратуры XX ст. Сучасныя даследчыкі, асабліва з беларускага боку, зрабілі пэўныя спробы выявіць у творах польскіх пісьменнікаў прысутнасць беларускіх фактараў, кампанентаў і вобразна-выяўленчыя стратэгіі іх увасаблення, але ўжыванне сістэмнага падыходу да асэнсавання гэтай з'явы застаецца актуальнай літаратуразнаўчай задачай.

Беларускія пісьменнікі, крытыкі і перакладчыкі прысвяцілі досыць вялікую колькасць даследаванняў польскім майстрам слова міжваеннага дваццацігоддзя, апублікавалі нямала аглядаў іх творчасці, выдалі шмат якасных перакладаў літаратуры міжваеннай Польшчы, што стала адчувальным чыннікам беларускай сацыякультурнай прасторы. Літаратуразнаўцы і перакладчыкі Беларусі асабліваю цікавасць прадэманстравалі да постацей ураджэнцаў беларуска-польскага памежжа, якія зафіксавалі гэту прастору ў сваіх творах як самабытны тэрытарыяльны анклаў, выявілі яе сацыяльна-палітычны, гісторыка-культурны, шматнацыянальны характар. Але айчынным чытач чакае яшчэ знаёмства з літаратурнай спадчынай цэлай кагорты польскіх аўтараў 1918–1939 гг., абсалютная большасць твораў якіх не перакладалася на беларускую мову (М. Кунцэвіч, М. Радзевіч, Е. Анджэўскі, Ю. Кадэн-Бандроўскі, Т. Пайпер, М. Паўлікоўска-Яснажэўская і інш.).

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Лойка АА. *Роўнакутны трохвугольнік, або Ад Палямона да Максіма Танка*. Мінск: БДУ; 2003. 214 с.
2. Мусіенко СФ. *Творчество Зофьи Налковской*. Мінск: Наука и техника; 1989. 205 с.

3. Кабржыцкая ТВ, Рагойша ПВ, Хмяльніцкі ММ. *Наш і не наш Сяргей Пясецкі*. Мінск: Кнігазбор; 2014. 211 с.
4. Мальдзіс А. Найпершы гутарнік сярод гутарнікаў. У: Вялікі АФ, Вінніцкі ЗЮ, рэдактары. *Знакітмы мінчане XIX–XX стст.: Мінск і Міншчына ў літаратурных творах на рубяжы XIX і XX стст. Матэрыялы Беларуска-польскай канферэнцыі*; 27 красавіка 2010 г.; Мінск, Беларусь. Мінск: Выдавец В. Хурсік; 2011. с. 92–95.
5. Мальдзіс АВ, Радзевіч Марыя. У: Пашкоў ГП, рэдактар. *Беларуская энцыклапедыя. Том 13*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя; 2001. с. 208.
6. Лойка АА. Польска-беларускія літаратурныя кантакты першай паловы XX стагоддзя. У: Рагойша ВП, рэдактар. *Матэрыялы III Міжнароднай канферэнцыі «Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай»; 18–20 лістапада 1997 г.; Мінск, Беларусь. Частка 1*. Мінск: БДУ; 1999. с. 6–9.
7. Верабей АЛ. *Максім Танк і польская літаратура*. 2-е выданне, выпраўленае і дапоўненае. Мінск: Беларуская навука; 2012. 153 с.
8. Багдановіч ІЭ. Леанард Падгорскі-Аколаў – міцкевічазнаўца і паэт. У: Хаўстовіч МВ, рэдактар. *Працы кафедры гісторыі беларускае літаратуры Белдзяржуніверсітэта. Выпуск 3*. Мінск: Права і эканоміка; 2002. с. 41–46.
9. Багдановіч І. Беларусь у паэтычнай інтэрпрэтацыі Яна Булгака (паэма «*Moja ziemia*», 1919). *Acta Albaruthenica*. 2005;5:38–43.
10. Рагойша В. Заходнебеларускае мястэчка як асяродак беларуска-польскага культурнага сумежжа (на прыкладзе Ракава). У: Мальдзіс А, рэдактар. *На шляхах да ўзаемаразумення*. Мінск: Кнігазбор; 2000. с. 62–68.
11. Бахановіч Н. Мастацкі вобраз Беларусі ў польскай літаратуры XX і XXI стст. У: Кіклевіч А, Важнік С, рэдактары. *Паланістыка – Полоністыка – Polonistyka*. 2011. Мінск: Медысонт; 2012. с. 25–43.
12. Бахановіч Н. Эвалюцыя вобраза беларускай зямлі ў польскай літаратуры. У: Twaranowicz H, redaktor. *Białorutenika Białostocka. Tom 3*. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku; 2011. s. 91–109.
13. Вабішчэвіч АМ. *Нацыянальна-культурнае жыццё Заходняй Беларусі (1921–1939)*. Брэст: БрДУ; 2008. с. 319.
14. Кошур С. Славыты майстар фатаграфіі вяртаецца ў свой Асташын, або Дзе нарадзіўся Ян Булгак? *Голас Радзімы*. 2005. 13 студзеня. с. 9.
15. Петухова МВ. Інтэрмедыйная рэфэрэнцыя ў літаратурнай творчасці Яна Булгака. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філагія*. 2020;1:5–16.
16. Мацук Ю. Беларуская і польская сатыра міжваеннага дваццацігоддзя: спроба параўнання. У: Багдановіч ІЭ, Запрудскі СМ, рэдактары. *Супольнасць традыцый – садружнасць у будучыні. Беларуска-польскія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі*. Мінск: Кнігазбор; 2012. с. 62–65.
17. Мусіенка С. Генрых Сянкевіч на Беларусі. У: Stachura R, Budrewicz T, Faron B, redaktorzy. *Powieść historyczna dawniej i dziś*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej; 2007. с. 334–343.
18. Мусіенка СП. Налкоўская Зоф’я. У: Пашкоў ГП, рэдактар. *Беларуская энцыклапедыя. Том 11*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя; 2000. с. 134.
19. Верабей АЛ. Гушча Ян. У: Пашкоў ГП, рэдактар. *Беларуская энцыклапедыя. Том 5*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя; 1997. с. 552–553.
20. Лойка АА. Гушча Ян. У: Броўка ПУ, рэдактар. *Беларуская савецкая энцыклапедыя. Том 4*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя; 1971. с. 99.
21. Малюковіч СД. Мілаш Чэслаў. У: Пашкоў ГП, рэдактар. *Беларуская энцыклапедыя. Том 10*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя; 2000. с. 369–370.
22. Танк М. Путрамонт Ежы. У: Броўка ПУ, рэдактар. *Беларуская савецкая энцыклапедыя. Том 8*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя; 1975. с. 632.
23. Хмяльніцкі ММ. Анджаеўскі Ежы. У: Пашкоў ГП, рэдактар. *Беларуская энцыклапедыя. Том 1*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя; 1996. с. 353.
24. Хмяльніцкі ММ. Бранеўскі Уладзіслаў. У: Пашкоў ГП, рэдактар. *Беларуская энцыклапедыя. Том 3*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя; 1996. с. 242.
25. Хмяльніцкі ММ. Тувім Юльян. У: Пашкоў ГП, рэдактар. *Беларуская энцыклапедыя. Том 16*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя; 2003. с. 21.
26. Хмяльніцкі ММ. Путрамонт Ежы. У: Пашкоў ГП, рэдактар. *Беларуская энцыклапедыя. Том 18, кніга 1*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя; 2004. с. 441.
27. Uliasz S. Pożoga świata kresowo-ziemiańskiego w kontekście «Szczenięcych lat» Melchiora Wańkowicza. W: Feliksiak E, redaktor. *Wilno – wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Tom 4*. Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, Oddział Białostocki; 1992. s. 267–292.
28. Uliasz S. *Literatura kresów – kresy literatury. Fenomen Kresów Wschodnich w literaturze polskiej dwudziestolecia międzywojennego*. Rzeszów: WSP; 1994. 282 s.
29. Bujnicki T. Motywy białoruskie w poezji żagarystów. *Acta Polono-Ruthenica*. 1996;1:123–132.
30. Głogowska H. Bezdomność prawdy – o białoruskich motywach w twórczości Czesława Miłosza. У: Багдановіч ІЭ, Запрудскі СМ, рэдактары. *Супольнасць традыцый – садружнасць у будучыні. Беларуска-польскія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі*. Мінск: Кнігазбор; 2012. с. 214–231.
31. Chrzanowski T. *Kresy czyli obszary tęsknot*. Kraków: Wydawnictwo Literackie; 2001. 240 s.
32. Hadaczek B. *Kresy w literaturze polskiej XX wieku. Szkice*. Szczecin: Ottonianum; 1993. 221 s.
33. Białokozowicz B. Polsko-wschodniosłowiańskie stosunki literackie jako problem badawczy. *Studia Polono-Slavica-Orientalia. Acta Litteraria*. 1974;1:7–49.
34. Białokozowicz B. Polsko-wschodniosłowiańskie pogranicze kulturowe, styki i kresy jako problem badawczy. *Polsko-wschodniosłowiańskie powiązania kulturowe, literackie i językowe*. 1994;1:24–47.
35. Hadaczek B. Proza kresów Wschodnich w dwudziestoleciu międzywojennym (rekonasans). *Ruch Literacki*. 1986;37(4): 265–279.
36. Чарота ІА. Праблемы нашай літаратуразнаўчай кампаратывістыкі. У: Штэйнер ІФ, Мельнікава АМ, Андрэева АУ, рэдактары. *Спадчына І. Я. Навуменкі і актуальныя праблемы літаратуразнаўства. Выпуск 2*. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны; 2014. с. 133–137.

37. Konwicki T. *Kalendarz i klepsydra*. Warszawa: Wydawnictwo Znak; 1989. 480 s.
38. Musijenko S. Wilno i Wileńszczyzna w dziennikach Zofji Nałkowskiej i Maksyma Tanka. W: Feliksiak E, redaktor. *Wilno – wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Tom 4*. Białystok: TLAM; 1992. s. 293–313.
39. Купала Я. *Поўны збор твораў. Том 4. Вершы, пераклады. 1915–1929*. Мінск: Мастацкая літаратура; 1997. 698 с.
40. Konwicki T. *Bohiń*. Warszawa: Czytelnik; 1987. 182 s.
41. Wyszomirski J. List z Wilna. Białoruskie «ugodki». *Wiadomości Literackie*. 1935, 30 czerwca. s. 3–5.
42. Miłosz Cz. *Przemyśle młodego umysłu. Publicystyka i proza 1931–1939*. Kraków: Wydawnictwo Znak; 2003. 520 s.
43. Бахтин ММ. *Эстетика словесного творчества*. Москва: Искусство; 1986. 445 с.

References

1. Loika AA. *Rownakutny trohvuhol'nik, abo Ad Paljamona da Maksima Tanka*. [An isosceles triangle, or from Palemon to Maxim Tank]. Minsk: Belarusian State University; 2003. 214 p. Belarusian.
2. Musijenko SF. *Tvorchestvo Zofji Nalkovskoi* [Creativity Zofia Nalkovskaya]. Minsk: Nauka i tekhnika; 1989. 205 p. Russian.
3. Kabrzyckaja TW, Rahoisha PW, Khmialnitski MM. *Nash i nie nash Sjargej Pjasecki* [Ours and not ours Syarhei Pyasetski]. Minsk: Knigazbor; 2014. 211 p. Belarusian.
4. Maldzis A. [Best storyteller among storytellers]. In: Wialiki AF, Winnicki ZY, editors. *Znakamityja minchane XIX–XX stst.: Minsk i Minshchyna w litaraturnyh tvorah na rubjazy XIX i XX stst. Matjerialy Belarуска-pol'skaj kanferencyi; 27 krasavika 2010 g.; Minsk, Belarus'* [Famous Minskians of the 19th – 20th centuries: Minsk and Minsk region in literary works at the turn of the 19th and 20th centuries. Materials of the Belarusian-Polish conference, 2010 April 27; Minsk, Belarus]. Minsk: Publisher W. Khursik; 2011. p. 92–95. Belarusian.
5. Maldzis AW. [Radzewich Maria]. In: Pashkou GP, editor. *Belaruskaja jencyklapedyja. Tom 13* [Belarusian encyclopedia. Volume 13]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja; 2001. p. 208. Belarusian.
6. Loika AA. [Polish-Belarusian literary contacts in the first half of the 20th century]. In: Rahoisha VP, editor. *Matjeryjaly III Mizhnarodnaj kanferencyi «Slavjanskaja litaraturnyja w kantjeksce susvetnaj»; 18–20 listapada 1997 g.; Minsk, Belarus'. Chastka 1* [Materials of the 3rd International conference «Slavic literature in a world context»; 1997 November 18–20; Minsk, Belarus. Part 1]. Minsk: Belarusian State University; 1999. p. 6–9. Belarusian.
7. Verabei AL. *Maksim Tank i pol'skaja litaratura* [Maxim Tank and Polish literature]. Minsk: Belaruskaja navuka; 2012. 153 p. Belarusian.
8. Bagdanovich IE. [Leonard Padgorski-Akolau – Mitskevich scholar and poet]. In: Khaustowich MW, editor. *Pracy kafedry gistoryi belaruskaj litaraturny Beldzharzhuniversityjeta. Vypusk 3* [Proceedings of the department of Belarusian literature of the Belarusian State University. Volume 3]. Minsk: Prava i jekanomika; 2002. p. 41–46. Belarusian.
9. Bagdanovich I. [Belarus in poetic interpretation of Jan Bulhak (poem «My Land», 1919)]. *Acta Albaruthenica*. 2005;5:38–43. Belarusian.
10. Rahoisha W. [Western Belarusian settlement as a space of the Belarusian-Polish cultural border (on the example of Rakov)]. In: Maldzis A, editor. *Na shljahah da uzaamarazumennja* [Towards mutual understanding]. Minsk: Knigazbor; 2000. p. 62–68. Belarusian.
11. Bahanowich N. [The artistic image of Belarus in Polish literature of the 19th and 20th centuries]. In: Kiklevich A, Vazhnik S, editors. *Palarnistyka – Polonistyka – Polonistyka. 2011*. Minsk: Medysont; 2012. p. 25–43. Belarusian.
12. Bahanowich N. [Evolution of the image of the Belarusian land in Polish literature]. In: Twaranowicz H, editor. *Bialorutenika Bialostocka. Tom 3*. Białymstok: Uniwersytet w Białymstoku; 2011. s. 91–109. Belarusian.
13. Vabishchewich AM. *Nacyjanal'na-kul'turnae zhycce Zahodniaj Belarusi (1921–1939)* [National and cultural life of Western Belarus (1921–1939)]. Brest: Brest State University; 2008. p. 319. Belarusian.
14. Koshur S. [The famous master of photography returns to his Astashin, or where Yan Bulhak was born?]. *Golas Radzimy*. 2005 January 13. p. 9. Belarusian.
15. Pietukhuva MV. Intermediate reference in literary work of Jan Bulgak. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2020;1:5–16. Belarusian.
16. Macuk J. [Belarusian and Polish satire of the interwar period: an attempt at comparison]. In: Bagdanovich IE, Zaprudski SM, editors. *Supol'nasc' tradycyi – sadruzhnasc' u buduchyni. Belarуска-pol'skij mownyja, litaraturnyja, gistorychnyja i kul'turnyja suzazi* [Commonality of traditions – cooperation in the future. Belarusian-Polish linguistic, literary, historical and cultural ties]. Minsk: Knigazbor; 2012. p. 62–65. Belarusian.
17. Musijenka S. [Henryk Siankiewicz in Belarus]. In: Stachura R, Budrewicz T, Faron B, editors. *Powieść historyczna dawniej i dziś*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej; 2007. p. 334–343. Belarusian.
18. Musijenka SP. [Nalkouskaja Zofia]. In: Pashkou GP, editor. *Belaruskaja jencyklapedyja. Tom 11* [Belarusian encyclopedia. Volume 11]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja; 2000. p. 134. Belarusian.
19. Verabei AL. [Hushcha Jan]. In: Pashkou GP, editor. *Belaruskaja jencyklapedyja. Tom 5* [Belarusian encyclopedia. Volume 5]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja; 1997. p. 552–553. Belarusian.
20. Loika AA. [Hushcha Jan]. In: Brouka PU, editor. *Belaruskaja saveckaja jencyklapedyja. Tom 4* [Belarusian Soviet encyclopedia. Volume 4]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja; 1971. p. 99. Belarusian.
21. Malukovich SD. [Milash Cheslau]. In: Pashkou GP, editor. *Belaruskaja jencyklapedyja. Tom 10* [Belarusian encyclopedia. Volume 10]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja; 2000. p. 369–370. Belarusian.
22. Tank M. [Putramant Jezy]. In: Brouka PU, editor. *Belaruskaja saveckaja jencyklapedyja. Tom 8* [Belarusian Soviet encyclopedia. Volume 8]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja; 1975. p. 632. Belarusian.
23. Khmialnicki MM. [Andzajewski Jezy]. In: Pashkou GP, editor. *Belaruskaja jencyklapedyja. Tom 1* [Belarusian encyclopedia. Volume 1]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja; 1996. p. 353. Belarusian.
24. Khmialnicki MM. [Braneuski Uladzislau]. In: Pashkou GP, editor. *Belaruskaja jencyklapedyja. Tom 3* [Belarusian encyclopedia. Volume 3]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja; 1996. p. 242. Belarusian.
25. Khmialnicki MM. [Tuvim Julian]. In: Pashkou GP, editor. *Belaruskaja jencyklapedyja. Tom 16* [Belarusian encyclopedia. Volume 16]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja; 2003. p. 21. Belarusian.

26. Khmialnicki MM. [Putramant Jezy]. In: Pashkou GP, editor. *Belaruskaja jencyklapedyja. Tom 18, kniga 1* [Belarusian encyclopedia. Volume 18, book 1]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja; 2004. p. 441. Belarusian.
27. Uliasz S. Pożoga świata kresowo-ziemiańskiego w kontekście «Szczenięcych lat» Melchiora Wańkowicza. W: Feliksiak E, redaktor. *Wilno – wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Tom 4*. Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, Oddział Białostocki; 1992. s. 267–292.
28. Uliasz S. *Literatura kresów – kresy literatury. Fenomen Kresów Wschodnich w literaturze polskiej dwudziestolecia międzywojennego*. Rzeszów: WSP; 1994. 282 s.
29. Bujnicki T. Motywy białoruskie w poezji żagarystów. *Acta Polono-Ruthenica*. 1996;1:123–132.
30. Głogowska H. Bezdomność prawdy – o białoruskich motywach w twórczości Czesława Miłosza. In: Bagdanovich IE, Zaprudski SM, editors. *Supol' nasc' tradycyi – sadruzhnasc' u buduchyni. Belaruska-pol'skija mownyja, litaraturnyja, gistorychnyja i kul'turnyja suvjazi* [Commonality of traditions – cooperation in the future. Belarusian-Polish linguistic, literary, historical and cultural ties]. Minsk: Knigazbor; 2012. p. 214–231.
31. Chrzanowski T. *Kresy czyli obszary tęsknot*. Kraków: Wydawnictwo Literackie; 2001. 240 p.
32. Hadaczek B. *Kresy w literaturze polskiej XX wieku. Szkice*. Szczecin: Ottonianum; 1993. 221 p.
33. Białokozowicz B. Polsko-wschodniosłowiańskie stosunki literackie jako problem badawczy. *Studia Polono-Slavica-Orientalia. Acta Litteraria*. 1974;1:7–49.
34. Białokozowicz B. Polsko-wschodniosłowiańskie pogranicze kulturowe, styki i kresy jako problem badawczy. *Polsko-wschodniosłowiańskie powiązania kulturowe, literackie i językowe*. 1994;1:24–47.
35. Hadaczek B. Proza kresów Wschodnich w dwudziestoleciu międzywojennym (rekonasans). *Ruch Literacki*. 1986;37(4): 265–279.
36. Charota IA. [Problems of our literary comparative studies]. In: Shteiner IF, Melnikava AM, Andreeva AU, editors. *Spadchyna I. Ja. Navumenki i aktual'nyja problemy litaraturaznawstva. Vypusk 2* [The legacy of I. Ya. Navumenka and topical problems of literary criticism. Issue 2]. Homiel: Francisk Skorina Gomel State University; 2014. p. 133–137. Belarusian.
37. Konwicki T. *Kalendarz i klepsydra*. Warszawa: Wydawnictwo Znak; 1989. 480 p.
38. Musijenko S. Wilno i Wileńszczyzna w dziennikach Zofji Nałkowskiej i Maksyma Tanka. W: Feliksiak E, redaktor. *Wilno – wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Tom 4*. Białystok: TLAM; 1992. s. 293–313.
39. Kupala Ja. *Powny zbor tworaw. Tom 4. Vershy, peraklady. 1915–1929* [Full composition of writings. Volume 4. Poems, translations. 1915–1929]. Minsk: Mastackaja litaratura; 1997. 698 p. Belarusian.
40. Konwicki T. *Bohiń*. Warszawa: Czytelnik; 1987. 182 s.
41. Wyszomirski J. List z Wilna. Białoruskie «ugodki». *Wiadomości Literackie*. 1935, 30 czerwca. s. 3–5.
42. Miłosz Cz. *Przygody młodego umysłu. Publicystyka i proza 1931–1939*. Kraków: Wydawnictwo Znak; 2003. 520 s.
43. Bakhtin MM. *Estetika slovesnogo tvorcestva* [Aesthetics of verbal creativity]. Moscow: Iskustvo; 1986. 445 p. Russian.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 04.05.2021.
Received by editorial board 04.05.2021.

УДК 811.111'367.52+81'282.4

ЛЕВАЯ ДИСЛОКАЦИЯ В НАЦИОНАЛЬНЫХ РАЗНОВИДНОСТЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: ФУНКЦИИ И ЧАСТОТНОСТЬ

А. А. ГОЙЛО¹⁾

¹⁾Минский государственный лингвистический университет, ул. Захарова, 21, 220034, г. Минск, Беларусь

Описаны результаты корпусного исследования левой дислокации в ямайской, индийской и канадской разновидностях английского языка. Ямайская и индийская разновидности выступают в качестве примера разновидностей внешнего круга английского языка, а канадский английский представляет разновидности внутреннего круга (в терминах Б. Качру). Рассмотрены некоторые структурные особенности левой дислокации: использование форм местоимений при согласовании, а также ввод смещаемой составляющей с помощью предлога. Несоответствие в согласовании резюмирующего местоимения и смещаемой составляющей в ямайском английском объясняется влиянием ямайского креольского языка. Установлена частотность данной конструкции в различных речевых жанрах: отмечается, что левая дислокация крайне редко употребляется в подготовленной устной речи, а наиболее характерна для неформального общения. При этом на частотность конструкции влияют особенности идиостиля говорящего. Уточнена классификация функций левой дислокации применительно к разновидностям внешнего круга: выявлены функции левой дислокации, не представленные во внутреннем круге. Установлено, что для описания большей части употреблений левой дислокации в разновидностях внешнего круга подходит классификация функций Э. Принс и Э. Манетта, предложенная для разновидностей внутреннего круга, из чего можно сделать вывод, что различия в функциях данного неканонического варианта порядка слов между исследуемыми разновидностями английского языка незначительны.

Ключевые слова: социолингвистика; корпусная лингвистика; синтаксическая вариативность; национальные разновидности английского языка; левая дислокация.

Образец цитирования:

Гойло АА. Левая дислокация в национальных разновидностях английского языка: функции и частотность. *Журнал Белорусского государственного университета. Филология.* 2021;2:39–51.

For citation:

Goylo AA. Left dislocation in national varieties of English: functions and frequency. *Journal of the Belarusian State University. Philology.* 2021;2:39–51. Russian.

Автор:

Артем Андреевич Гойло – аспирант кафедры общего языкознания. Научный руководитель – кандидат филологических наук, доцент О. С. Горичкая.

Author:

Artem A. Goylo, postgraduate student at the department of general linguistics.
artemgoylo@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5724-8021>

ЛЕВАЯ ДЫСЛАКАЦЫЯ Ё НАЦЫЯНАЛЬНЫХ РАЗНАВІДНАСЦЯХ АНГЛІЙСКОЙ МОВЫ: ФУНКЦЫІ І ЧАСТОТНАСЦЬ

А. А. ГОЙЛА^{1*}

^{1*}Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт, вул. Захарова, 21, 220034, г. Мінск, Беларусь

Апісаны вынікі корпуснага даследавання левай дыслакацыі на матэрыяле ямайскай, індыйскай і канадскай разнавіднасцей англійскай мовы. Ямайская і індыйская разнавіднасці выступаюць у якасці прыкладу разнавіднасцей знешняга круга англійскай мовы, а канадская прадстаўляе разнавіднасці ўнутранага круга (у тэрмінах Б. Качру). Разгледжаны некаторыя структурныя асаблівасці левай дыслакацыі: выкарыстанне форм займеннікаў пры дапасаванні, увод рухомага кампанента з дапамогай прыназоўніка. Неадпаведнасць у дапасаванні займенніка і рухомага кампанента ў ямайскай разнавіднасці англійскай мовы тлумачыцца ўплывам ямайскай крэольскай мовы. Устаноўлена частотнасць левай дыслакацыі ў маўленчых жанрах: адзначаецца, што дадзеная канструкцыя надзвычай рэдка ўжываецца ў падрыхтаваным вусным маўленні, а найбольш характэрна для неформальных зносін. Пры гэтым на дыстрыбуцыю левай дыслакацыі ўплываюць асаблівасці ідыястылю. Удакладнена класіфікацыя функцый левай дыслакацыі ў дачыненні да разнавіднасцей знешняга круга: былі выяўлены функцыі левай дыслакацыі, якія не прадстаўлены ва ўнутраным крузе. Устаноўлена, што для апісання большай часткі ўжыванняў левай дыслакацыі ў разнавіднасцях знешняга круга падыходзіць класіфікацыя функцый Э. Прынса і Э. Манета, прапанаваная для ўнутранага круга, з чаго можна зрабіць выснову, што адрозненні ў функцыях дадзенага некананічнага варыянта парадку слоў паміж разгледжанымі разнавіднасцямі англійскай мовы нязначныя.

Ключавыя словы: сацыялінгвістыка; корпусная лінгвістыка; сінтаксічная варыяцыйнасць; нацыянальныя разнавіднасці англійскай мовы; левая дыслакацыя.

LEFT DISLOCATION IN NATIONAL VARIETIES OF ENGLISH: FUNCTIONS AND FREQUENCY

A. A. GOYLO^a

^aMinsk State Linguistic University, 21 Zacharava Street, Minsk 220034, Belarus

The article describes the results of a corpus study of left dislocation in Jamaican, Indian, and Canadian English. Jamaican and Indian varieties of English serve as examples of outer-circle varieties whereas Canadian English is an example of inner-circle varieties (in terms of the three circles model of World Englishes by B. Kachru). Attention is paid to the structural peculiarities of left dislocation: special agreement patterns and the usage of prepositions with dislocated constituents. Usage of special agreement forms between resumptive pronouns and dislocated constituents in Jamaican English is explained by Jamaican Creole influence. The frequency of left dislocation with respect to different types of discourse is established – we conclude that left dislocation is more frequent in informal settings, and that the distribution of this construction is influenced by the individual style of a speaker. The classification of the functions of left dislocation is expanded to include functions that are specific to the varieties of the outer circle. Most uses of left dislocation in outer-circle varieties can be analysed in terms of the classification by E. Prince and E. Manetta, put forward to explain left dislocation in inner-circle varieties, which leads to the conclusion that there are only minor differences in functions of this non-canonical construction between the studied varieties.

Keywords: sociolinguistics; corpus linguistics; syntactic variation; national varieties of English; left dislocation.

Введение

Левая дислокация (ЛД) – это вынесение какой-либо составляющей в позицию перед началом клаузы (левую периферию) при сохранении на изначальной позиции составляющей кореферентного с ней резюмтивного местоимения¹, например: *Jane, she is very intelligent* ‘Джейн, она очень умная’ (ср.: *Jane is very intelligent* ‘Джейн очень умная’).

ЛД – один из неканонических вариантов порядка слов в английском предложении. Эта конструкция является неотъемлемой частью грамматики английского языка и характерна для устной разговорной и неформальной письменной речи [1, р. 1408].

¹Местоимение, употребляемое в месте начального расположения смещенной составляющей, кореферентное с ней.

Лингвист Р. Гелюйкенс делает акцент на диалогичности ЛД и рассматривает ее в контексте организации коммуникативных ходов. Автор относит к ЛД случаи, в которых смещенная составляющая и основная клауза находятся в разных речевых ходах, и выступает против анализа ЛД исключительно с точки зрения синтаксиса [2]. Исследователь подчеркивает, что функционирование ЛД в речи предполагает совместные усилия со стороны и говорящего, и слушающего: говорящий сначала вводит новый референт в разговор, ожидает подтверждения со стороны слушателя, после чего коммуникация продолжается, а введенный референт становится темой нескольких последующих коммуникативных ходов. Таким образом, ЛД представляет собой грамматикализованную последовательность коммуникативных ходов [2, р. 33].

При анализе синтаксической вариативности в национальных разновидностях английского языка обычно используется терминологический аппарат круговой модели английского языка Б. Качру [3], согласно которой национальные разновидности можно разделить на три круга: внутренний (для большинства населения страны английский – родной), внешний (население страны использует английский в качестве второго языка) и расширяющийся (жители пользуются английским как иностранным).

Традиционные исследования ЛД основываются на национальных разновидностях английского языка в Великобритании или США, которые относятся к внутреннему кругу. Исследования изменений в порядке слов, связанных с информационной структурой высказывания, на материале национальных разновидностей внешнего круга позволили выявить присущие им структурные и функциональные особенности неканонических конструкций (см., например, [4–9]). Однако в подобных работах объектом исследования чаще является топиализация², а не ЛД (в некоторых публикациях эти понятия не разграничиваются).

Так, Р. Местри и Р. Бхатт отмечают, что в национальных разновидностях английского языка, принадлежащих к внешнему кругу, выше частотность изменений порядка слов, зависимых от информационной структуры предложения, по сравнению с разновидностями внутреннего круга [10]. Кроме того, во внешнем круге такие изменения охватывают большее количество синтаксических структур, а также распространяются на формальные ситуации общения [10]. В то же время М. Филпула показывает, что существуют значительные различия в использовании топиализации между британским английским и ирландским английским, демонстрируя, что распространенность неканонических конструкций может существенно различаться и в рамках внутреннего круга (однако ЛД в данной работе не рассматривается) [9].

Как показывает Р. Местри, в разновидности южноафриканского английского, на которой разговаривают выходцы из Индии, подобные конструкции используются чаще, чем в других разновидностях английского языка, распространенных в ЮАР [7]. Автор отмечает возможность совмещения ЛД и топиализации в одном высказывании: *Most of the children, English films they like* ‘Большинство детей, английские фильмы они любят’ [7, р. 121]. Кроме того, было обнаружено, что в речи людей, хуже владеющих этой разновидностью английского языка, чаще смещаются составляющие в менее частотных синтаксических функциях (по сравнению с людьми, владеющими идиомом на более высоком уровне) [7, р. 121].

В другой своей работе Р. Местри исследует топиализацию (в которую включает и ЛД) в южноафриканской разновидности английского, характерной для чернокожего населения страны [8]. Автор подчеркивает различия в частотности исследуемых конструкций в южноафриканском английском чернокожего населения, южноафриканском английском индийских иммигрантов и разновидности, характерной для белого населения страны: в последней наблюдается самая низкая частотность топиализации и ЛД, а в южноафриканском индийском английском – самая высокая [8, р. 127]. Р. Местри также выделяет иерархию в частотности топиализируемых составляющих: подлежащее > обстоятельство места > обстоятельство времени > прямое дополнение > притяжательные конструкции > другое [8, р. 127].

Рассматривая примеры левой дислокации в африканских разновидностях английского, Э. Бокамба описывает такой вариант порядка слов не как прагматически мотивированную конструкцию, а как девиацию, обусловленную влиянием синтаксиса языков банту, носители которых наиболее часто употребляют ЛД в английской речи [5, р. 131].

Данные работы демонстрируют, что частотность ЛД может варьироваться как в рамках внутреннего и внешнего кругов английского языка, так и внутри отдельных его разновидностей, которые подразделяются на более мелкие идиомы. В упомянутых исследованиях также подчеркивается наличие структурных особенностей, характерных только для разновидностей внешнего круга. Однако акцент на форме оставляет неразрешенными вопросы, касающиеся прагматически обусловленных функций ЛД.

Лингвисты Р. Гелюйкенс [2, р. 8] и Э. Принс [11, р. 118–120] отмечают, что традиционные описания функций ЛД не были строгими и сводились к тому, что ЛД используется для введения темы, при этом

² Топикализация – схожий с ЛД неканонический вариант порядка слов, при котором в клаузе не сохраняется резюмтивное местоимение (ср.: [_{NP} *That book*], *I've read* [_{NP} it] ‘Та книга, я прочитал ее’ (ЛД) и [_{NP} *That book*], *I've read* [_{NP}] ‘Ту книгу я прочитал’ (топиализация)).

не описывается, что именно является темой в английском предложении (часть проблемы заключается в том, что в английском языке отсутствуют морфологические показатели темы). Основной функцией ЛД для Р. Гелюйкенса является введение нового референта при общении [2, р. 33]; второй, менее важной, – контраст [2, р. 83]. Э. Принс критикует понятие контрастивности, которое использует Р. Гелюйкенс, и предлагает три функции ЛД: упрощающую, отсылающую и островную [11, р. 127]. Э. Манетта, основывая свое исследование ЛД в американском английском на классификации Э. Принса, выделила еще один тип данной конструкции – «ЛД неожиданного подлежащего»³ [12].

Новую функцию ЛД, специфичную для индийского английского, – продолжение темы – обнаружила К. Ланге. Большой функциональный диапазон ЛД объясняет гораздо более высокую частотность этой конструкции в индийском английском по сравнению с другими разновидностями [13, р. 160–165]. Однако К. Винкль⁴ в своем исследовании неканонических вариантов порядка слов на материале девяти разновидностей английского языка отмечает, что предложенная К. Ланге функция продолжения темы составляет незначительное количество случаев употребления ЛД в индийском английском и характерна не только для данной разновидности языка. При этом продолжение темы является, как можно предположить, более важной функцией для разновидностей внешнего круга. Кроме того, К. Винкль установила, что ЛД используется для введения новой темы, а также для упрощения восприятия высказывания (упрощающая функция ЛД рассматривается с формальной точки зрения – принимается во внимание сложность синтаксической структуры смещаемой составляющей, что отличается от трактовки упрощающей функции Э. Принса). Таким образом, вопрос о классификации функций ЛД требует дополнительной проработки, так как на данный момент в литературе на него нет однозначного ответа.

Цель данной статьи – установить частотность ЛД в разновидностях английского языка внешнего круга (индийской и ямайской) в зависимости от коммуникативной ситуации, а также выяснить, в каких функциях используется эта конструкция.

В исследовании учитывается, что ЛД, как и другие неканонические конструкции [1, р. 1363–1447], характерна скорее для устной речи, чем для письменной. При этом предполагается, что в разновидностях внешнего круга это будет проявляться особенно ярко, так как в них зачастую стигматизируются языковые варианты, которые значительно отличаются от стандартных в разновидностях внутреннего круга (см., например, работу о движении за «хороший английский» в Сингапуре Р. Рабди [14]). Следовательно, можно заключить, что при написании текста носители разновидностей внешнего круга английского языка будут по возможности использовать престижные варианты. Поэтому в данном исследовании рассматриваются случаи употребления ЛД именно в устной речи. Также принято допущение, что и в подготовленной устной речи частотность ЛД будет ниже, чем в неподготовленной.

Материалы и методы исследования

Источником материала для исследования послужил корпус национальных разновидностей английского языка *The International Corpus of English* (ICE)⁵. В состав корпуса входят 13 подкорпусов различных национальных разновидностей английского языка. Каждый подкорпус включает в себя примерно 1 млн словоупотреблений. Подкорпуса подразделяются на множество сегментов, которые отражают различные виды дискурса, и состоят из текстов размером примерно 2 тыс. слов (общее количество текстов в корпусе – 500). Для отбора материала использовались канадский, ямайский и индийский сегменты ICE (далее – ICE-CAN, ICE-JA и ICE-IND соответственно). Так как в фокусе данного исследования находится устная речь, материал из письменных сегментов не отбирался. Объем устного сегмента в каждом подкорпусе составляет 300 текстов, или примерно 600 тыс. слов. Для поиска по корпусу использовался сервис *Sketch Engine*⁶.

При поиске с помощью *Sketch Engine* были отобраны все контексты, где любое местоимение следует непосредственно за существительным. При таком запросе в поисковой выдаче содержалось значительное количество контекстов, в которых ЛД отсутствовала (общее количество контекстов в выдаче для всех разновидностей – 18 344, из которых релевантными оказались 574).

Перед началом отбора материала из всех текстов были удалены обозначения пауз, чтобы как можно больше релевантных контекстов оказались охвачены поисковым запросом, так как маркировки пауз в ICE являются частью предложения, и если бы они находились между искомыми существительным и местоимением, то контекст не попал бы в выдачу.

³Классификации функций ЛД более подробно рассматриваются ниже в подразделе «Функции и типы ЛД».

⁴Winkle C. Non-canonical structures, they use them differently: information packaging in spoken varieties of English : dissertation / Albert-Ludwigs-Universität Freiburg. Freiburg, 2015. 267 p.

⁵The International Corpus of English [Electronic resource]. URL: <https://www.ice-corpora.uzh.ch/en.html/> (date of access 01.03.2021).

⁶Sketch English [Electronic resource]. URL: <https://www.sketchengine.eu/> (date of access 01.03.2021).

У подобной формы поискового запроса также есть явные недостатки. В частности, запрос не охватывает контексты с именными группами, в которых есть придаточное определительное, заканчивающееся не на существительное (например, все придаточные с непереходным глаголом⁷). Отдельные контексты этого типа попали в конечную выборку случайно.

Следует отметить еще несколько особенностей отбора материала. В конечной выборке отсутствуют контексты, где сами говорящие перефразировали высказывание во время порождения речи так, что его уже нельзя было посчитать случаем употребления ЛД, например:

ICE-CAN: ...*our parents* <=> *while my parents* </=>⁸ *stayed in the shop they handed us totally to Belle* '...наши родители <=> пока мои родители </=> оставались в магазине, они нас полностью передавали Белль'.

В приведенном контексте местоимение *they* изначально могло бы кореферировать с именной группой *our parents*. В таком случае это была бы ЛД.

В то же время случаем ЛД считались незаконченные высказывания, если они имели соответствующую структуру:

ICE-CAN: *You know, these kids, they, 're physically...* 'Знаешь, эти дети, они физически...'

В ходе исследования была подсчитана частотность ЛД в выбранных корпусах в зависимости от того, к какому сегменту корпуса относится каждый контекст (диалог, монолог, подготовленная речь, неподготовленная речь и т. д.).

Следует также указать, каким образом выяснялось, как отобранные контексты распределяются по компонентам корпуса. При отнесении конкретного контекста к той или иной ситуации общения использовалась доступная в ICE информация о составе корпуса (полный состав корпуса описан в работе [15, р. 5]). Для подсчета количественных данных применялись обозначения из самого корпуса, некоторые подгруппы объединялись, если разница между ними не являлась релевантной для данного исследования. В конечный список сегментов вошли следующие:

- личные разговоры (беседы при встрече и по телефону);
- академические занятия;
- диалоги на телевидении (сегменты ток-шоу и интервью);
- парламентские дебаты;
- судебные разбирательства (перекрестные допросы и выступления в суде);
- деловые переговоры;
- спортивные комментарии;
- спонтанные публичные выступления⁹;
- презентации;
- подготовленные монологи (включает в себя три сегмента: новости и выступления на телевидении, официальные выступления).

В целях анализа сегменты 1–9 также объединялись в общую группу, поскольку они включают тексты, отражающие неподготовленную речь. Соответственно, по этому параметру они противопоставляются сегменту 10.

Результаты и их обсуждение

Частотность и некоторые структурные особенности ЛД. Для того чтобы сделать выводы об употреблении ЛД в исследуемых разновидностях английского языка, необходимо обратить внимание на частотность этой конструкции в различных ситуациях общения.

Сначала остановимся на общем количестве контекстов с ЛД. Как упоминалось выше, предпосылкой этого исследования является предположение, согласно которому в разновидностях внешнего круга (в данной работе анализировались ямайская и индийская) ЛД употребляется чаще, чем в разновидностях внутреннего круга (здесь – канадский английский). Это предположение подтверждается результатами исследования в абсолютных числах (рис. 1). Представление данных подобным образом уместно, так как общий объем сегментов устной речи в выбранных корпусах сопоставим, однако в дальнейшем будут использованы нормализованные значения частотности ЛД на 10 тыс. словоупотреблений.

Как видно на рис. 1, количество употреблений ЛД в канадском подкорпусе значительно меньше, чем в индийском и ямайском. В двух последних при этом можно наблюдать сравнимые числа. В ямайской разновидности количество контекстов с ЛД немного ниже, чем в индийской, но этим можно пренебречь, так как из-за ограниченного охвата потенциальных контекстов в выборку попали не все случаи употребления ЛД в корпусе.

⁷ Например: *The man who was sleeping, he started snoring* 'Мужчина, который спал, он начал храпеть'.

⁸ Здесь и далее тегом <=>...</=> обозначены поправки говорящих в момент речи.

⁹ В эту категорию входят публичные выступления без заготовленного текста.

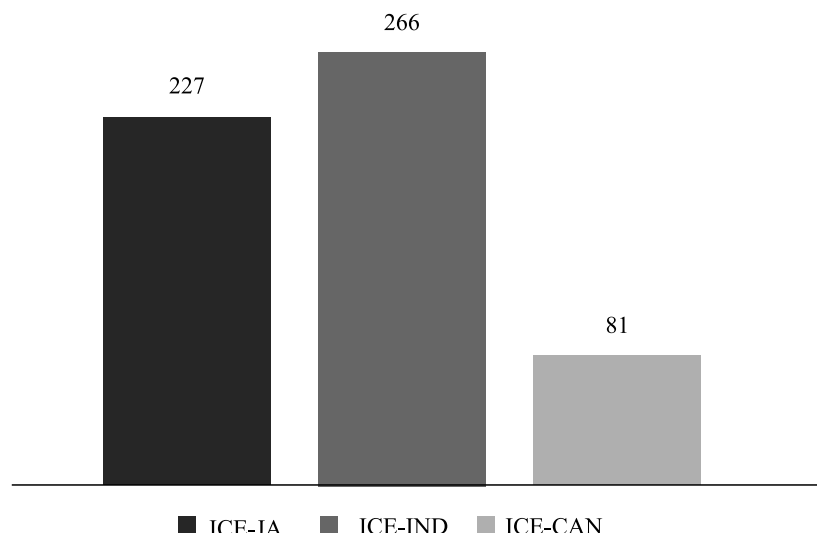

Рис. 1. Частотность ЛД в исследуемых разновидностях английского языка, кол-во вхождений
Fig. 1. The frequency of left dislocation in the studied varieties of English, number of tokens

Более высокую частотность ЛД в разновидностях внешнего круга можно было бы объяснить влиянием субстратных языков, однако для частотности явлений, относящихся к неканоническому порядку слов, подобные объяснения не всегда подходят. Например, в своем исследовании топикализации в индийском и гонконгском английском С. Лейкерт обнаружил, что частотность этой конструкции в гонконгской разновидности значительно ниже, чем в индийской и даже в британской, которая использовалась для сравнения [16, р. 294]. Подобный результат нельзя объяснить субстратным влиянием, так как субстратом для гонконгского английского является кантонский язык, считающийся топиковым¹⁰, т. е. ожидаемым результатом была бы более высокая по сравнению с британской частотность топикализации в гонконгском английском, а не наоборот. С. Лейкерт объясняет это различиями в интенсивности языковых контактов [16, р. 296–298].

Следующим аспектом для рассмотрения является частотность использования ЛД в зависимости от ситуации общения. Данные по относительной частотности ЛД в различных сегментах корпусов представлены в табл. 1. Группирование сегментов корпусов было сделано по схеме, описанной в разделе о методике исследования.

Таблица 1

Частотность ЛД в различных коммуникативных ситуациях, кол-во вхождений на 10 тыс. словоупотреблений

Table 1

Frequency of left dislocation in different communicative situations, number of tokens per 10 000 words

Сегмент корпуса	Разновидность английского языка		
	ICE-JA	ICE-IND	ICE-CAN
Личные разговоры	5,55	7,75	1,50
Академические занятия	3,50	6,50	0,75
Диалоги на телевидении	4,33	1,66	1,00
Парламентские дебаты	1,50	4,00	1,50
Судебные разбирательства	2,00	1,75	1,00
Деловые переговоры	3,00	14,50	1,00
Спортивные комментарии	4,75	1,50	3,25
Спонтанные публичные выступления	2,66	4,16	2,16
Презентации	9,50	0,00	1,50
Подготовленные монологи	0,50	0,00	0,40

¹⁰В топиковых языках для порядка слов грамматически более значимой является не оппозиция подлежащее – сказуемое, а противопоставление тема – рема [17].

Предполагалось, что ЛД будет гораздо более частотной в неподготовленной речи. Действительно, в сегментах корпусов, которые соответствуют подготовленной речи, нашлось лишь несколько единичных контекстов (в ICE-IND при этом не обнаружено ни одного).

Сразу же можно заметить очень высокую частотность ЛД в сегменте деловых переговоров ICE-IND и в сегменте презентаций ICE-JA: оба показателя значительно выше других в этих корпусах. Столь высокая частотность в сегменте деловых переговоров объясняется тем, что 22 из 29 случаев употребления ЛД приходится на одного и того же человека¹¹ во время одного разговора (текст ICE-IND:S1B-076¹²). Что же касается ICE-JA, то в данном контексте нет такого перевеса в сторону одного говорящего. Тем не менее, примерно 42 % случаев употребления ЛД (8 из 19) в сегменте демонстраций приходится на двух людей (по 4 случая употребления на каждого). На основании этих данных можно сделать вывод, что индивидуальные особенности стиля говорящих влияют на частотность ЛД.

Для того чтобы сопоставить частотность ЛД в ситуациях неофициального и официального общения, среди них были выделены две широкие группы: разговоры в неофициальной (непринужденной) обстановке (все личные беседы) и разговоры в официальной обстановке. При этом вторая категория имеет достаточно широкий охват: в нее включены все ситуации, не попавшие в первую группу, хотя степень официальности в них различна. Эти данные представлены на рис. 2.

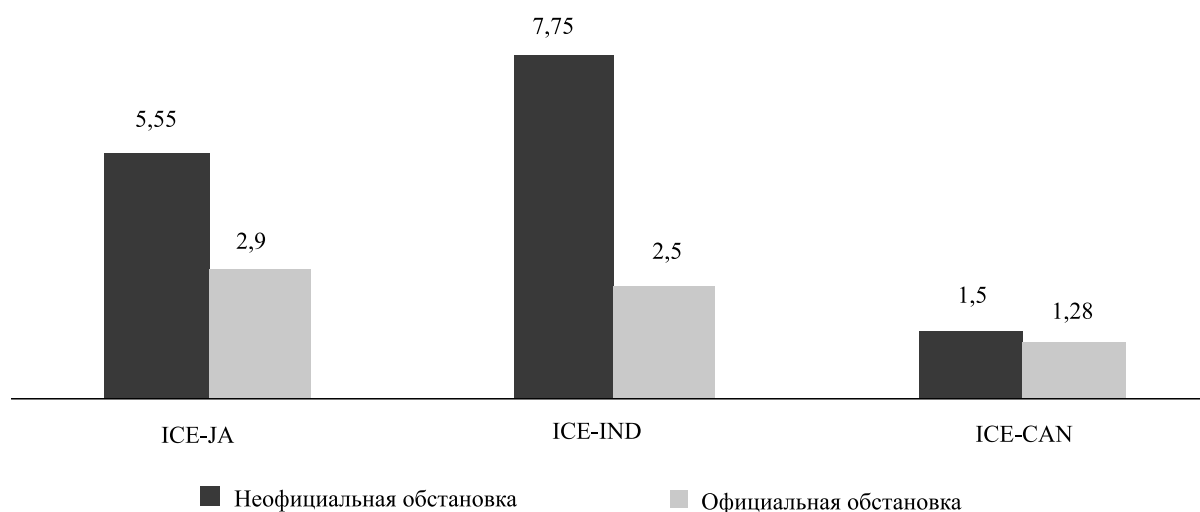

Рис. 2. Частотность ЛД в зависимости от характера обстановки, кол-во вхождений на 10 тыс. словоупотреблений

Fig. 2. Frequency of left dislocation depending on the setting, number of tokens per 10 000 words

Заметен значительный перевес частотности ЛД в сторону неофициального общения в ямайской и особенно в индийской разновидностях английского языка. В корпусе канадского английского ЛД также чаще встречается в сегментах, отражающих неформальную коммуникацию, однако разница в частотности между двумя типами обстановки значительно меньше, чем в рассматриваемых разновидностях внешнего круга. Более равномерное распределение контекстов с ЛД в канадском корпусе также заметно и в табл. 1: относительная частотность ЛД во многих сегментах корпуса сопоставима, хотя и в одном типе текстов (спортивные комментарии) ЛД встречается намного чаще. На спортивные комментарии приходится довольно много контекстов и в ICE-JA, что можно было бы объяснить языковыми особенностями этого жанра (впрочем, в индийской разновидности английского языка подобной ситуации не наблюдается).

По всей видимости, говорящие на ямайском и индийском английском более охотно используют ЛД в неформальной обстановке, когда выбору конкретных языковых вариантов уделяется меньше внимания. Как было описано выше на примере языковой политики в Сингапуре, в странах внешнего круга могут особенно стигматизироваться варианты, не соответствующие нормам разновидностей внутреннего круга. Возможно, носители канадского английского воспринимают ЛД как менее маркированное явление, в отличие от носителей индийской и ямайской разновидностей, у которых ЛД может в большей

¹¹В корпусе ICE кодируется смена говорящего, что и позволило узнать данную информацию.

¹²Здесь и далее подобные обозначения указывают код цитируемого текста: ICE-IND – индийский сегмент, S1B – сегмент публичной устной речи; в конце приводится номер текста.

степени ассоциироваться с непрестижными контекстами употребления, отчего в ICE-CAN ЛД встречается почти одинаково часто в различных сегментах корпуса.

Наконец, следует рассмотреть некоторые структурные особенности предложений с ЛД.

В одном контексте из ICE-IND резюмтивное местоимение не было согласовано с вершиной смещенной именной группы в числе:

<ICE-IND:S1B-079#228:1:A>KG [одно слово пропущено] *admission forms, we have got it, printed* ‘...формы для поступления, мы их распечатали’.

Немного более частотной особенностью является ввод смещенной именной группы с помощью предлога. Подобные контексты были обнаружены во всех рассматриваемых корпусах. Именные группы в таких случаях могут вводиться предлогами *in, about, for* и *with*.

Кроме того, для ямайского английского характерно использование в качестве резюмтивного местоимения форм, которые в разновидностях внутреннего круга соответствуют объектному падежу (*them, him* и т. п.). К. Винкль отмечает, что такое использование местоимений в ямайском английском обусловлено влиянием ямайского креольского языка, например:

<ICE-JA:S1A-037#91:1:A> *Stayed in stayed in Jamaica for about a month and the wicked people, them, send him back down already* ‘Пробыл на Ямайке около месяца и злые люди, они его отправили назад уже’.

Всего в выборке было зафиксировано 9 таких контекстов, что составляет примерно 4 % от общего количества контекстов.

Функции и типы ЛД. Р. Гелюйкенс отмечает, что традиционные описания прагматики ЛД основывались на оппозиции *данное – новое*, причем эти термины использовались недостаточно строго [2, р. 9]. Вместо этого автор вводит термины *извлекаемость (recoverability)*, т. е. наличие определенного элемента в контексте или его выводимость из предыдущего контекста, и *топикальность (topicality)* – присутствие элемента в последующем контексте [2, р. 9]. Топикальность понимается в контексте смены ролей: к введенному в дискурс референту должна отсылать либо следующая клауза говорящего в рамках одного коммуникативного хода, либо ответная реплика слушателя, либо же последующая реплика участника, который изначально ввел новый референт (т. е. отсылка должна присутствовать в пределах трех реплик) [2, р. 16]. С помощью этих терминов Р. Гелюйкенс описывает функцию ЛД, которую считает основной, – ввод нового референта. Вводимый референт должен быть неизвлекаемым и топикальным. При этом топикальность может быть как прямой (когда референт является антецедентом личного местоимения), так и косвенной (когда антецедентом личного местоимения является другой референт, связанный по смежности с вводимым) [2, р. 70–76]. Второй функцией ЛД, по Р. Гелюйкенсу, является контраст, под которым автор понимает наличие бинарной оппозиции между референтом смещаемой составляющей и другим референтом [2, р. 83–84].

Исследователь Э. Принс выделяет три функции ЛД: 1) упрощение восприятия информационной структуры (*упрощающая ЛД*), 2) соотнесение одного элемента частично упорядоченного множества с другими (*отсылающая ЛД*), 3) предотвращение передвижения составляющей из позиции внутри синтаксического «острова» (*островная ЛД*¹³) [11; 18].

Упрощающая ЛД [11, р. 121–124] используется при вводе новой информации говорящим в случаях, когда составляющая, которая несет в себе эту информацию, должна находиться в позиции подлежащего. Так как обычно позиции подлежащего соответствует тема, а новая для ситуации общения информация появляется ближе к концу высказывания, говорящий выносит такую составляющую из позиции подлежащего за пределы изначальной клаузы. В таком случае в позиции подлежащего уже будет находиться кореферентное местоимение, которое будет соответствовать теме высказывания.

В качестве примера разберем следующий контекст из работы Э. Манетта:

My sister got stabbed. She died. Two of my sisters were living together on 18th Street. They had gone to bed, and this man, their girlfriend's husband, came in. He started fussing with my sister and she started to scream. The landlady, she, went up, and he laid her out ‘Мую сестру ударили ножом. Она умерла. Две мои сестры жили вместе на 18-й улице. Они легли спать, и этот мужчина, муж их подруги, пришел. Он начал ссориться с моей сестрой, и она начала кричать. Хозяйка, она поднялась наверх, и он ее вырубил’ [12, р. 1031].

Референт именной группы [_{NP} *the landlady*] не упоминался ранее во время этого разговора. Вынося эту составляющую за пределы клаузы, говорящий создает отдельный информационный блок, после обработки которого именная группа [_{NP} *she*] станет темой высказывания и займет соответствующую позицию подлежащего.

¹³ Данные варианты передачи названий предложены нами, в оригинале они называются Simplifying LD, Poset LD и Resumptive Pronoun Topicalisation LD [11].

С одной стороны, упрощающая функция Э. Принс схожа с функцией ввода нового референта у Р. Гелюйкенса (в обоих случаях происходит введение нового референта в дискурс), с другой – между ними есть одно серьезное различие: упрощающая функция не предполагает топиальность вводимого референта. Р. Гелюйкенс в своей работе указывает на наличие контекстов, в которых топиальность референта отсутствует, однако отмечает, что их крайне мало. Часть случаев автор объясняет наличием у референта скрытой топиальности – имплицитного контраста с другим референтом в следующей реплике, а остальные – тем, что введение референта оказалось неудачным: либо сам говорящий сам, либо слушатель меняет тему [2, р. 84–85]. В исследуемой выборке из подкорпуса канадского английского контексты без топиальности референта малочисленны (5 из 31, или 16 %), и к ним подходит объяснение Р. Гелюйкенса (в одном случае есть скрытая топиальность, а в оставшихся четырех говорящий или слушающий резко меняют тему). Однако анализ выборки из подкорпусов ямайского и индийского английского показал другие результаты. В 46 из 116 контекстов (39,7 %) из ICE-IND с соответствующей функцией ЛД вводимые референты не имеют топиальности. Похожие цифры наблюдаются и в выборке из ICE-JA: 53 из 118 (44,9 %). В части из этих контекстов можно выявить скрытую топиальность (35,5 % для ICE-IND и 26,2 % для ICE-JA), но в большинстве случаев анализ Р. Гелюйкенса в данном случае неприменим. Можно было бы сказать, что введение нового референта в разновидности внешнего круга гораздо чаще заканчивается неудачей, однако, во-первых, подобная позиция не кажется убедительной, а во-вторых, в подавляющем большинстве таких контекстов говорящие не вводят новый референт с целью сделать его темой соответствующей части разговора. Это хорошо заметно на примере следующего контекста из ICE-JA, где темой всех реплик является брат говорящего:

<ICE-JA:S1A-037#88:1:A> *Yeah I have a brother that is in the Gulf War now* ‘Да, у меня есть брат, он сейчас участвует в Войне в заливе’.

<ICE-JA:S1A-037#89:1:A> *Well he is in Kuwait* ‘Ну, он в Кувейте’.

<ICE-JA:S1A-037#90:1:A> *He was actually down there before he came back up because of a minor operation he did in early April* ‘Вообще, он там уже был до этого. Он возвращался из-за небольшой операции, которую ему сделали в начале апреля’.

<ICE-JA:S1A-037#91:1:A> *Stayed in Jamaica for about a month and the wicked people, them, send him back down already* ‘Пробыл на Ямайке около месяца, и злые люди, они его отправили назад уже’.

<ICE-JA:S1A-037#92:1:A> *And him don't even finish heal yet* ‘А у него еще не все до конца зажило даже’.

<ICE-JA:S1A-037#93:1:A> *So he's in Kuwait now and he might soon be going back over into Iraq* ‘Вот он сейчас в Кувейте, и может быть скоро его отправят назад в Ирак’.

Упрощающая функция¹⁴ в формулировке Э. Принс гораздо лучше подходит для описания подобных контекстов.

В случае отсылающей ЛД [11, р. 124–127], в отличие от упрощающей, смещаемая составляющая не несет новую информацию. ЛД в данной функции используется для того, чтобы дать слушателю понять, что референт смещаемой составляющей является частью множества референтов, уже упомянутых во время разговора.

Следующий пример из работы Э. Манетта демонстрирует, что в этом типе ЛД информация, передаваемая смещаемой составляющей, не обязательно должна быть новой:

So I see my youngest brother a lot too. Actually, all my brothers are pretty close by. My oldest brother is a chef, like, downtown and my middle brother lives in Jersey. My youngest brother, he's a freshman at Newtman ‘Так что я часто вижу и с моим младшим братом. Вообще, все мои братья недалеко живут. Мой старший брат работает, типа, поваром в центре, а мой средний брат живет в Джерси. Мой младший брат, он на первом курсе Ньюмана’ [12, р. 1030].

Отсылающая функция ЛД также схожа с функцией контраста по Р. Гелюйкенсу, так как референт смещаемой составляющей действительно может противопоставляться другим элементам множества, однако, как указывает Э. Принс, наличие контраста не является необходимым условием [11, р. 127–128].

Использование островной ЛД, как пишет Э. Принс, является следствием попытки топиализировать составляющую, находящуюся внутри синтаксического «острова» – части предложения, из которой нельзя смещать составляющие. ЛД в этой функции происходит в контекстах, где была бы оправдана топиализация, однако синтаксическая структура предложения эту трансформацию провести не позволяет [11, р. 132–134].

¹⁴Упрощающая функция также фигурирует в упоминавшемся выше диссертационном исследовании К. Винкль, однако автор понимает эту функцию с точки зрения усвоения языка: говорящие на разновидностях английского языка внешнего круга используют ЛД, так как эта конструкция позволяет упрощать синтаксическую структуру высказываний, что может объяснить более высокую частотность ЛД в них. Однако в проведенном исследовании рассматриваются функциональные особенности этой конструкции с точки зрения прагматики.

Существует четыре типа «островов»: *wh*-остров, остров сложной именной группы, остров подлежащего и остров сочинительной конструкции [19, р. 375–377]. Во всех четырех случаях топикализация невозможна¹⁵:

*_[NP The tea], *John asked who drank* _{[NP *_[NP Чай], Джон спросил, кто выпил _[NP]]}.

*_[NP Mary], *John made* _{[NP the conclusion} _{[CP that} _[NP loved him]] *_[NP Мэри], Джон принял _{[NP решение,} _{[CP что} _[NP любит его]].

*_[NP John], _{[CP that Mary loved} _[NP]] *was evident* *_[NP Джона], _{[CP что Мэри любит} _[NP]], было очевидно'.

*_[NP John], _{[NP Mary and} _[NP]] *love each other* *_[NP Джон], _{[NP Мэри и} _[NP]] любят друг друга'.

Однако в примерах выше вместо топикализации можно использовать ЛД, которая будет грамматичной. В этом и заключается суть использования островной ЛД.

Э. Манетта в своем исследовании ЛД на корпусном материале отметила, что среди попавших в выборку высказываний есть те, использование ЛД в которых не попадает под определение трех функций, выделенных Э. Пирс, и предложила называть такой тип «ЛД неожиданного подлежащего» [12]. В статье приводится следующий пример:

*I called him on the phone, to like meet him for the first time. Like, he lives in New Hampshire. He went to boarding school. **Boarding school**, it's where like big rich kids* [обрыв записи] 'Я позвонил ему, ну, чтобы встретиться с ним впервые. Живет он в Нью-Гэмпшире. Он ходил в школу-пансионат. Школа-пансионат это, типа, где дети из богатых семей...' [12, р. 1032].

В примере можно заметить, что смещаемая именная группа не несет новой информации, так как ее референт уже упоминался ранее, при этом составляющая была смещена с позиции подлежащего. Это означает, что упрощающая функция ЛД для описания данного контекста не подходит, так как в этой функции ЛД вводит новую информацию. Кроме того, референт смещенной составляющей не является элементом множества уже упомянутых референтов, а оригинальная позиция составляющей не находится внутри «острова».

Э. Манетта объясняет [12, р. 1032–1035] такое использование ЛД тем, что в обычных условиях слушатель не ожидает появления этой именной группы в позиции подлежащего следующего высказывания: таким образом говорящий подготавливает слушателя к временной смене темы. Так, в примере выше ожидаемым подлежащим является *he*.

В то время как в других исследованиях неканонических структур в национальных разновидностях английского языка (например, работа К. Винкль) при рассмотрении ЛД не используется классификация Э. Принс, в данной работе она взята за основу, так как эта классификация не подразумевает наличия дополнительных ограничивающих параметров, которые, как было показано выше, не позволяют описать значительное количество эмпирического материала. Однако следует признать, что функции ЛД в разновидностях внешнего круга не обязательно должны соответствовать приведенной выше классификации.

В табл. 2 представлены количественные данные о частотности использования ЛД в определенных функциях.

Таблица 2

Количественные данные о функциях ЛД

Table 2

Comparison of the functions of left dislocation

Функции ЛД	Разновидности английского языка					
	ICE-JA		ICE-IND		ICE-CAN	
	Количество, ед.	%	Количество, ед.	%	Количество, ед.	%
Упрощающая ЛД	118	59,9	116	43,6	31	38,3
Отсылающая ЛД	56	24,7	73	27,4	35	43,2
ЛД неожиданного подлежащего	48	21,1	49	18,4	15	18,5
Другое	5	2,2	28	10,5	0,0	0,0

¹⁵Примеры наши. – А. Г.

Сразу же можно отметить, что все попавшие в выборку контексты из ICE-CAN включали в себя примеры ЛД, полностью соответствующих классификации Э. Принс. Кроме того, видно, что не все случаи употребления ЛД в разновидностях внешнего круга можно описать с помощью рассмотренных выше функций.

Во всех разновидностях из трех типов ЛД в классификации Э. Принс наименее распространенной оказалась ЛД неожиданного подлежащего. При этом значительное количество контекстов с этим типом ЛД приходится на сегмент спортивных комментариев (например, в ICE-CAN – 60 %), что также говорит о жанровых особенностях употребления исследуемой конструкции.

Данные по канадской разновидности примечательны тем, что упрощающая и отсылающая ЛД распространены примерно в равной степени, в то время как в разновидностях внешнего круга упрощающая ЛД встречается намного чаще.

Остановимся подробнее на случаях использования ЛД, не соответствующих используемой в данном исследовании классификации.

Можно выделить две функции, общие для обеих разновидностей внешнего круга. В первом случае референт смещаемой составляющей противопоставляется другому, уже упомянутому, объекту, например:

<ICE-JA:S2A-005#103:1:B> *What Reon King needs to do is to get that right leg to swing more across his body* 'Что Реону Кингу нужно сделать – так это пронести правую ногу поперек тела'.

<ICE-JA:S2A-005#104:1:B> *Have a look at this* 'Смотри'.

<ICE-JA:S2A-005#105:1:B> *Left leg is here that's fine* 'Левая нога тут, это ладно'.

<ICE-JA:S2A-005#106:1:B> *But the right leg, it's not landing where it should be landing somewhere over here* 'Но правая нога, она не приземляется там, где должна, – где-то вот здесь'.

Отличие данного типа ЛД от отсылающей ЛД заключается в том, что в этом случае у множества есть лишь два члена, которые противопоставлены друг другу. В этом случае реализуется контрастивная функция ЛД, выделенная Р. Гелюйкенсом [2, р. 84]. Представляется оправданным называть такой тип «собственно контрастивная ЛД».

Вторая функция, характерная для индийской и ямайской разновидностей английского языка, заключается в развитии темы другим говорящим:

<ICE-IND:S1A-009#63:1:B> *And uh when did you finish your post graduate* 'А, эм, когда вы закончили аспирантуру?'

<ICE-IND:S1A-009#64:1:A> *My post graduation degree, I finished it, in uh mid June nineteen eighty-six* 'Аспирантура, я закончил ее, эм, в середине июня 1986 года'.

Здесь говорящий В задает вопрос, вводя в разговор новую информацию в виде именной группы *post graduate*. Говорящий А сразу же повторяет эту именную группу, используя ЛД. С помощью ЛД этого типа дислоцироваться могут и подлежащие – в таком случае отличие от ЛД неожиданного подлежащего будет заключаться в том, что появление дислоцируемой составляющей в позиции подлежащего является ожидаемым. Назовем такой тип «продолжающая ЛД». В работе К. Винкль эта функция ЛД рассматривается как одна из двух основных. Также об этой функции пишет и К. Ланге [13]. Половина всех контекстов в ICE-IND, попавших в категорию «другое» из таблицы 2, включают в себя этот тип ЛД (14 из 28).

В выборке из ICE-IND есть примеры другого типа ЛД, похожего на продолжающую с тем лишь отличием, что уже упомянутая составляющая сразу же повторяется тем же говорящим. Назовем такой тип «повторяющая ЛД», например:

<ICE-IND:S1B-076#38:1:C> *Chapter number three is about uh Spectrography* 'Глава номер три о, эм, спектрографии'.

<ICE-IND:S1B-076#39:1:C> *So spectrography, it has been given a due importance in the study only because without spectrographic analysis or the [слово пропущено] analysis the study would have been uh simply impossible* 'Так вот спектрография, ей было отведено место в исследовании только потому, что без спектрографического анализа исследование было бы просто невозможным'.

Все случаи подобного употребления ЛД находятся в текстах, где говорящий что-либо объясняет. Возможно, ЛД в данном случае призвана облегчить понимание излагаемого собеседником.

В ICE-IND был также еще один схожий тип ЛД, пример которого можно увидеть ниже:

<ICE-IND:S1B-012#34:1:A> *The ant and the grasshopper it is a fable* '«Муравей и цикада» – это басня'.

<ICE-IND:S1B-012#35:1:A> *Fable means a short story which deals with the animal and it gives us a moral* 'Басня – это короткий рассказ про животное, и она учит нас морали'.

<ICE-IND:S1B-012#36:1:A> *So fable the ant and the grasshopper, it is based on and is famous and it also teaches the moral that one must work hard and one should save for the future* 'Так вот басня «Муравей и цикада», она основана на... и знаменита, и еще учит нас тому, что нужно усердно работать и откладывать деньги на будущее'.

В данном случае также идет повтор уже упоминавшейся составляющей, однако он происходит после короткого отступления от темы. По этой причине мы предлагаем назвать такой тип «возвращающая ЛД».

Для индийской разновидности английского языка также характерен еще один тип, который можно назвать «обобщающая ЛД». Суть этой функции заключается в том, что, в отличие от отсылающей ЛД, референтом смещаемой составляющей не является элемент определенного множества. Наоборот, составляющая называет само то множество, элементы которого уже упоминались в разговоре:

<ICE-IND:S1A-072#82:1:B> *Then those who have blood pressures and gasterol* 'Потом, те, у кого давление и изжога'.

<ICE-IND:S1A-072#83:1:A> *Uhm* 'Эм'.

<ICE-IND:S1A-072#84:1:B> *Eat less of uh sugar uh sorry salt those who are diabetes they are told to eat less sugar* 'Едят меньше сахара, э-э-э, простите, соли. Те, у кого диабет, им говорят есть меньше сахара'.

<ICE-IND:S1A-072#85:1:B> *So all these people, they, are so habituated it's very difficult but uh* 'Вот все эти люди, они настолько привыкли, что очень сложно, но...'

Всего ЛД в этой функции употребляется в четырех контекстах из нашей выборки.

Последним из случаев употребления ЛД, которые не вписываются в классификацию Э. Принс, стал следующий контекст:

<ICE-IND:S1A-076#224:1:A> *And uh students are allowed to write uh uhm either in Kannada or English* 'И студентам разрешают писать, эм, или на каннада, или на английском'.

<ICE-IND:S1A-076#225:1:B> *Uhm* 'Эм'.

<ICE-IND:S1A-076#226:1:A> *And even in science also that provision is there* 'И даже по естественно-научным дисциплинам есть такая возможность'.

<ICE-IND:S1A-076#227:1:A> *But none of the students, they, write in Kannada* 'Но никто из студентов, они не пишут на Каннада'.

Так как других подобных контекстов не было, можно сказать, что это, вероятно, идиосинкразическое использование ЛД. Здесь она применяется, по всей видимости, для отрицания данной ранее информации.

Абсолютные числа распространенности функций ЛД¹⁶, специфичных для исследуемых разновидностей внешнего круга, представлены в табл. 3.

Таблица 3

Количественные данные по специфическим для ICE-JA и ICE-IND функциям ЛД

Table 3

Comparison of functions of LD, specific to ICE-JA and ICE-IND

Функции ЛД	Разновидности			
	ICE-JA		ICE-IND	
	Количество, ед.	%	Количество, ед.	%
Собственно контрастивная ЛД	2	0,9	1	0,4
Продолжающая ЛД	3	1,3	14	5,3
Повторяющая ЛД	0	0,0	6	2,3
Возвращающая ЛД	0	0,0	2	0,8
Обобщающая ЛД	0	0,0	4	1,5
Другое	0	0,0	1	0,4

Заключение

По результатам исследования можно сделать ряд выводов.

1. ЛД является более частотным феноменом в индийской и ямайской разновидностях английского языка по сравнению с канадской. В дальнейших исследованиях можно рассмотреть ЛД на материале большего количества разновидностей внешнего круга, чтобы сделать более общий вывод о распространенности этого явления в разновидностях внешнего круга по сравнению с внутренним.

2. ЛД крайне редко используется говорящими на исследуемых разновидностях в подготовленной речи.

¹⁶Процент от общего количества контекстов с ЛД в соответствующей разновидности.

3. В рассмотренных разновидностях ЛД употребляется чаще всего в ситуации непринужденного общения, при этом в канадском английском случаи использования ЛД распространены более равномерно.

4. Помимо жанровых особенностей, на дистрибуцию ЛД влияют особенности идиостиля говорящего.

5. Функционирование ЛД в разновидностях внешнего круга можно описать на основе классификации функций ЛД, предложенной Э. Принс, однако существуют примеры, выходящие за рамки данной классификации. На основании отобранного материала было установлено, что в разновидностях внешнего круга можно выделить по меньшей мере пять дополнительных типов ЛД: собственно контрастивную, продолжающую, повторяющую, возвращающую и обобщающую ЛД.

References

1. Ward G, Birner B, Huddleston R. Information packaging. In: Huddleston R, Pullum GK, editors. *The Cambridge grammar of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press; 2002. p. 1363–1447.
2. Geluykens R. *From discourse process to grammatical construction: on left-dislocation in English*. Amsterdam: John Benjamins; 1992. 182 p.
3. Kachru BB. World Englishes and applied linguistics. *World Englishes*. 1990;9(1):3–20. DOI: 10.1111/j.1467-971X.1990.tb00683.x.
4. Platt JT, Weber H. *English in Singapore and Malaysia*. Kuala Lumpur: Oxford University Press; 1980. 292 p.
5. Bokamba EG. The Africanisation of English. In: Kachru BB, editor. *The other tongue: English across cultures*. Urbana: University of Illinois Press; 1992. p. 125–147.
6. Prince E. Topicalisation, focus-movement and Yiddish-movement: a pragmatic differentiation. Berkley Linguistics Society. In: Alford DK, Hunold KA, Macaulay MA, Walter J, Brugman C, Cherlok P, et al. *Proceedings of the 7th meeting of the Berkley linguistics society; 1981 February 14–16; Berkeley, California, USA*. Berkeley: Berkley Linguistics Society; 1981. p. 249–264. DOI: 10.3765/bls.v7i0.2092.
7. Mesthrie R. *English in language shift: the history, structure, and sociolinguistics of South African Indian English*. Cambridge: Cambridge University Press; 1992. 252 p.
8. Mesthrie R. A sociolinguistic study of topicalisation phenomena in Black South African English. In: Schneider EW, editor. *Englishes around the world. Volume 2. Caribbean, Africa, Asia, Australasia (studies in honour of Manfred Görlach)*. Amsterdam: John Benjamins; 1997. p. 119–140.
9. Filppula M. *The grammar of Irish English: language in Hibernian style*. London: Routledge; 1999. 352 p.
10. Mesthrie R, Bhatt RM. *World Englishes: the study of new linguistic varieties*. Cambridge: Cambridge University Press; 2008. 296 p.
11. Prince E. On the functions of left-dislocation in English discourse. In: Kamio A, editor. *Directions in functional linguistics*. Philadelphia: John Benjamins; 1997. p. 117–144.
12. Manetta E. Unexpected left dislocation: an English corpus study. *Journal of Pragmatics*. 2007;39(5):1029–1035. DOI: 10.1016/j.pragma.2007.01.003.
13. Lange C. *The syntax of spoken Indian English*. Amsterdam: John Benjamins; 2012. 265 p.
14. Rubdy R. Creative destruction: Singapore's Speak Good English movement. *World Englishes*. 2001;20(3):341–355. DOI: 10.1111/1467-971X.00219.
15. Greenbaum S. ICE: the international corpus of English. *English Today*. 1991;7(4):3–7. DOI: 10.1017/S0266078400005836.
16. Leuckert S. Typological interference in information structure: the case of topicalization in Asia. *Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik*. 2007;65(3):283–302. DOI: 10.1515/zaa-2017-0029.
17. Li CN, Thompson SA. Subject and topic: a new typology of language. In: Li CN, editor. *Subject and topic*. New York: Academic Press; 1976. p. 457–489.
18. Prince E. On the limits of syntax, with reference to topicalisation and left-dislocation. In: Culicover P, McNally L, editors. *Syntax and semantics: the limits of syntax*. New York: Academic Press; 1998. p. 281–302.
19. Carnie A. *Syntax: a generative introduction*. 3rd edition. Oxford: Wiley-Blackwell; 2012. 544 p.

Статья поступила в редакцию 23.04.2021.
Received by editorial board 23.04.2021.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ СООТНОШЕНИЯ БЕЛОРУССКО-ИНОСЛАВЯНСКИХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ПАРАЛЛЕЛЕЙ В ЭТИМОЛОГИЧЕСКОМ ГНЕЗДЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ОДНОГО ТИПА ПРОИЗВОДНЫХ ГНЕЗДА *LIK-)

П. С. БРАНОВЕЦ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

На основе лексикографических данных представлено 50 белорусско-инославянских (украинских, русских, польских и чешских) лексических параллелей, входящих в этимологическое гнездо праславянского корня *lik-, с ограничением выборки производными глаголами типа *ад-лічыць* (*від-лічити*, *от-личить*, *od-liczyć*, *od-líčit*). Рассмотрены их семантические отношения (омосемия, парасемия, гетеросемия), причем среди парасемантов выделены три вида связей, соответствующих постепенному переходу от омосемических к гетеросемическим отношениям (стилистико-коннотативная декорреляция, семантическое включение, семантическое пересечение), а в гетеросемии предложено различать сильные и ослабленные случаи. На основе качественного и количественного сопоставления сделан вывод о наибольшем семантическом сближении белорусской выборки с украинской, наименьшем – с русской. Названы факторы, влияющие на формирование определенного типа семантических отношений. Предложена гипотеза о типологической роли характера семантической корреляции этимологически связанных межъязыковых лексических параллелей при сопоставлении лексиконов близкородственных языков. Приведенные лексические параллели могут послужить в качестве фрагментов контрастивных словарей, полезных при изучении соответствующих языков и в практике перевода.

Ключевые слова: лексическая семантика; семасиология; лексическая типология; ложные друзья переводчика; межъязыковые омонимы; белорусский язык; украинский язык; русский язык; польский язык; чешский язык; славянские языки.

СЕМАНТИЧНЫЯ СУАДНОСІНЫ БЕЛАРУСКА-ІНШАСЛАВЯНСКІХ ЛЕКСІЧНЫХ ПАРАЛЕЛЕЙ У ЭТЫМАЛАГІЧНЫМ ГНЯЗДЗЕ (НА МАТЭРЫЯЛЕ АДНАГО ТЫПУ ВЫТВОРНЫХ ГНЯЗДА *LIK-)

П. С. БРАНАВЕЦ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

На падставе лексікаграфічных даных прадстаўлена 50 беларуска-іншаславянскіх (украінскіх, рускіх, польскіх і чэшскіх) лексічных паралелей, якія ўваходзяць у этымалагічнае гняздо праславянскага караня *lik-, з абмежаваннем выбаркі дзеяслоўнымі вытворнымі тыпу *ад-лічыць* (*від-лічити*, *от-личить*, *od-liczyć*, *od-líčit*). Разглядаюцца іх семантычныя адносіны (амасемія, парасемія, гетэрасемія), прычым сярод парасемантаў вылучаюцца тры віды сувязей, адпаведных паступоваму пераходу ад амасемічных да гетэрасемічных адносін (стылістыка-канататыў-

Образец цитирования:

Бранавец П.С. Семантычныя суадносіны беларуска-іншаславянскіх лексічных паралелей у этымалагічным гняздзе (на матэрыяле аднаго тыпу вытворных гнязда *lik-). *Журнал Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2021;2:52–60.

For citation:

Branavets PS. Semantic correlations of Belarusian-otherslavic lexical parallels in etymological word family (based on one type of word family *lik- derivatives). *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2021;2:52–60. Belarusian.

Автор:

Павел Сергеевич Брановец – преподаватель кафедры теоретического и славянского языкознания филологического факультета.

Author:

Pavel S. Branavets, lecturer at the department of theoretical and Slavic linguistics, faculty of philology.
branavets@bsu.by
<https://orcid.org/0000-0003-3110-4286>

ная дэкарэляцыя, семантычнае ўключэнне, семантычнае перасячэнне), а ў гэтэрасеміі прапануецца адрозніваць моцныя і аслабленыя выпадкі. На аснове якаснага і колькаснага супастаўлення зроблена выснова аб найбольшым семантычным збліжэнні беларускай выбаркі з украінскай, найменшым – з рускай. Названы фактары, якія ўплываюць на складанне пэўнага тыпу семантычных адносін. Прапануецца гіпотэза аб тыпалагічнай ролі характару семантычнай карэляцыі этымалагічна звязаных міжмоўных лексічных паралелей пры супастаўленні лексіконаў блізкароднасных моў. Прыведзеныя лексічныя паралелі могуць паслужыць у якасці фрагментаў кантрастыўных слоўнікаў, карысных пры вывучэнні адпаведных моў і ў практыцы перакладу.

Ключавыя словы: лексічная семантыка; семасіялогія; лексічная тыпалогія; ілжывыя сябры перакладчыка; міжмоўныя амонімы; беларуская мова; украінская мова; руская мова; польская мова; чэшская мова; славянскія мовы.

SEMANTIC CORRELATIONS OF BELARUSIAN-OTHERSLAVIC LEXICAL PARALLELS IN ETYMOLOGICAL WORD FAMILY (BASED ON ONE TYPE OF WORD FAMILY *LIK- DERIVATIVES)

P. S. BRANAVETS^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

Based on lexicographic data, there are presented 50 Belarusian-otherslavic (Ukrainian, Russian, Polish and Czech) lexical parallels, which are the part of the etymological word family of the Proto-Slavic root *lik-, with the restriction of selection to derived verbs like *ад-лічыць* (*від-лічити, от-личить, od-liczyć, od-líčit*). The types of their semantic relations are considered: homosemy, parasemy, heterosemy. Three types of relations corresponding to a gradual transition from homosemic to heterosemic (stylistic-connnotative decorrelation, semantic inclusion, semantic intersection) are identified among parasemits. Strong and weakened cases are proposed to be distinguished in heterosemy. Based on qualitative and quantitative comparison, the conclusion was made about the greatest semantic rapprochement of the Belarusian sample with the Ukrainian, the smallest one with the Russian. Factors influencing the folding of the type of semantic relations are named. Hypothesis on typological role of character of semantic correlation of etymologically connected interlingual lexical parallels in comparing of closely related languages lexicons is proposed. Lexical parallels given separately by language can be used as fragments of contrastive dictionaries during studying the corresponding languages or translation practice.

Keywords: lexical semantics; semasiology; lexical typology; false friends; interlingual homonyms; Belarusian; Ukrainian; Russian; Polish; Czech; Slavic languages.

Уводзіны

Даследаванне міжмоўных лексічных паралелей – фармальна тоесных лексічных адзінак розных моў – з’яўляецца адным з тых аспектаў супастаўляльнай семасіялогіі, якія патэнцыйна маюць найбольшае прыкладное значэнне ў першую чаргу ў сферы перакладу і моўнага навучання. Імпліцытна яно заўсёды з’яўлялася неад’емнай часткай буйных лексікаграфічных і лінгвадыдактычных задач, хоць і адносілася хутчэй да іх перыферыі ці нават проста да сферы займальнага. Зварот да экспліцытнага разгляду такіх адпаведнікаў у лексічных сістэмах моў назіраецца ў першай палове XX ст. Тады ўваходзіць ва ўжытак тэрмін *ілжывыя (фальшывыя) сябры перакладчыка*, які бярэ пачатак у французскай лексікаграфічнай практыцы¹, крыху пазней у межах славістычных даследаванняў узнік тэрмін *міжмоўныя амонімы*². Падобны шлях ад лексікаграфічнай і дыдактычнай практыкі да тэарэтычнага асэнсавання акрэсленай галіны лінгвістычных даследаванняў паўтарае і айчыннае мовазнаўства. Яе развіццю спрыяла сітуацыя блізкароднаснага (у пасляваенны час – пераважна беларуска-рускага) двухмоўя ў беларускім грамадстве.

Упершыню больш чым на 200 беларуска-рускіх лексічных паралелей аманімічнага характару была звернута ўвага ў лексікаграфічнай працы А. Я. Міхневіча «Кароткі дыферэнцыйны руска-беларускі слоўнік» (1973), якая ўвайшла ў комплексны даведнік-дапаможнік па беларускай мове для

¹Гл.: Koessler M., Derocquigny J. Les faux amis ou les trahisons du vocabulaire anglais. Paris : Vuibert, 1928. 387 p.

²Пар. даклады і праблематыку IV Міжнароднага з’езда славістаў у Маскве ў 1958 г.

рускамоўных [1, с. 249–262] (у перавыданнях слоўнік названы навучальным³). Наступным буйным пачынаннем з’яўляецца слоўнік – дадатак да манаграфіі А. В. Шыдлоўскага, прысвечанай лінгвістычным праблемам перакладу (1978). У гэтым дадатку, канцэптуальна натхнёным згаданым вышэй слоўнікам А. Я. Міхневіча, было змешчана ўжо каля 500 беларуска-рускіх пар аманімічных лексем [2, с. 55–89]. Першым руска-беларускім слоўнікам міжмоўных амонімаў і паронімаў, які выйшаў асобным выданнем, з’яўляецца праца С. М. Грабчыкава (1980), у якой разгледжана 550 пар слоў [3]. У адрозненне ад матэрыялу папярэдніх даведнікаў, слоўнікавыя артыкулы ў гэтым выданні больш разгалінаваныя і выразна структураваныя: прыводзяцца перакладныя эквіваленты рускаму і беларускаму амонімам, даюцца дэфініцыя і экзэмпліфікацыя спачатку рускай лексэме, пасля – беларускай. Найбольш новым выданнем падобнага плану з’яўляецца даведнік В. А. Выхоты (2004), у якім, як адзначаецца ў прадмове, адабрана і прадстаўлена 2200 сугучных беларускіх і рускіх слоў і іх перакладных адпаведнікаў [4].

Хоць адзінкавыя прыклады беларуска-іншаславянскай (акрамя беларуска-рускай) і беларуска-неславянскай аманіміі знаходзілі сваё месца ў даследаваннях яшчэ ў 1970-я гг. (гл., напрыклад, [2]), адпаведных даведнікаў да гэтага часу няма. У прыватнасці, В. А. Выхота з’яўляецца аўтарам шэрагу даследаванняў па беларуска-нямецкай супастаўляльнай лексікалогіі, арыентаваных на практыку школьнага навучання нямецкай мове, найбольш значным прыкладным вынікам якіх стаў даведнік фальшывых сяброў перакладчыка ў беларускай і нямецкай мовах [5]. Супрацоўнікамі кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства БДУ выдадзены дзве працы, у якіх увага скіравана на разгляд лексічных адпаведнікаў у беларускай і іншых славянскіх мовах: балгарскай [6] і чэшскай [7].

Тэарэтычныя пытанні міжмоўнай лексічнай аманіміі і параніміі ўваходзяць у беларускі мовазнаўчы дыкурс крыху пазней, чым першыя дыферэнцыяльныя даведнікі. У згаданай манаграфіі А. В. Шыдлоўскага асобная глава прысвечана міжмоўнай аманіміі. Аўтар прывёў фармальную класіфікацыю яе выпадкаў у сінхронным аспекце, вылучыўшы ўласна амонімы, амафоны, ініцыяльныя амафоны, амаграфы, амаформы. З гэтага выключна фармальнага шэрагу выпадаюць так званыя антанімічныя міжмоўныя амонімы, якія вылучаюцца на аснове семантычнага крытэрыю – дыяметральнай адрознасці семантыкі адпаведных адзінак, прынамсі ў азначальнай характарыстыцы (напрыклад, бел. *карысны* – рус. *корыстный*, бел. *урадлівасць* – рус. *уродливость*, бел. *ісці пад гару* – рус. *идти под гору*) [2, с. 47–54]. У канцы 1970-х гг. таксама распрацоўвалася цалкам засяроджанае на пытанні беларуска-рускай міжмоўнай аманіміі дысертацыйнае даследаванне І. С. Роўды (1980), які ў дэфініцыю міжмоўных амонімаў уключае паняцце заканамерных суадносін (фанетычных, графічных, акцэнталагічных, марфемна-словаўтваральных), якія для білінгваў не з’яўляюцца перашкодай у атаясамліванні адпаведных адзінак [8]. Даследчык таксама тлумачыць, што міжмоўная аманімія можа ўзнікаць або пры выпадковым супадзенні лексем дзвюх моў па форме, або па прычыне ўнутрымоўнай аманіміі і полісеміі⁴. П. П. Шуба ў асобным раздзеле сваёй манаграфіі, прысвечанай праблемам білінгвізму і ўзаемадзеяння моў (1982), дапаўняе класіфікацыю міжмоўных амонімаў марфалагічным (часцінамоўная прыналежнасць) і лексіка-семантычным (структура семантычных суадносін) аспектамі [9, с. 112]. У лінгвадыдактычным аспекце пытанне лексічнай эквівалентнасці і лексічных паралелей закранута ў манаграфіі А. Я. Супруна (1987) [10]. У ёй аўтар прапануе ўжываць паняцці семантычнага (семнага), фармальнага (лексемнага) і лексічнага (адначасова семнага і лексемнага) адпаведнікаў як магчымай асновы апісання агульных семантычных адносін міжмоўных лексічных пар, у тым ліку пры іх прыблізным фармальным ці змястоўным супадзенні [10, с. 177]. Гэту ідэю развівае І. С. Роўда ў матрыцы перасячэння, з аднаго боку, ама-, пара- і гетэрасемантаў, а з другога – ама-, пара- і гетэралексем [11, с. 15]. Чэшска-беларуская версія гэтай матрыцы прапанавана ва ўступным артыкуле да згаданай вышэй працы Н. Івашынай, А. Рудэнкі і Л. Янаўца, у якой прадстаўлены актуальны агульнаславянскі кантэкст даследаванняў міжмоўнай аманіміі [7, с. 11–25].

Матэрыялы і метады даследавання

Асабліва зманлівымі (пар. чэшскі тэрмін *zrádná slova*) з’яўляюцца лексічныя паралелі ў блізкароднасных мовах, тым больш пры этымалагічнай сувязі ці нават тоеснасці адпаведных лексем, якая ў гэтым выпадку – у параўнанні з іншымі шляхамі ўзнікнення міжмоўных лексічных паралелей – найбольш характэрная [12, с. 17]. Праславянскі карань **lik-* атрымаў значнае развіццё ў сучасных славянскіх мовах, як фармальна-дэрывацыйнае (каранёвыя гнёзды складаюцца з 100–200 адзінак у кожнай з разгледжаных моў), так і семантычнае. У дэнататыўнае ядро вяршынных лексем з дадзеным каранем уваходзяць такія

³Гэты слоўнік лёгка таксама ў аснову асобна выдадзенага пад рэдакцыяй А. Я. Міхневіча «Беларуска-рускага паралексічнага слоўніка-даведніка» (Мінск: Нар. асвета, 1985. 366 с.).

⁴Ровдо И. С. Межъязыковая омонимия в условиях русско-белорусского и белорусско-русского двуязычия: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Минск: БГУ, 1980. С. 6.

значэнні, як ‘твар’, ‘знешні бок’, ‘асоба’, ‘сход’, ‘колькасць’, ‘упрыгожваць’, ‘праводзіць матэматычны дзеянні’, ‘меркаваць’. Пры супастаўленні фактаў асобных моў назіраецца значная семантычная дэкарэляцыя. Так, напрыклад, для беларускай і польскай моў семантычнай дамінантай гнязда з’яўляюцца колькасныя і ментальныя значэнні, для рускай – значэнні індывідуальнасці і ацэнкі, для чэшскай – анатамічныя і дэкаратыўныя значэнні. Для ўкраінскага гнязда, у цэлым лексіка-семантычна блізкага беларускаму і польскаму, характэрнае пэўнае аслабленне колькаснага аспекту семантыкі за кошт канкуруючага сінанімічнага гнязда *раxуваці*. У аспекце супастаўлення семантыкі ў межах дадзенага гнязда цікавыя як вяршычныя адзінкі (для любой з пар названых моў большасць з іх уяўляе прыклад пара-ці гетэрасеміі), так і іх вытворныя.

Акрэсленая вышэй агульная тыпалогія семантычных адносін паміж лексічнымі паралелямі, якую магчыма прадставіць трыма тыпамі адпаведнасцей – амасеміяй (поўным супадзеннем значэнняў), парасеміяй (частковым супадзеннем і частковай неадпаведнасцю значэнняў, гэта значыць семантычным уключэннем або перасячэннем) і гетэрасеміяй (поўнай неадпаведнасцю значэнняў), – у дадзеным артыкуле прыкладаецца да амалексічных беларускіх, украінскіх, рускіх, польскіх і чэшскіх дзеясловаў, якія (сінхронічна ці дыяхронічна) маюць марфемны склад *прыстаўка* + **lič-i-ti(se)* (з адным выключэннем). Да парасеміі адносяцца таксама выпадкі стылістычнай (найперш функцыянальна-стылістычнай) або канататыўнай неадпаведнасці ці аднесенасці да розных тэрмінасістэм пры агульным дэнататыўным супадзенні планаў значэння лексем (параўн. [9, с. 125; 10, с. 178; 13, с. 194–217]). Па-за ўвагай засталіся выпадкі неэтымалагічнай аманіміі (вытворныя гнёздаў укр. *лічыці* ‘лячыць’, рус. *лечить* ‘лячыць’, чэш. *ličit* ‘ставіць пасткі на дзікую жывёлу’), якія таксама могуць выклікаць цяжкасці прыкладнога характару, аднак семантычна з’яўляюцца больш празрыстымі. Матэрыялам для выбаркі і асновай для семантычнай інтэрпрэтацыі паслужылі суадносныя па аб’ёме шматомныя тлумачальныя лексікаграфічныя даведнікі беларускай⁵, украінскай⁶, рускай⁷, польскай⁸, чэшскай⁹ моў.

Разгляд прыкладаў у аспекце вызначэння семантычных адносін у адпаведных лексічных паралелях прадстаўлены па мовах, самі ж прыклады могуць паслужыць у якасці фрагментаў кантрастыўных слоўнікаў адпаведных моў як для лінгвадыдактычных мэт, так і для практыкі перакладу.

Беларуска-ўкраінскія лексічныя паралелі

Усяго на беларуска-ўкраінскім матэрыяле было выяўлена 15 лексічных паралелей:

- (1) бел. *далічыцца* (звычайна з адмоўем) – укр. *долічитися* (звычайна з адмоўем) ‘лічачы, знайсці, выявіць’;
- (2) бел. *злічыць* – укр. *злічити* ‘вызначыць суму, колькасць; пералічыць, палічыць’;
- (3) бел. *недалічыцца* – укр. *недолічитися* ‘выявіць пры падліку недахоп, адсутнасць’;
- (4) бел. *аблічыць* ‘1. ашукаць пры падліку, даць менш, чым належыць’; ‘2. разм. зрабіць падлік, палічыць’ – укр. *облічити* ‘1. тое ж, што бел. *аблічыць* 2’; ‘2. разм. тое ж, што бел. *аблічыць* 1’;
- (5) бел. *адлічыць* ‘1. налічыўшы, аддзяліць пэўную колькасць’; ‘2. лічачы ад умоўнай адзнакі, паказаць, назваць’; ‘3. вылічыць, утрымаць з сумы’; ‘4. выключыць з ліку членаў арганізацыі, групы, вызваліць ад пасады’ – укр. *відлічити* ‘1. тое ж, што бел. *адлічыць* 1’; ‘2. тое ж, што бел. *адлічыць* 2’; ‘3. перан. раўнамерна паўтараць пэўныя рухі’;
- (6) бел. *вылічыць* ‘1. вызначыць, знайсці шляхам вылічэння’; ‘2. утрымаць пэўную суму пры выдачы грошай’ – укр. *вилічити* ‘1. тое ж, што бел. *вылічыць* 1’; ‘2. тое ж, што бел. *вылічыць* 2’; ‘3. палічыўшы, аддаць, адлічыць’;
- (7) бел. *далічыць* ‘1. скончыць лічэнне, пералічыць да якога-н. ліку’; ‘2. (звычайна з адмоўем) разм. тое ж, што *далічыцца*’ – укр. *долічити* ‘тое ж, што бел. *далічыць* 1’;
- (8) бел. *залічыць* ‘1. уключыць у склад, катэгорыю’; ‘2. прылічыць, занесці на рахунак’; ‘3. палічыць засвоеным, выкананым, паставіўшы залік’ – укр. *залічити* ‘1. Тое ж, што бел. *залічыць* 1’; ‘2. дадаць пры падліку’; ‘3. прымаць за каго-н., лічыць кім-н.’; ‘4. тое ж, што бел. *залічыць* 2’;
- (9) бел. *налічыць* ‘1. лічачы, устанавіць колькасць, лік’; ‘2. лічачы, дадаць лішнюю суму’; ‘3. вызначыць дабаўку да сумы’; ‘4. залічыць на рахунак аплату’ – укр. *налічити* ‘тое ж, што бел. *налічыць* 1’;
- (10) бел. *палічыць* ‘1. зрабіць падлік’; ‘2. прыйсці да думкі, вырашыць’; ‘3. расцаніць, успрыняць якім-н. чынам’; ‘4. прыняць за іншага, за іншае’; ‘5. лічыць некаторы час’ – укр. *полічити* ‘1. тое ж, што бел. *палічыць* 1’; ‘2. назваць лічбы ў паслядоўным парадку’; ‘3. тое ж, што бел. *палічыць* 4’.

⁵Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т, 6 кн. Мінск : Беларус. сав. энцыкл., 1977–1984. Т. 1–5.

⁶Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11.

⁷Словарь русского языка : в 4 т. / под ред. А. Евгеньевой. 2-е изд. М. : Рус. яз., 1981–1984. Т. 1–4.

⁸Słownik języka polskiego : w 3 t. / red. M. Szymczak. Wyd. 7. Warszawa : PWN, 1997. Т. 1–3, Supl.

⁹Slovník spisovného jazyka českého : v 8 sv. 2. vyd. Praha : Academia, 1989. Sv. 1–8.

(11) бел. *пералічыць* ‘1. палічыць адно за другім усё, усіх; ‘2. назваць, угадаць усё, многае або ўсіх, многіх; ‘3. злічыць нанава, уважліва; ‘4. падаць у другіх велічынях; ‘5. перавесці на чый-н. рахунак’ – укр. *перелічити* ‘1. тое ж, што бел. *пералічыць* 1; ‘2. тое ж, што бел. *пералічыць* 3; ‘

(12) бел. *прылічыць* ‘1. дадаваць пры падліку; ‘2. прылічваць суму да агульных выдаткаў; ‘3. назначыць куды-н. для адбывання службовых абавязкаў; ‘4. прызнаць, аднесці да каго-н., чаго-н.’ – укр. *прилічити* уст. ‘1. тое ж, што бел. *прылічыць* 1; ‘2. тое ж, што бел. *прылічыць* 4; ‘

(13) бел. *разлічыць* ‘1. правёўшы падлік, вызначыць колькасць; ‘2. зрабіць тэхнічны або матэматычны разлік; ‘3. прызначыць, зрабіць прыгодным; ‘4. прадугледзець усё неабходнае для дасягнення жаданага выніку; ‘5. прыйсці да вываду, вызначыць, рашыць; ‘6. выдаць зарплату; ‘7. выдаўшы заробленыя грошы, звольніць; ‘8. правесці разлік у страі; ‘9. рабіць што-н., каб выклікаць пэўную рэакцыю’ – укр. *розлічити* уст. ‘1. тое ж, што бел. *разлічыць* 1; ‘2. тое ж, што бел. *разлічыць* 2; ‘3. уважваючы, ацэньваючы, берагчы сілы, магчымасці; ‘4. тое ж, што бел. *разлічыць* 6; ‘5. тое ж, што бел. *разлічыць* 7; ‘6. дапускаць, успрымаць як магчымае; ‘7. чакаць, спадзявацца; ‘8. мець намер выканаць, здзейсніць; ‘

(14) бел. *аблічыцца* ‘памыліцца пры падліку; дрэнна палічыць’ – укр. *облічитися* ‘зрабіць падлік, разлічваючыся з кім-н.’; ‘

(15) бел. *разлічыцца* ‘1. цалкам распаціцца з кім-н.’ (*перан.* ‘адпомсціць каму-н. за што-н.’, ‘вызваліцца ад чаго-н.’); ‘2. разм. звольніцца, узяць разлік; ‘3. зрабіць разлік у страі’ – укр. *розлічитися* ‘зрабіць падлік, злічыць’.

Нягледзячы на найбольшую тыпалагічную блізкасць беларускай і ўкраінскай моў, а таксама на падобны характар семантыкі адпаведнага гнязда, прыкладаў поўнай амасеміі ў прааналізаваным матэрыяле налічваецца толькі тры (1–3), прычым прыклады 1 і 3 фактычна з’яўляюцца адлюстраваннем адзін аднаго. Найбольш шматлікая і неаднародная група лексічных паралелей – парасеманты (4–13). Сярод іх пераважаюць выпадкі семантычнага ўключэння, калі семантыка лексемы ў адной мове, цалкам уключаючы ў сябе семантыку адпаведнай лексемы ў другой мове, пашырае яе ўнікальным кампанентам значэння. Прыклады 7, 9–12 дэманструюць большы абсяг і семантычную дэталізацыю беларускіх дзеясловаў у параўнанні з ўкраінскімі, прыклад 6 – адваротнае. Семантычнае перасячэнне як супадзенне часткі семантыкі абедзвюх адзінак лексічнай паралелі пры наяўнасці ідэасемантычнага кампанента ў кожнай з іх дэманструюць паралелі 5, 8, 13. Нарэшце, парасемантычныя адносіны на аснове стылістыка-канататыўных адрозненняў характаразуюць паралель 4 і дапаўняюць паралелі 7, 12, 13. У якасці гетэрасемічных можна разглядаць толькі прыклады 14 і 15, аднак з пэўнай доляй умоўнасці, звязанай з наяўнасцю закладзенай у іх корані агульнай семы лічэння, а таксама агульных значэнняў у незваротных адпаведніках – прыкладах 4 і 13. Такія выпадкі магчыма назваць аслабленай гетэрасеміяй.

Беларуска-рускія лексічныя паралелі

У беларускай і рускай частках разгледжанай выбаркі было вылучана пяць пар дзеяслоўных адпаведнікаў:

(16) бел. *аблічыць* (гл. 4) – рус. *обличить* ‘1. зрабіць яўнай віну, злачынства; ‘2. сурова асуджаючы, выкрыць; ‘

(17) бел. *адлічыць* (гл. 5) – рус. *отличить* ‘1. распазнаць прадмет, з’яву сярод іншых; ‘2. узнагародай вылучыць з ліку іншых; ‘

(18) бел. *злічыць* (гл. 2) – рус. *сличить* ‘параўнаць, супаставіць, правяраючы, выяўляючы падабенства; ‘

(19) бел. *разлічыць* (гл. 13) – рус. *различить* ‘1. распазнаць, выявіць зрокам ці з дапамогай іншых пачуццяў; ‘2. адрозніць сярод іншых; ‘

(20) бел. *улічыць* ‘1. прыняць пад увагу, у разлік; ‘2. устанавіць наяўнасць шляхам падліку’ – рус. *уличить* ‘даказаць віну, удзел у нечым, што асуджаецца, прывёўшы ў пацвярджэнне факты, улікі’.

Усе пяць прадстаўленых пар дзеясловаў беларускай і рускай моў (16–20) уяўляюць сабой выпадкі поўнай неадпаведнасці іх плана зместу, гэта значыць міжмоўнай гетэрасеміі, абумоўленай згаданым значным разыходжаннем базавай гнездавой семантыкі караня ў адпаведных мовах. У адрозненне ад іншых разгледжаных у артыкуле прыкладаў, дадзеныя лексічныя паралелі не супадаюць і словаўтваральна: беларускія дзеясловы сінхронна прэфіксальна вытворныя ад лексемы *лічыць*; большасць рускіх, паводле І. А. Шыршова, вытворныя ад назоўніка *лицо* ‘асобны чалавек, індывідуум’ (16, 17, 19, 20) [14, с. 437–440], хоць гэту вытворнасць варта разглядаць хутчэй у гістарычнай перспектыве.

Беларуска-польскія лексічныя паралелі

Выбарка польскамоўнага матэрыялу ўтрымлівае 19 лексічных паралелей адпаведным дзеясловам беларускай мовы:

- (21) бел. *залічыцца* ‘паступіць, уключыцца ў склад’ – пол. *zaliczyć się* ‘тое ж’;
- (22) бел. *злічыць* (гл. 2) – пол. *zliczyć* ‘тое ж’;
- (23) бел. *аблічыць* (гл. 4) – пол. *obliczyć* ‘1. тое ж, што бел. *аблічыць* 2’; ‘2. улічыць у сваіх планах’; ‘3. запланаваць тэрмін ці пэўную колькасць нечага’;
- (24) бел. *адлічыць* (гл. 5) – пол. *odliczyć* ‘1. тое ж, што бел. *адлічыць* 1’; ‘2. тое ж, што бел. *адлічыць* 3’; ‘3. назваць наступную лічбу пры разліку ў групе’;
- (25) бел. *вылічыць* (гл. 6) – пол. *wyliczyć* ‘1. назваць у пэўнай паслядоўнасці’; ‘2. тое ж, што бел. *вылічыць* 1’; ‘3. вылучыць пэўную частку пасля падліку і прызначыць для кагосьці ці на нешта’; ‘4. абмежаваць да пэўнай колькасці’; ‘5. *сарт.* прызнаць накаўт, адлічыўшы дзесяць секунд’;
- (26) бел. *далічыць* (гл. 7) – пол. *doliczyć* ‘1. дадаць пэўны лік да папярэдне вызначанага’; ‘2. тое ж, што бел. *далічыць* 1’;
- (27) бел. *залічыць* (гл. 8) – пол. *zaliczyć* ‘1. тое ж, што бел. *залічыць* 1’; ‘2. прызнаць частковым выкананнем абавязацельстваў’; ‘3. *разм.* прыняць удзел, зрабіць нешта’; ‘4. *разм.* здзейсніць сексуальны акт’; ‘5. здаць экзамен, практыкум’; ‘6. тое ж, што бел. *залічыць* 3’;
- (28) бел. *налічыцца* ‘разм. многа, доўга палічыць’ – пол. *naliczyć się* ‘тое ж’;
- (29) бел. *налічыцца* ‘1. зрабіць узаемныя грашовыя разлікі, шчодро разлічыцца’; ‘2. адпомсціць, паквітацца’; ‘3. прыняць у разлік’ – пол. *policzzyć się* ‘1. вызначыць уласную колькасць (пра вялікую групу)’; ‘2. *разм.* тое ж, што бел. *налічыцца* 1’; ‘3. *разм.* тое ж, што бел. *налічыцца* 2’;
- (30) бел. *налічыць* (гл. 10) – пол. *policzzyć* ‘1. тое ж, што бел. *налічыць* 1’; ‘2. *разм.* вызначыць цану’; ‘3. *устар.* тое ж, што бел. *налічыць* 4’;
- (31) бел. *пералічыць* (гл. 11) – пол. *przeliczyć* ‘1. тое ж, што бел. *пералічыць* 3’; ‘2. тое ж, што бел. *пералічыць* 4’;
- (32) бел. *разлічыцца* (гл. 15) – пол. *rozliczyć się* ‘1. тое ж, што бел. *разлічыцца* 1’; ‘2. падсумоўваць уласныя дасягненні’;
- (33) бел. *аблічыцца* (гл. 14) – пол. *obliczyć się* ‘1. запланаваць спосаб выкарыстання грошай’; ‘2. цалкам расплаціцца’;
- (34) бел. *далічыцца* (гл. 1) – пол. *doliczyć się* ‘лічачы, праверыць колькасць’;
- (35) бел. *налічыць* (гл. 9) – пол. *naliczyć* ‘1. лічачы, дайсці да пэўнай лічбы’; ‘2. прымаючы ў аснову пэўную велічыню, палічыць’;
- (36) бел. *падлічыць* ‘палічыўшы, вызначыць суму, колькасць, падвесці вынікі’ – пол. *podliczyć* ‘дадаючы, вызначыць суму, колькасць’;
- (37) бел. *разлічыць* (гл. 13) – пол. *rozliczyć* ‘1. вырашыць фінансавыя справы’; ‘2. падсумаваць дзейнасць, прыцягнуць да адказнасці’;
- (38) бел. *улічыцца* ‘быць прынятым пад увагу, залічыцца’ – пол. *wliczyć się* ‘быць уключаным у рахунак, у пэўную колькасць’;
- (39) бел. *улічыць* (гл. 20) – пол. *wliczyć* ‘уключыць у рахунак, у пэўную колькасць’.

У беларуска-польскай выбарцы лексічную паралель 22 можна лічыць прыкладам моцнай амасеміі, а паралель 21 – выпадкам амасеміі, аслабленай несупадзеннем часткі значэнняў адпаведных незваротных дзеясловаў. Дзесяць наступных паралелей (23–32) парасемічныя, прычым большасць з іх дэманструюць перасячэнне лексічных значэнняў (23–27, 29, 30, 32), а па адным прыкладзе – іх уключэнне (31) (пры гэтым беларускае значэнне шырэйшае) ці адрозненне па стылістыка-канататыўнай прыкмеце (28). У прыкладах 23, 29, 30 стылістыка-канататыўны фактар дапаўняе асноўны. Гэтэрасемантамі з’яўляюцца сем беларуска-польскіх лексічных паралелей (33–39). Некаторыя з іх аслабленыя ў першую чаргу наяўнасцю агульнага кампанента значэння ў адпаведніка па зваротнасці (33, 34, 35, 37), агульнасцю матывуючай семантыкі (36). Моцная гэтэрасемія паралелей 38, 39 абумоўлена адрознасцю семантыкі, пакладзенай у аснову лексем: для беларускіх адзінак гэта семантыка меркавання, разумовай дзейнасці, для польскіх – арыфметычных дзеянняў.

Беларуска-чэшскія лексічныя паралелі

Матэрыял беларускай і чэшскай моў дэманструе 10 пар лексічных паралелей:

- (40) бел. *аблічыць* (гл. 4) – чэш. *o(b)líčit* ‘1. *рэдк.* нанесці грыв, упрыгожыць’; ‘2. *рэг.* пакрыць вапнай, каляровай глінай, фарбай’;
- (41) бел. *адлічыць* (гл. 5) – чэш. *odlíčit* ‘зняць грыв’;

(42) бел. **вылічыць** (гл. 6) – чэш. **vyličit** ‘1. апісаць, асабліва з суб’ектыўнай ацэнкай’; ‘2. *рэг.* пакрыць вапнай, каляровай глінай, фарбай, пабяліць’; ‘3. *арх.* упрыгожыць, выстраіць’;

(43) бел. **далічыць** (гл. 7) – чэш. **dolícit** ‘1. скончыць нанясенне gryму, пакрыццё фарбай’; ‘2. словамі ці выяўленчымі сродкамі выразіць напоўніцу’; ‘3. *арх.* пацвердзіць, даказаць’;

(44) бел. **залічыць** (гл. 8) – чэш. **zalicít** ‘1. закрыць, засланіць gryмам’; ‘2. *рэг.* пакрыць вапнай, каляровай глінай, фарбай’;

(45) бел. **налічыць** (гл. 9) – чэш. **nalícit** ‘1. намаляваць, упрыгожыць макіяжам’; ‘2. *рэг.* пакрыць фарбай’;

(46) бел. **падлічыць** (гл. 23) – чэш. **podličit** ‘1. намалявацца, нанесці gryм знізу’;

(47) бел. **пералічыць** (гл. 11) – чэш. **přelícit** ‘1. занадта ярка нанесці gryм’; ‘2. нанесці gryм нанова, па-іншаму’; ‘3. *рэг.* пакрыць фарбай нанова, па-іншаму’;

(48) бел. **прылічыць** (гл. 12) – чэш. **přilícit** ‘зрабіць прывабным, прыстасаваць дзякуючы gryму’;

(49) бел. **улічыць** (гл. 20) – чэш. **ulícit** ‘уст., дыял. нанесці gryм’.

Усе лексічныя паралелі (40–49) у беларуска-чэшкай выбарцы знаходзяцца ў адносінах моцнай гетэрасеміі, што, падобна выпадку з беларуска-рускімі паралелямі, тлумачыцца значным разыходжаннем гнездавой семантыкі. Аднак у адрозненне ад беларуска-рускай выбаркі, словаўтваральна адпаведныя лексемы з’яўляюцца цалкам аманімічнымі.

Абагульненне

Прыведзеныя вышэй даныя ў квантытатыўным вымярэнні для кожнай мовы падсумаваны ў табліцы.

Колькаснае прадстаўленне беларуска-іншаславянскіх міжмоўных лексічных паралелей (1–49)

Quantitative representation of Belarusian-otherslavic interlingual lexical parallels (1–49)

Мова	Усяго	Амасеманты	Парасеманты			Гетэрасеманты	
			стылістыка-канататыўныя	семантычнае ўключэнне	семантычнае перасячэнне	аслабленыя	моцныя
Украінская	15	3	1	6	3	2	–
Руская	5	–	–	–	–	–	5
Польская	19	2	1	1	8	5	2
Чэшская	10	–	–	–	–	–	10

Адна прэфіксальна-дзеяслоўная лексічная паралель гнязда **lik-* (50) выходзіць за межы выбаркі да-следавання:

(50) бел. **абліцаваць** ‘пакрыць паверхню слоём іншага матэрыялу для ўмацавання ці ўпрыгажэння’ – укр. **облицювати** ‘тое ж’ – рус. **облицевать** ‘тое ж’ – пол. **oblicować** ‘абкласці знешняю сцяну будынка каменнымі, шклянымі ці керамічнымі элементамі’ – чэш. **olicovat** ‘гладка апрацаваць паверхні, якія судакранаюцца’.

Гэта паралель прыцягвае ўвагу з некалькіх прычын. Па-першае, з агаворкай на конт чэшкай мовы, яна ўключае адзінкі ўсіх разгледжаных моў. Па-другое, у ёй беларуская, украінская і польская мовы рэалізуюць умоўна «рэцэсіўную» семантычную лінію адпаведных гнёздаў, а менавіта ідэю вонкава-сці, якая больш выразна рэалізавана ў рускім гняздзе, а ў чэшскім з’яўляецца вядучай (хоць адпаведны чэшскі дзеяслоў непасрэдна ў слоўніках адсутнічае і непрэзентатыўна прадстаўлены ў корпусе, існаванне яго і адпаведных вытворных верагоднае, што засведчана ў шэрагу сучасных тэхнічных тэкстаў). Па-трэцяе, можна казаць пра ўсе асноўныя тыпы семантычных адносін у прыведзеных адзінках. Беларуская, украінская і руская адзінкі тут амасемічныя, усе яны ў дачыненні да польскай з’яўляюцца парасемантамі ў плане семантычнага ўключэння (польская паралель мае больш вузкае значэнне), а да чэшкай – прыкладам аслабленай агульным кампанентам каранёвай семантыкі гетэрасеміі.

Заклучэнне

Такім чынам, паводле разгледжанай выбаркі, найбольшую ступень семантычнай блізкасці да беларускіх адпаведнікаў паказалі ўкраінскія лексічныя паралелі, у суадноснай, але крыху меншай ступені – польскія. Для чэшскіх і рускіх адзінак характэрная большая лексіка-семантычная аддаленасць ад адпаведных беларускіх, пры гэтым, калі прыняць у разлік як колькасць паралелей, так і іх дэрывацыйныя ўласцівасці, зразумела, што ў крайняй апазіцыі знаходзяцца менавіта рускія адзінкі. Асноўным фактарам,

які ўплывае на характар семантычных адносін у разгледжаных міжмоўных лексічных паралелях, з'яўляецца рэалізацыя семантычнага патэнцыялу ўтваральных невытворных асноў, гэта значыць сучасных кантынуантаў праслав. **ličiti (se)* ці **likъ/*lice*.

Да сумежных фактараў семантычнага размеркавання належыць аналагічная асноўнаму фактару не-раўнамерная семантычная дыферэнцыяцыя этымалагічна тоесных прыставак, якая часта вядзе да гетэраніміі нават пры супадзенні матывуючага карнявога значэння. Акрамя таго, у асобных нацыянальных лінгвістычных традыцыях існуе рознае разуменне семантычных адносін незваротных і зваротных дзеяслоўных адпаведнікаў, якое адпавядае рознай ступені граматыкалізацыі катэгорыі зваротнасці (што адлюстравана ў лексікаграфічнай практыцы). Чэшская мова (і канкрэтна дадзеная выбарка) дэманструе найменшую (тут – нулявую) лексічную значнасць рэфлексіўных вербальных утварэнняў, што праяўляецца ў адсутнасці адпаведных лексічных паралелей. Падобным чынам у прапанаванай выбарцы магчыма характарызаваць рускія адзінкі, аднак гэты факт з'яўляецца хутчэй менш уласцівым лексіка-семантычнаму профілю рускага дзеяслова. У складванні семантыкі адпаведных лексем пэўную ролю адыгрывае ўзаемадзеянне з суадноснымі сінанімічнымі адзінкамі ў межах моўнай сітуацыі, напрыклад з гнёздамі укр. *рахувати*, рус. *считать*, праз узаемнае адлюстраванне сінаніміі і размеркаванне сумежных значэнняў.

Шырэйшую тыпалагічную перспектыву акрэсленаму даследаванню адкрывае ўсведамленне таго, што групойкі славянскіх моў паводле тыпу лексікона не адпавядаюць іх генетычнай класіфікацыі (параўн. [15, с. 5; 7, s. 22]), а якасныя адметнасці шматзначнасці, аманіміі і сінаніміі варта лічыць адным з паказчыкаў такой лексічнай тыпалогіі [15, с. 43]. У гэтым кантэксце змест табліцы дазваляе зрабіць пэўныя папярэднія сцвярджэнні аб тыпалагічнай ролі этымалагічна звязаных міжмоўных лексічных паралелей. Характарыстыка семантычных адносін у іх можа з'яўляцца адным з паказчыкаў блізкасці лексічных сістэм асобных славянскіх і іншых блізкароднасных моў. Для тыпалагічна бліжэйшых лексіконаў характэрныя, па-першае, меншая доля сярод этымалагічна звязаных лексічных паралелей моцных гетэрасемантаў, якія адлюстроўваюць поўную дэкарэляцыю першапачаткова сінкрэтычнага семантычнага патэнцыялу этымона; па-другое, перавага парасемічных лексічных паралелей у адносінах уключэння над парасемантамі ў адносінах перасячэння; па-трэцяе, наяўнасць і большая доля парасемантаў стылістыка-канататыўнага характару і амасемантаў. Прадстаўлены ў артыкуле матэрыял дазваляе ўсведаць толькі абрысы адносін адпаведных лексіконаў. Далейшая магчымасць іх даследавання бачыцца ў супастаўленні лексічных паралелей шэрагу буйных і частотных этымалагічных гнёздаў. Акрамя таго, падобны прапанаванаму метадалагічны падыход (натуральна, з выключэннем разгляду гетэрасеміі) можа быць плённа рэалізаваны ў межах тэарэтычнага аналізу і практычнай прэзентацыі такога тыпу міжмоўных лексічных адпаведнікаў, як перакладныя эквіваленты.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Кривицкий АА, Михневич АЕ, Подлужный АИ. *Белорусский язык для небелорусов*. Минск: Вышэйшая школа; 1973. 272 с.
2. Шидловский АВ. *Лингвистические проблемы перевода на белорусский язык*. Минск: Вышэйшая школа; 1978. 95 с.
3. Грабчиков СМ. *Межъязыковые омонимы и паронимы. Опыт белорусско-русского словаря*. Минск: БГУ; 1980. 216 с.
4. Выхота В. *Беларуска-рускі слоўнік: міжмоўныя амонімы, паронімы і полісемія*. Мінск: Беларускі кнігазбор; 2004. 120 с.
5. Выхота В. *Нямецка-беларускі слоўнік «фальшывых сяброў перакладчыка» = Deutsch-belarussisches Wörterbuch der «falschen Freunde des Übersetzers»*. Мінск: Кнігазбор; 2006. 84 с.
6. Зинкевич АВ. *Болгарско-русский дифференциальный словарь с белорусскими соответствиями*. Минск: БГУ; 2003. 50 с.
7. Ivašina N, Rudenka A, Janovec L. *Falešní přátelé překladatele v češtině a běloruštině*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta; 2006. 122 s.
8. Ровдо ИС. Межъязыковая омонимия в системе русской и белорусской лексики. *Вестник БДУ. Серия 4. Филология. Журналистика. Педагогика. Психология*. 1979;2:29–33.
9. Шуба ПП. Міжмоўная беларуска-руская аманімія і паранімія. У: Бірыла МВ, Супрун АЯ, рэдактары. *Пытанні білінгвізму і ўзаемадзеяння моў*. Мінск: Навука і тэхніка; 1982. с. 106–131.
10. Супрун АЕ. *Содержание обучения русскому языку в белорусской школе*. Минск: Вышэйшая школа; 1987. 230 с.
11. Роўда ІС. *Рознаўзроўневая намінацыйная адпаведнасць беларускай і рускай моў (у сувязі з праблемай лексічных лакуна)*. Мінск: БДУ; 1999. 170 с.
12. Рудэнка АМ, Анісенка ТЯ. Этымалагічна звязаныя міжмоўныя амонімы ў беларускай і іншых славянскіх мовах. *Вестник БДУ. Серия 4. Филология. Журналистика. Педагогика*. 2013;1:17–19.
13. Манакин ВН. *Сопоставительная лексикология*. Киев: Знания; 2004. 326 с.
14. Ширшов ИА. *Толковый словообразовательный словарь русского языка*. Москва: АСТ; 2004. 1024 с. Совместно с издательствами «Русские словари», «Астрель», «Ермак».
15. Супрун АЕ. *Лексическая типология славянских языков*. Минск: БГУ; 1983. 46 с.

References

1. Krivitskii AA, Mikhnevich AE, Podluzhnyi AI. *Belorusskii yazyk dlya nebelorusov* [Belarusian language for non-Belarusians]. Minsk: Vyshheishaja shkola; 1973. 272 p. Russian.
2. Shidlovskii AV. *Lingvisticheskie problemy perevoda na belorusskii yazyk* [Linguistic problems of translation into Belarusian]. Minsk: Vyshheishaja shkola; 1978. 95 p. Russian.
3. Grabchikov SM. *Mezh'yazykovye omonimy i paronimy. Opyt belorussko-russkogo slovary* [Interlingual homonyms and paronyms. Experience of the Belarusian-Russian dictionary]. Minsk: Belarusian State University; 1980. 216 p. Russian.
4. Vyhota V. *Belarуска-ruski slownik: mizhmownyja amonimy, paronimy i polisemija* [Belarusian-Russian dictionary: interlingual homonyms, paronyms and polysemy]. Minsk: Belaruskii knigazbor; 2004. 120 p. Belarusian.
5. Vyhota V. *Njamecka-belaruskii slownik «fal'shyvyh sjabrow perakladchyka» = Deutsch-belarussisches Wörterbuch der «falschen Freunde des Übersetzers»*. Minsk: Knigazbor; 2006. 84 p. Belarusian.
6. Zinkevich AV. *Bolgarsko-russkii differentsial'nyi slovar's belorusskimi sootvetstviyami* [Bulgarian-Russian differential dictionary with Belarusian correspondences]. Minsk: Belarusian State University; 2003. 50 p. Russian.
7. Ivašina N, Rudenka A, Janovec L. *Falešní přátelé překladatele v češtině a běloruštině*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta; 2006. 122 s.
8. Rovdo IS. *Mezh'yazykovaya omonimiya v sisteme russkoi i belorusskoi leksiki* [Interlingual homonymy in Russian and Belarusian vocabulary system]. *Vesnik BDU. Seryja 4. Filalogija. Zhurnalistyka. Pedagogika. Psihologija*. 1979;2:29–33. Russian.
9. Shuba PP. [Interlingual Belarusian-Russian homonymy and paronymy]. In: Biryła MV, Suprun AJ, editors. *Pytanni bilin-gvizmu i wzaemadzejannja mow* [Bilingualism and language interaction]. Minsk: Navuka i tjehnika; 1982. p. 106–131. Belarusian.
10. Suprun AE. *Soderzhanie obucheniya russkomu yazyku v belorusskoi shkole* [Russian language learning content in a Belarusian school]. Minsk: Vysheishaja shkola; 1987. 230 p. Russian.
11. Rowda IS. *Roznawzrownevaia naminatywnaja adpavednasc' belaruskaj i ruskaj mow (u suv'язi z problemaj leksichnyh lakun)* [Multilevel nominative correspondence of the Belarusian and Russian languages (in connection with the problem of lexical gaps)]. Minsk: Belarusian State University; 1999. 170 p. Belarusian.
12. Rudenka AM, Anikiejnka TJ. [Etymologically connected interlingual homonyms in Belarusian and other Slavic languages]. *Vesnik BDU. Seryja 4. Filalogija. Zhurnalistyka. Pedagogika*. 2013;1:17–19. Belarusian.
13. Manakin VN. *Sopostavitel'naya leksikologija* [Contrastive lexicology]. Kyiv: Znaniya; 2004. 326 p. Russian.
14. Shirshov IA. *Tolkovyj slovoobrazovatel'nyi slovar' russkogo yazyka* [Comprehensive derivational dictionary of Russian language]. Moscow: AST; 2004. 1024 p. Co-published by the «Russkie slovari», «Astrel'», «Ermak». Russian.
15. Suprun AJ. *Leksicheskaya tipologija slavyanskikh yazykov* [Lexical typology of Slavic languages]. Minsk: Belarusian State University; 1983. 46 p. Russian.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 28.01.2021.
Received by editorial board 28.01.2021.

КОСВЕННЫЙ РЕЧЕВОЙ АКТ ОТКАЗА В КИТАЙСКОМ ЛИНГВОКОГНИТИВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

П. С. БАБКИНА¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Объектом исследования является косвенный речевой акт отказа в китайском лингвокогнитивном пространстве. Цель работы – выявить особенности использования и интерпретации косвенных речевых актов с интенцией отказа, а также определить причины обращения к непрямому выражению отказа в китайском лингвокогнитивном пространстве. Научная новизна статьи обусловлена малоизученностью не прямой коммуникации в китайском лингвокультурном пространстве. Изучение феномена не прямой коммуникации, как и национально-культурной специфики речевого поведения, способствует успешному установлению межкультурных контактов и предотвращению коммуникативных конфликтов в рамках межкультурной коммуникации, что актуально в связи с быстрым развитием двусторонних отношений между КНР и Республикой Беларусь. С учетом экстралингвистических факторов описывается ряд тактик непрямого отказа в китайской лингвокультуре. Дифференцируются структурно-грамматические и лексико-фразеологические средства выражения непрямого отказа в китайском языке. Выделяются языковые средства, позволяющие смягчить не прямой отказ, сделать его более тактичным. Отмечается, что косвенный способ выражения отказа в китайском лингвокогнитивном пространстве считается более вежливым, способствующим *сохранению лица* собеседника. К результатам исследования также относится выделение ряда функций непрямого выражения отказа в китайском социокультурном пространстве.

Ключевые слова: не прямая коммуникация; косвенный речевой акт; отказ; китайский язык; межкультурная коммуникация.

Благодарность. Автор выражает благодарность за критические замечания и помощь в выполнении исследования кандидату филологических наук, доценту заведующему кафедрой теоретического и славянского языкознания филологического факультета БГУ Л. А. Козловской.

ЎСКОСНЫ МАЎЛЕНЧЫ АКТ АДМОВЫ Ў КІТАЙСКОЙ ЛІНГВАКАГНІТЫЎНАЙ ПРАСТОРЫ

П. С. БАБКИНА^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Аб'ектам даследавання з'яўляецца ўскосны маўленчы акт адмовы ў кітайскай лінгвакагнітыўнай прасторы. Мэта работы – выявіць асаблівасці выкарыстання і інтэрпрэтацыі ўскосных маўленчых актаў з інтэнцыяй адмовы, а таксама вызначыць прычыны звароту да непрамога выказвання адмовы ў кітайскай лінгвакагнітыўнай прасторы. Навуковая навізна артыкула абумоўлена малавывучанасцю непрамой камунікацыі ў кітайскай лінгвакультурнай прасторы. Вывучэнне феномена непрамой камунікацыі, як і нацыянальна-культурнай спецыфікі маўленчых паводзін, спрыяе паспяховаму наладжванню міжкультурных кантактаў і прадухіленню камунікатыўных канфліктаў.

Образец цитирования:

Бабкина П.С. Косвенный речевой акт отказа в китайском лингвокогнитивном пространстве. *Журнал Белорусского государственного университета. Филология.* 2021;2:61–69.

For citation:

Babkina P.S. Indirect speech act of refusal in the Chinese linguistic and cognitive space. *Journal of the Belarusian State University. Philology.* 2021;2:61–69. Russian.

Автор:

Полина Сергеевна Бабкина – преподаватель кафедры китайской филологии филологического факультета.

Author:

Palina S. Babkina, lecturer at the department of Chinese philology, faculty of philology.
<https://orcid.org/0000-0002-9581-3199>
babkina.pol@mail.ru

у межах міжкультурнай камунікацыі, што актуальна ў сувязі з хуткім развіццём двухбаковых адносін паміж КНР і Рэспублікай Беларусь. З улікам экстралінгвістычных фактараў апісваецца шэраг тактык непрамой адмовы ў кітайскай лінгвакультуры. Дыферэнцуюцца структурна-граматычныя і лексіка-фразеалагічныя сродкі выражэння непрамой адмовы ў кітайскай мове. Вылучаюцца моўныя сродкі, якія дазваляюць змякчыць непрамую адмову, зрабіць яе больш тактоўнай. Адзначаецца, што ўскосны спосаб выказвання адмовы ў кітайскай лінгвакагнітыўнай прасторы лічыцца больш ветлівым, што спрыяе захаванню твару суразмоўцы. Да вынікаў даследавання таксама адносіцца вылучэнне шэрагу функцый непрамога выказвання адмовы ў кітайскай сацыякультурнай прасторы.

Ключавыя словы: непраямая камунікацыя; ускосны маўленчы акт; адмова; кітайская мова; міжкультурная камунікацыя.

Падзяка. Аўтар выказвае падзяку за крытычныя заўвагі і дапамогу ў выкананні даследавання кандыдату філалагічных навук, дацэнту, загадчыку кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства філалагічнага факультэта БДУ Л. А. Казлоўскай.

INDIRECT SPEECH ACT OF REFUSAL IN THE CHINESE LINGUISTIC AND COGNITIVE SPACE

P. S. BABKINA^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The object of the research is the indirect speech act of refusal in the Chinese linguistic and cognitive space. The objective of the research is to identify the features of the use and interpretation of indirect speech acts with the intention of refusal, as well as the reasons for referring to the indirect expression of refusal in the Chinese linguistic and cognitive space. The relevance of the research is in the fact that indirect communication in the Chinese linguistic and cultural space has not been studied before. In addition, the relevance of the topic of the research is due to the rapid growth in the development of bilateral relations between the PRC and the Republic of Belarus. The study of the phenomenon of indirect communication, as well as the national-cultural specifics of speech behaviour, in turn, contributes to the successful establishment of intercultural contacts and the prevention of communicative conflicts within the framework of intercultural communication. In close connection with extralinguistic factors, a number of the indirect refusal tactics in the Chinese linguistic and cultural space are described. Structural-grammatical and lexical-phraseological means of expressing indirect refusal in the Chinese language are differentiated. In addition, linguistic means that mitigate indirect refusal to make it more tactful are allocated. It is noted that the indirect way of expressing refusal in the Chinese linguistic and cognitive space is considered more polite, contributing to the *face-saving*. Furthermore, the obtained results also include the identification of the number of functions of indirect expression of refusal in the Chinese social and cultural space.

Keywords: indirect communication; indirect speech act; refusal; the Chinese language; intercultural communication.

Acknowledgements. The author expresses his gratitude for critical comments and help in performing the study to the L. A. Kazlouskaja, PhD (philology), docent, head of the department of theoretical and Slavic linguistics, faculty of philology, Belarusian State University.

Введение

Попытки осмысления феномена человеческой коммуникации часто приводили исследователей к выделению двух ее типов: формализованной (упорядоченной, нормированной) и неформализованной (неупорядоченной, ненормированной) коммуникации. Противопоставление прямого и непрямого не является новым в лингвистике. Рассмотрение некоторых явлений как основных (прямых), а некоторых как косвенных (непрямых) представляет достаточно устойчивую традицию. В прагматике это противопоставление прямых и косвенных речевых актов.

Во второй половине XX в. представители оксфордской школы (Дж. Л. Остин, Дж. Р. Серль, Г. П. Грайс) выдвинули в центр лингвистических исследований человека, имеющего определенные цели коммуникации, а также условия коммуникативной ситуации, которые способствуют успешному достижению данных целей. Вследствие этого рамки исследования коммуникации существенно расширились. Сфера интересов исследователей стала включать в себя целый ряд экстралингвистических факторов: целевые установки адресанта и адресата речи, индивидуальные особенности участников речевого акта, их

взаимодействие в процессе коммуникации, условия, в которых коммуникация осуществляется, речевой этикет и т. д.

Впервые косвенные высказывания были рассмотрены Г. П. Грайсом, который выделил два типа значений высказывания: то, о чем говорится, и то, что подразумевается. Первое значение совпадает с логическим содержанием высказывания. Вся остальная часть информации в высказывании (выводное значение) – это «импликатура» [1, с. 220]. Проблемы сущности косвенных речевых актов, способов их реализации адресантом и интерпретации адресатом находятся в центре внимания исследований таких ученых, как Дж. Р. Серль [2], Дж. Л. Остин [3], Н. Д. Арутюнова [4], Е. В. Падучева [5], В. Г. Гак [6], Н. И. Формановская [7] и др.

Так, Дж. Р. Серль считает, что косвенный речевой акт имеет место, когда предложение, содержащее показатели иллокутивной силы одного вида речевого акта, может произноситься для осуществления речевого акта другого вида. С точки зрения исследователя, «проблема косвенных речевых актов заключается в выяснении того, каким образом говорящий может с помощью некоторого высказывания выражать не только то, что оно непосредственно означает, но и нечто иное» [2, с. 195]. Дж. Р. Серль показывает, что адресант, прибегая к косвенному способу выражения своей иллокутивной цели, рассматривает не только на языковые, но и на общие фоновые знания собеседника, а также на его способность к выводу умозаключений [2, с. 196]. Все это играет важную роль при сравнении особенностей коммуникативного поведения представителей разных культур.

Речевой акт отказа представляет собой отрицательную реакцию на искомые цели адресанта. Так как отказ по своей природе угрожает *лицу* собеседника, накладывает негативный отпечаток на отношения между коммуникантами и сам по себе является неприятным для слушателя, в большинстве случаев он выражается непрямым способом. С точки зрения В. В. Дементьева, «непрямая коммуникация представляет собой содержательно осложненную коммуникацию, в которой понимание высказывания включает смыслы, не содержащиеся в собственно высказывании, и требует дополнительных интерпретативных усилий со стороны адресата» [8, с. 3]. Именно непрямая коммуникация позволяет людям избегать конфликтных ситуаций, соблюдать правила поведения, принятые в том или ином обществе, а также понимать друг друга с той степенью достаточности, которая требуется в каждом конкретном случае. Стоит отметить, что в разных культурах соотношение прямоты/непрямоты коммуникации варьируется. То, что в одних языках является прерогативой не прямой коммуникации, в других может выражаться специализированными грамматическими категориями [9, с. 11]. Непрямая коммуникация охватывает ряд речевых явлений, использование и интерпретация которых требует знания не столько правил языка, сколько культурных особенностей народа, а также специфики речевого поведения в том или ином социокультурном пространстве.

Цель данного исследования состоит в выявлении особенностей использования и интерпретации косвенных речевых актов с интенцией отказа, а также в определении причин обращения к не прямому выражению отказа в китайском лингвокогнитивном пространстве. Для достижения данной цели использовались метод контекстуального анализа и описательный метод.

Для исследования косвенного речевого акта отказа в китайском лингвокогнитивном пространстве были рассмотрены 187 фрагментов текстов художественных произведений (тексты отобраны из корпуса современного китайского языка (КСКЯ)), использовались данные «Большого китайско-русского словаря» (大БКСР), а также данные справочника «Устойчивые выражения китайского языка» (УВКЯ).

Теоретические основы исследования

Особенно остро для представителя китайской лингвокультуры стоит вопрос, связанный с понятием *лица* в китайском обществе, что требует от участников общения большей завуалированности, деликатности при выражении отказа. *Лицо* (面子) – это базовый архетип, определяющий поведение китайцев. Можно сказать, что понятие *лица* в китайском обществе частично соответствует тому, что мы называем репутацией, социальным статусом. *Лицо* представляет собой оценку человека обществом с точки зрения того, насколько его поведение соответствует социальным нормам [10, с. 107]. Следовательно, вся жизнь человека находится в неразрывной связи с его *лицом* и практически все поступки китайца объясняются его стремлением *сохранить лицо*, так как в случае его потери утрачиваются и нормальная жизнь, статус, поддержка со стороны других людей, все связи индивида, столь необходимые в китайском обществе. *Потерять лицо* (丢面子) – одно из самых страшных понятий в китайском обществе. *Лицо* зарабатывается годами, потерять же его можно за несколько секунд. Все это не может не найти выражения в языке, что особенно часто проявляется в тенденции к уходу китайцев от прямого отказа. Как отмечает Янь Чжифэн, «китайцы более склонны использовать косвенную форму выражения отказа. Это тесно связано с китайским менталитетом, характеризующимся особым

отношением к понятию *лица*¹ [11, с. 71]. В процессе общения с другими людьми представители китайской нации максимально внимательно относятся к *лицу* своего собеседника и, выбирая непрямую форму выражения отказа, спасают таким образом его репутацию, избегая возможной угрозы его *лицу* [11, с. 71]. Луань Иминь акцентирует внимание на том, что не прямое выражение речевого акта отказа, кроме понятия *лица*, также тесно связано с вежливостью, и отмечает, что на речевой акт отказа влияют понятия социальной власти и дистанции [12, с. 36].

В отечественной лингвистике монографические исследования проблемы косвенного речевого акта отказа в китайском лингвокогнитивном пространстве отсутствуют.

В работах китайских исследователей, которые затрагивают вопрос речевого акта отказа в китайской лингвокультуре, внимание сосредоточено на сравнительной характеристике речевого акта отказа в китайском и английском языках. Среди подобных работ можно назвать статьи Ма Юэланя [13] и Ляо Суцина [14].

Ма Юэлань выделяет три основные черты рассматриваемого речевого акта:

1) для адресанта просьбы отказ всегда неожиданный, это то, что противоречит его желаниям: человек, обращаясь к своему собеседнику с просьбой, надеется на благоприятное развитие событий, противоположный ответ он предпочел бы не получать;

2) речевой акт отказа по своей природе является невежливым: во многих культурах категоричное «нет» является неподобающим ответом, особенно между представителями разных социальных кругов, возрастов и т. д.;

3) отказ – это речевой акт, который угрожает *лицу* адресанта просьбы: если человек на просьбу прямо отказывает, это ставит *лицо* его собеседника под угрозу, является проявлением неуважения и отсутствием такта [15, с. 74].

В китайской лингвистической литературе выделяют несколько тактик непрямого отказа в китайском языке.

1. **Тактика избегания.** Адресат игнорирует запрос адресанта, воспринимая только поверхностный смысл его слов, как бы притворяясь, что не вполне понимает, чего именно от него хочет говорящий: 我真不明白 ‘Я правда не понимаю’ (КСКЯ; 顾再欣 «灵犀»).

2. **Тактика отвлечения внимания адресанта.** Адресат поднимает иную тему, которая может быть интересна адресанту просьбы, и вследствие этого все его внимание переключается с просьбы на другую тему: 换个话题, 好吗? ‘Сменим тему разговора, хорошо?’ (ДБКРС).

3. **Тактика отсрочки.** Адресат откладывает на будущее оглашение своего решения, надеясь, что его собеседник просто забудет о своей просьбе. А. А. Маслов называет данную тактику также способом «буфер», который используется, если адресат не готов в данный момент объявить о своем решении и предлагает отложить его на некоторое время под различными предложениями. Данная тактика является одной из самых распространенных: 让我考虑一下好吗? ‘Дай мне подумать об этом, хорошо?’ (КСКЯ; 龙应台 «自白»).

4. **Тактика ссылки на объективные причины.** Адресат указывает ряд объективных причин, по которым не может дать согласие на просьбу собеседника: 对不起, 不外借 ‘Извините, на руки не выдается’ (КСКЯ; 王鸣录 «这二位...»).

5. **Тактика ссылки на субъективные причины.** Адресат просьбы косвенно выражает отказ, ссылаясь на личные дела, собственные желания и обязательства: 我还有事, 不能出去, 对不起! ‘У меня есть еще дела, я не могу выйти, извини!’ (КСКЯ; 郑振铎 «纪念几位今年逝去的友人»).

6. **Тактика критики.** Адресат, критикуя своего собеседника, косвенно выражает свой отказ. Также адресат может ссылаться на показательный пример соответствующей ситуации, намекая адресанту на то, что подобная просьба неуместна с его стороны: 我已经给你多次机会了, 只怪你自己. 你犯这么多过失, 不是你的能力问题, 而是你的工作态度问题 ‘Я уже много раз давал вам шанс. Виноваты только вы сами. Вы совершили много ошибок, и причина не в ваших способностях, а в отношении к работе’ (УВКЯ, с. 84).

7. **Тактика совета.** Коммуникант предоставляет своему собеседнику вместо конкретного ответа избыточную информацию, содержащую в себе некую рекомендацию, совет о том, как можно поступить в определенной ситуации. В такого рода совете присутствует намек на отказ, но это помогает говорящему проявить вежливость, выразить заботу о своем собеседнике и предоставить ему возможность извлечь из ситуации выгоду: 那个房间虽没人住, 但已被人预订了, 并交了订钱, 你们如果要用, 我和伙计们商量一下, 可以借用一两个钟头, 时间长了, 恐怕不好办 ‘Несмотря на то что в том номере никто не проживает, он забронирован, к тому же деньги за бронь были выплачены. Если вам очень нужно, мы

¹Здесь и далее перевод наш. – П. Б.

с сотрудниками посоветуемся, это может занять один-два часа. Времени много, но боюсь, что это будет сложно сделать' (КСКЯ; 程舒伟 刘福祥 «民国暗杀记实»).

8. **Тактика компенсации.** Говорящий выражает свое намерение компенсировать собеседнику потери в случае своего несогласия с ним. Данная тактика по своей сути близка к предыдущей: 同志,对不起,你的问题我现在一个都答不上,但我一定能告诉你 'Товарищ, извините, я не могу сейчас ответить ни на один из ваших вопросов, но я обязательно сообщу вам' (КСКЯ; 庄新儒 «早上»).

9. **Тактика юмора.** Обычно данная тактика используется между друзьями либо между начальством и подчиненными. Юмор помогает разрядить напряженную атмосферу и является отличным способом ухода от неловкой ситуации: 饶了我吧,就我们这点金融知识,还玩股票呢,要不了几天,本就没了 'Прости, но с нашими финансовыми знаниями только на бирже и играть. Нескольких дней не пройдет, как все проиграем' (УВКЯ, с. 35).

10. **Тактика принижения собственных способностей.** Данная тактика используется в случае, если человеку кажется, что он не справится с возлагаемыми на него в случае согласия обязанностями: 你让我帮忙那时帮倒忙 'Ты не к тому обратился. Если помогу, то еще хуже будет. Окажу медвежью услугу' (УВКЯ, с. 121).

11. **Тактика ложного согласия.** Формально данная тактика представляет собой своего рода согласие, которое на самом деле является непрямым отказом: 等你们再长大些,知识再丰富些,我们再来找你们,好吗? Дядя с тетей с улыбками обменялись взглядами и сказали: «Можно, но ваши текущие знания и физическая подготовка еще недостаточны. Когда вы вырастаете и когда у вас будет больше знаний, мы снова приедем к вам, хорошо?» (КСКЯ; 骆美燕 «飞碟一游»).

12. **Тактика намека.** Данная тактика главным образом используется в целях предотвращения прямого конфликта со своим собеседником: 我累极了 'Я очень устал' (КСКЯ; 曹桂林 «北京人在纽约»).

13. **Тактика неясности выражения.** Данная тактика представляет собой туманные с точки зрения передачи смысла высказывания, трудные для понимания, что, с одной стороны, запутывает адресанта просьбы, с другой – дает ему понять, что это вежливая форма отказа: 我的车号是一二〇二号,明天恐怕买不到票了,你大后天去吧, – 早上六点半钟开车,要早一点到车站来 'Номер моей машины 1202, боюсь, что завтра не смогу купить билеты. Через два дня сходи, утром в 6:30 поезжай на машине, чтобы прибыть на станцию пораньше' (КСКЯ; 吕韶羽 «一路平安»).

Результаты и их обсуждение

Наиболее распространенной формой выражения косвенного отказа в китайском языке является утвердительное предложение, содержащее в себе указание на причины, по которым человек не может пойти навстречу своему собеседнику. Такие фразы, как, например, *Я не согласен; Данное предложение мы считаем нецелесообразным; Вы говорите вещи, которые невозможно осуществить; Наши взгляды расходятся*, будут восприняты как невежество, агрессия и желание, чтобы адресат *потерял лицо*. Поэтому любой отказ должен оформляться так, чтобы произвести впечатление, будто это не говорящий не согласен с предложением собеседника, а обстоятельства, не зависящие от него, сложились таким образом, что у него нет никакой возможности дать согласие [16, с. 103]. Адресат, косвенно отклоняя просьбу либо предложение адресанта, чаще всего ссылается на ряд причин:

1) собственную занятость: 现在我很忙 'Сейчас я очень занят' (КСКЯ; 王亚法 «小城风波»);

2) отсутствие свободного времени: 我没时间陪你 'У меня нет времени сопровождать тебя' (大BKPC);

3) усталость: 我太累了,真对不起 'Я слишком устал, мне очень жаль' (КСКЯ; 韩静霆 «大出殡»);

4) невозможность осуществления просьбы адресанта, что чаще всего выражается при помощи модальных глаголов 能 'мочь, быть в состоянии', 行 'можно, годится', 可以 'можно, возможно' с отрицательной частицей 不 'не': 很抱歉不能亲自来接您! 'К большому сожалению, я не смогу лично встретить вас!' (КСКЯ; 蒋恩钿 «塞外»);

5) неразглашение секретной информации: 对不起,这可是秘密 'Извините, это секрет' (КСКЯ; 高伟宾 孙洪威 «潜伏者的阴谋»);

6) оценку собственных качеств и способностей: 不敢当,不敢当! 'Не достоин такой чести!' (КСКЯ; 司呈之 «灵官殿传奇»). Для китайского общества характерно отрицание своих достоинств, заслуг, успехов, достижений в ответ на похвалу и высокие надежды, возлагаемые на них другими людьми. На подобные вещи китайцы реагируют очень скромно, всеми способами пытаясь отрицать свои заслуги, показывая смущение. Для представителей китайского общества это проявление канонического поведения. Так как просьба нередко содержит в себе и похвалу адресата в целях получения его расположения, отрицание своих заслуг может служить непрямой формой отказа.

Также непрямым отказ в китайской лингвокультуре часто выражается при помощи вопросительных предложений. Говорящий может добавлять в конец своего предложения вопросительные частицы либо такие фразы, как 好吗 ‘хорошо?’, 可以吗 ‘можно?’, 怎么样 ‘как?’, 行吗 ‘годится?’ и др. Так коммуникант, стремясь смягчить свой отказ, вносит некоторое предложение для своего собеседника и, реализуя это в форме вопроса, предоставляет ему возможность выбора. Это смягчает негативный фон отказа и снижает угрозу *лицу* адресата: 我平时很忙, 我可以在周日与你见面吗? ‘В будни я очень занят. Могу ли я увидеться с тобой в воскресенье?’ (ДБКРС).

Помимо этого, непрямым отказ в китайском лингвокогнитивном пространстве может быть выражен при помощи сложных предложений, чаще всего с придаточной причины, а также условия: 警察低声下气地向他们求恕道: «很抱歉, 我们也没有办法, 因为你们没有把这事情交给我们, 所以住户要搬家时我们也不能为你们效劳讨债» ‘Полиция робко добивалась от них великодушия: «Очень сожалеем, но мы тоже не можем ничего поделать, так как вы не передали это дело нам. Поэтому, когда квартиранты будут переезжать, мы не сможем помочь вам взыскать с них долги»’ (КСКЯ; 王西彦 «иной древний город»).

Также в качестве косвенного отказа могут быть использованы сложносочиненные предложения с противительными союзами: 我没有忘记, 我为您打听了许久, 可是没办法把结果告诉你 ‘Я не забыл, я все очень долго выяснял для тебя, но не имею возможности сообщить тебе результаты этих поисков’ (КСКЯ; 邓友梅 «Прощай, Ляньхуэй»); 不去, 是有点说不过去, 可是我不喜欢那种气氛 ‘Да, не идти – это неприемлемо, но мне не нравится такая атмосфера’ (УВКЯ, с. 85).

Еще одним непрямым способом выражения отказа может служить полное либо частичное повторение просьбы адресанта. Данный прием позволяет выиграть время, если просьба адресанта застала слушателя врасплох либо адресат не готов к принятию решения. Непрямым отказ в форме повторения слов собеседника является сигналом того, что, хотя адресат не намерен давать свое согласие на просьбу адресанта, он не может игнорировать ее. Подобное повторение звучит довольно категорично, но способствует сохранению *лица* собеседника: 老板小李, 你应该向W公司道歉 – 小李: 什么? 我去道歉? 那不是我的错 ‘Начальник: «Сяо Ли, тебе следует извиниться перед представителями компании W» – Сяо Ли: «Что? Мне нужно извиняться? Это не моя ошибка»’ (УВКЯ, с. 31).

Стремление говорящего компенсировать свой отказ, хотя и непрямым, в китайском языке часто реализуется при помощи использования побудительной частицы 吧: 鲫鱼小妹妹, 对不起, 今天我有急事, 改天再玩吧! ‘Сестра Цзи Юй, извини, сегодня у меня есть срочное дело, поиграем в другой день!’ (КСКЯ; 陈日朋 «Путешествия по деревням»).

В китайском языке существует ряд устойчивых выражений, которые позволяют в завуалированной форме выражать отказ, сохраняя при этом *лицо* коммуниканта. Например, если в ответ на предложение звучит фраза 我考虑一下 ‘Мне надо подумать’ или 我想想 ‘Я думаю, размышляю’, то это также не прямой отказ. К подобного рода устойчивым выражениям также относятся фразы 没门儿 (досл. ‘нет дверей’) ‘нет выхода’, 没戏 (досл. ‘не сыграет’) ‘увы, не на что надеяться’.

Помимо этого, для непрямого выражения отказа широко используется фраза 没办法 ‘ничего не поделать, нет выхода’, которая указывает на отсутствие возможности что-либо сделать в конкретной ситуации: 实在没办法... ‘Действительно, нет способа осуществить это...’ (КСКЯ; 刘建共 «Истинная драгоценность»).

Непрямой отказ в китайском языке может быть выражен и при помощи идиом, что также способствует сглаживанию напряженной атмосферы отказа, снижению уровня конфликтности: 没有这样的傻瓜! ‘Нашел дурака!’ (ДБКРС).

В китайском языке существует фразеологизм 痴心妄想 ‘несбыточные мечты’, который часто используется для непрямого отказа, на русский язык его можно перевести как ‘держи карман шире’: 我才不会给你哩. 别妄想啦 ‘Так я и отдала. Держи карман шире!’ (ДБКРС); 痴心妄想! 休想! ‘Держи карман шире! И не мечтай!’ (ДБКРС).

В последнем примере в качестве непрямого отказа также используется выражение 休想 ‘и не надейся, и не мечтай, даже не думай’, что еще более усиливает категоричность отказа, несмотря на косвенную форму его выражения.

Примерами использования идиоматических выражений в качестве непрямого отказа являются следующие предложения: 你疯了? ‘Ты с ума сошел?’ (КСКЯ; 刘树德 «Листья»); 石头, 你疯了吗, 梅姐姐还在里面呢 ‘Ши Тоу, ты с ума сошел? Сестра Мэй все еще в доме’ (ДБКРС).

Также в качестве отказа может быть использована идиома 泥菩萨过河, 自身难保 (досл. ‘Глиняный бодхисаттва переходит вброд реку – даже собственное тело трудно сохранить в целостности’) ‘не быть в состоянии и себе помочь, не говоря уже о помощи другим’. Использование этого выражения в качестве отказа косвенно указывает на невозможность оказания помощи другому человеку, так как адресат просьбы сам находится в затруднительном положении и должен сначала решить собственные проблемы. Все это подчеркивает вынужденность отказа, а не личное желание говорящего, что позволяет выразить уважение к собеседнику и выглядеть более вежливым.

Говоря о косвенном отказе в китайском языке, стоит также выделить ряд языковых средств, позволяющих смягчить его, сделать более вежливым и тактичным, а также сохранить *лицо* собеседника. В первую очередь к таким языковым средствам относятся *междометия*, которые широко используются представителями китайской нации в ситуациях непрямого отказа. Они смягчают его и словно готовят адресанта просьбы к нежелательному ответу. Среди междометий, обычно используемых в ситуации отказа в китайском языке, можно назвать 啊 'А!', 唉 'Ай!', 呀 'Ой!', 哦 'Ах!', 嗯 'Хм!' и др.: 唉,没办法! 'Эх, ничего не поделаешь!' (КСКЯ; «一帮神经病»).

Также смягчить негативный тон отказа позволяет использование *наречий*, определяющих меру или степень проявления действия либо признака: 真 'действительно', 很 'очень', 非常 'чрезвычайно', 十分 'крайне', 确实 'действительно', 实在 'на самом деле' и др. Такие наречия позволяют подчеркнуть подлинность объективных причин отказа: ...呃,实在说不上 '... Действительно, не могу сказать' (КСКЯ; 于伶 «满城风雨»); 这几天,我真忙呀! 'Эти дни я действительно очень занят!' (КСКЯ; 小蓝 «果园里的新闻»).

Еще одним средством, смягчающим не прямой отказ, являются *наречия* и *вводные слова*, выражающие *неуверенность, неопределенность, возможность*. Их использование позволяет говорящему сделать свой отказ менее категоричным и выразить уважение к собеседнику. К числу подобных языковых средств в китайском языке относятся слова 可能 'возможно', 不一定 'необязательно', 恐怕 'боюсь, что', 听说 'говорят', 好像 'кажется' и др.: 看情况吧,因为星期五我丈人可能从武汉来,我恐怕走不开 'Я не уверен. В пятницу мой тесть, возможно, вернется из Ухани. Боюсь, что никак не получится' (УВКЯ, с. 53).

Для сглаживания негативной атмосферы отказа нередко используются слова и словосочетания, выражающие *извинения* и *сожаления*: 对不起 'извините', 很抱歉 'очень сожалею', 不好意思 'прошу прощения' и т. д. В первую очередь их употребление связано со стремлением говорящего найти понимание со стороны адресанта просьбы, а также сделать свой отказ наиболее тактичным, мягким: 对不起,同志们,我还有点事,改日再谈 'Извините, товарищи, но у меня еще есть дела, обсудим это как-нибудь в другой день' (КСКЯ; 应其 «驯火者之死»); 没等他说完,我们就回绝了: «对不起,这样的差事我们可不干!» 'Мы не дождались, пока он закончит, и сразу отказали: «Извините, мы не занимаемся такой работой»' (КСКЯ; 杨明礼 «护宝记»).

Слова, выражающие *благодарность* (谢谢 'спасибо', 非常感谢您 'очень благодарен вам', 多谢 'большое спасибо', 谢谢你的好意 'спасибо за вашу доброту' и др.), также способствуют сглаживанию негативного характера отказа: 谢谢你的信任,我得回家商量商量! 'Спасибо за доверие, мне нужно вернуться домой, чтобы обсудить это!' (КСКЯ; 万关源 «爸爸真笨»); 谢谢,早饭吃得太饱了,现在还不饿 'Спасибо, я наелся завтраком досыта, сейчас еще не голоден' (КСКЯ; 茅以升 «明天的火车和铁路»).

Обращение при не прямом выражении отказа также является способом проявления вежливости в китайской культуре. Обращения сокращают расстояние между коммуникантами, а также снижают конфликтность ситуации отказа: 真的,先生,我说不上... 我实在一点儿什么事情也没有见过 'В самом деле, господин, не могу сказать... Я действительно ничего не видел' (КСКЯ; 于伶 «满城风雨»); 妈妈,我真的不知道呀! 'Мама, я правда не знаю!' (КСКЯ; 程东 «误会»).

Заключение

Речевой акт отказа, представляющий собой нежелательное и, как правило, неожиданное развитие событий для собеседника, по своей природе является невежливым и угрожающим *лицу* коммуниканта. Ввиду этого в большинстве случаев он выражается не прямым способом. В китайской лингвистической литературе выделяют 13 тактик непрямого отказа, существующих в китайском лингвокогнитивном пространстве:

- избегание;
- отвлечение внимания адресанта;
- отсрочка;
- ссылка на объективные причины;
- ссылка на субъективные причины;
- критика;
- внесение предложений, советов;
- компенсация;
- юмор;
- принижение собственных способностей;
- ложное согласие;
- намек;
- неясность выражения.

Косвенный отказ в китайском языке может быть выражен в форме утвердительного предложения, содержащего в себе указание на причины, по которым человек не может пойти навстречу своему собеседнику. К подобным причинам могут относиться собственная занятость, отсутствие свободного времени, усталость, невозможность осуществления просьбы адресанта, неразглашение секретной информации, оценка собственных качеств и способностей. Также не прямой отказ в китайской лингвокультуре нередко выражается при помощи вопросительных предложений, которые предоставляют возможность выбора собеседнику. Сложные предложения (чаще всего сложноподчиненные предложения с придаточной причины и условия, а также сложносочиненные предложения с противительными союзами) тоже являются одной из косвенных форм выражения отказа в китайском языке. Полное либо частичное повторение просьбы адресанта выступает еще одним непрямым способом выражения отказа, позволяющим коммуникантам выиграть время для принятия решения. Несмотря на категоричность, такой отказ способствует *сохранению лица* адресанта просьбы. Помимо этого, не прямой отказ в китайской лингвокультуре может быть выражен в завуалированной форме при помощи идиом, а также ряда устойчивых выражений.

Выделяется ряд языковых средств, позволяющих смягчить не прямой отказ, сделать его более вежливым и тактичным. К данным языковым средствам относятся:

- междометия (啊, 唉, 呀, 哦, 嗯 и др.);
- наречия, определяющие меру или степень проявления действия или признака (真, 很, 非常, 十分, 确实, 实在 и др.);
- слова и словосочетания, выражающие извинения и сожаления (对不起, 很抱歉, 不好意思 и др.);
- наречия и вводные слова, выражающие неуверенность, неопределенность, возможность (可能, 一定, 恐怕, 听说, 好像 и др.);
- слова, выражающие благодарность (谢谢, 非常感谢您, 多谢, 谢谢你的好意 и др.);
- обращения.

Непрямое выражение отказа выполняет целый ряд функций в китайском лингвокогнитивном пространстве и считается более вежливым, чем прямой отказ. Оно помогает проявить уважение к собеседнику. Завуалированная форма выражения отказа позволяет китайцам *сохранить лицо*. Использование средств не прямой коммуникации смягчает негативный фон отказа и способствует предотвращению конфликтных ситуаций. Непрямое выражение отказа повышает эффективность влияния на другого человека, дает собеседнику большие шансы на благоприятное развитие событий в его интересах. Использование средств не прямой коммуникации помогает в регулировании социальных отношений, позволяет разрядить напряженную атмосферу между людьми и выступает отличным способом ухода от неловкой ситуации. Выбор косвенной формы отказа выражает заботу о собеседнике и иногда даже может предоставить ему возможность извлечь выгоду из полученного отрицательного ответа.

Сокращения

КСКЯ – 现代汉语语料库 = Корпус современного китайского языка [Электронный ресурс]. 2011. URL: <http://corpus.zhonghuayuwen.org/index.aspx> (дата обращения: 20.11.2020) ; **УВКЯ** – 徐 珣. Устойчивые выражения китайского языка. М. : Шанс, 2019. 191 с. ; **БКРС** – 大 中 小 日 本 辞 典 (Большой китайско-русский словарь) [Электронный ресурс]. 2009. URL: <https://bkrs.info/> (дата обращения: 10.12.2020).

Библиографические ссылки

1. Грайс ГП. Логика и речевое общение. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1985;16:217–237.
2. Серль ДжР. Косвенные речевые акты. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1986;17:195–222.
3. Остин ДжЛ. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1986;17:98–132.
4. Арутюнова НД. Истоки, проблемы и категории прагматики. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1985;16:3–42.
5. Падучева ЕВ. *Высказывание и его соотносительность с действительностью*. Москва: Наука; 1985. 272 с.
6. Гак ВГ. Прагматика, узус и грамматика речи. *Иностранные языки в школе*. 1982;5:11–17.
7. Формановская НИ. *Речевой этикет и культура общения*. Москва: Высшая школа; 1989. 159 с.
8. Дементьев ВВ. *Непрямая коммуникация и ее жанры*. Саратов: Издательство Саратовского университета; 2000. 248 с.
9. Карасик ВИ. Культурные доминанты в языке. В: Карасик ВИ, редактор. *Языковая личность. Культурные концепты*. Волгоград: Перемена; 1996. с. 3–16.
10. Тань Аошуан. *Китайская картина мира. Язык, культура, ментальность*. Москва: Языки славянской культуры; 2004. 240 с.
11. 言志峰. 汉语拒绝语中的礼貌表达方法. 汉语语言文学杂志. 2007;3:71–73 = Янь Чжифэн. Вежливые способы выразить отказ в китайском языке. *Журнал китайского языка и литературы*. 2007;3:71–73.

12. 栾义敏. 拒绝言语行为的礼貌问题研究. 安徽工业大学学报. 2011;3:36–38 = Луань Иминь. Исследование вопроса вежливости речевого акта отказа. *Журнал Технологического университета Аньхой*. 2011;3:36–38.
13. 马月兰. 中美拒绝语策略共性比较研究. 西安外国语学院学报. 2000;2:46–48 = Ма Юэлань. Сравнительное исследование общих черт китайских и американских стратегий отказа. *Журнал Сианьского университета международных исследований*. 2000;2:46–48.
14. 廖素清. «拒绝» 言语策略的英汉对比研究. 语文学刊杂志. 2007;4:24–26 = Ляо Суцин. Сопоставительное исследование речевых стратегий отказа в английском и китайском языках. *Язык и литература*. 2007;4:24–26.
15. 马月兰. 从语篇表层谈中美拒绝策略. 齐齐哈尔大学学报. 1999;4:74–77 = Ма Юэлань. О китайских и американских стратегиях отказа на уровне текста. *Журнал Цицикарского университета*. 1999;4:74–77.
16. Марченко ВВ. *Как стать сюнди*. Санкт-Петербург: Амфора; 2013. 219 с.

References

1. Grice GP. Logic and speech communication. *Novoe v zarubezhnoi lingvistike*. 1985;16:217–237. Russian.
2. Searle JR. Indirect speech acts. *Novoe v zarubezhnoi lingvistike*. 1986;17:195–222. Russian.
3. Austin JL. How to do things with words. *Novoe v zarubezhnoi lingvistike*. 1986;17:98–132. Russian.
4. Arutyunova ND. Origins, problems and categories of pragmatics. *Novoe v zarubezhnoi lingvistike*. 1985;16:3–42. Russian.
5. Paducheva EV. *Vyskazyvanie i ego sootnesennost' s deistvitel'nost'yu* [Statement and its correlation with reality]. Moscow: Nauka; 1985. 272 p. Russian.
6. Gak VG. [Pragmatics, the usage and the grammar of speech]. *Inostrannye yazyki v shkole*. 1982;5:11–17. Russian.
7. Formanovskaya NI. *Rechevoy etiket i kul'tura obshcheniya* [Speech etiquette and culture of communication]. Moscow: Vysshaya shkola; 1989. 159 p. Russian.
8. Dementiev VV. *Nepryamaya kommunikatsiya i ee zhanry* [Indirect communication and its genres]. Saratov: Publishing House of Saratov University; 2000. 248 p. Russian.
9. Karasik VI. [Cultural dominants in language]. In: Karasik VI, editor. *Yazykovaya lichnost'. Kul'turnye kontsepty* [Linguistic personality. Cultural concepts]. Volgograd: Peremena; 1996. p. 3–16. Russian.
10. Tan Aoshuang. *Kitaiskaya kartina mira. Yazyk, kul'tura, mental'nost'* [The Chinese view of the world. Language, culture, mentality]. Moscow: Yazyki slavyanskoi kul'tury; 2004. 240 p. Russian.
11. Yan Zhifeng. [Polite ways to express refusal in Chinese]. *Journal of the Chinese Language and Literature*. 2007;3:71–73. Chinese.
12. Luan Yimin. [Speech act of refusal in light of politeness]. *Journal of Anhui University of Technology*. 2011;3:36–38. Chinese.
13. Ma Yuelan. [A comparative study on the commonness of Chinese and American refusal strategies]. *Journal of Xi'an International Studies University*. 2000;2:46–48. Chinese.
14. Liao Suqing. [An English-Chinese contrastive study on the speech strategies of «refusal»]. *Language and Literature Magazine*. 2007;4:24–26. Chinese.
15. Ma Yuelan. [On Chinese and American refusal strategies from the surface of the text]. *Journal of Qiqihar University*. 1999;4:74–77. Chinese.
16. Marchenko VB. *Kak stat' syundi* [How to become a xiongdi]. Saint Petersburg: Amfora; 2013. 219 p. Russian.

Статья поступила в редколлегию 20.04.2021.
Received by editorial board 20.04.2021.

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИ ПЕРЕДАЧЕ КИТАЙСКИХ АКЦЕНТУАТОРОВ СРЕДСТВАМИ РУССКОГО ЯЗЫКА

ЧЖАО НАНЬНАНЬ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Рассмотрены языковые трансформации, используемые при переводе акцентуаторов с китайского языка на русский. Анализ выполнен на материале оригинальных текстов выступлений китайских политиков и соответствующих переводных русскоязычных коррелятов. Установлено, что при переводе на русский язык китайских акцентуаторов, употребляемых в политическом дискурсе, применяются лексические, грамматические и лексико-грамматические трансформации. Выделены пять типов лексических преобразований: синонимический перевод, конкретизация, генерализация, модуляция (смысловое развитие), добавление. Показано, что грамматические трансформации предполагают полное или частичное изменение синтаксической структуры и (или) морфологических категорий акцентирующих единиц исходного языка. Лексико-грамматическим преобразованиям подвергаются элементы древнего китайского языка вэньяня, фразеологизмы, коллокации, неологизмы. Необходимость использования трансформаций разных видов объясняется внутренними языковыми причинами (различный лексико-грамматический строй китайского и русского языков), а также прагматическими факторами (стремление переводчиков к максимальной точности передачи информации, заключенной в тексте оригинала, при соблюдении соответствующих норм переводящего языка). Сделан вывод, что наличие переводческих трансформаций особенно важно в политическом дискурсе при репродуцировании высказываний политических лидеров.

Ключевые слова: переводческие трансформации; акцентность; акцентуатор; русский язык; китайский язык.

ПЕРАКЛАДЧЫЦКІЯ ТРАНСФАРМАЦЫІ ПРЫ ПЕРАДАЧЫ КІТАЙСКІХ АКЦЭНТУАТАРАЎ СРОДКАМІ РУСКАЙ МОВЫ

ЧЖАА НАНЬНАНЬ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Разгледжаны моўныя трансфармацыі, якія выкарыстоўваюцца пры перакладзе акцэнтутараў з кітайскай мовы на рускую. Аналіз выкананы на матэрыяле арыгінальных тэкстаў выступленняў кітайскіх палітыкаў і адпаведных перакладных рускамоўных карэлятаў. Устаноўлена, што пры перакладзе на рускую мову кітайскіх акцэнтутараў, якія ўжываюцца ў палітычным дыскурсе, прымяняюцца лексічныя, граматычныя і лексіка-граматычныя трансфармацыі. Вылучаны пяць тыпаў лексічных пераўтварэнняў: сінанімічны пераклад, канкрэтызацыя, генералізацыя, мадуляцыя (сэнсавае развіццё), дапаўненне. Паказана, што граматычныя трансфармацыі прадугледжваюць поўнае або частковае змяненне сінтаксічнай структуры і (або) марфалагічных катэгорый акцэнтуючых адзінак зыходнай мовы. Лексіка-граматычным пераўтварэнням падвяргаюцца элементы старажытнай кітайскай мовы вэньянь, а таксама фразеалагізмы, калакацыі, неалагізмы. Неабходнасць выкарыстання трансфармацый розных відаў тлумачыцца ўнутранымі моўнымі прычынамі (адрозненне лексіка-граматычнага ладу кітайскай і рускай моў), а таксама прагматычнымі фактарамі (імкненне да максімальнай дакладнасці перадачы інфармацыі,

Образец цитирования:

Чжао Наньнань. Переводческие трансформации при передаче китайских акцентуаторов средствами русского языка. *Журнал Белорусского государственного университета. Филология*. 2021;2:70–85.

For citation:

Zhao Nannan. Transformation in the transfer of Chinese accentuators by means of the Russian language. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2021;2:70–85. Russian.

Автор:

Чжао Наньнань – аспирантка кафедры прикладной лингвистики филологического факультета. Научный руководитель – доктор филологических наук, профессор Т. Н. Савчук.

Author:

Zhao Nannan, postgraduate student at the department of applied linguistics, faculty of philology.
zhaonannan@mail.ru

якая ўтрымліваецца ў тэксе арыгінала пры захаванні адпаведнасці нормам перакладной мовы). Зроблена выснова, што наяўнасць перакладчыцкіх трансфармацый асабліва важная ў палітычным дыскурсе пры перадачы выказванняў палітычных лідараў.

Ключавыя словы: перакладчыцкія трансфармацыі; акцэнтнасць; акцэнтатар; руская мова; кітайская мова.

TRANSFORMATION IN THE TRANSFER OF CHINESE ACCENTUATORS BY MEANS OF THE RUSSIAN LANGUAGE

ZHAO NANNAN^a

^a*Belarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus*

Linguistic transformations used in translating accentuators from Chinese into Russian are considered. The analysis is based on the original texts of speeches by Chinese politicians and their translated Russian-language correlates. It has been established that lexical, grammatical and lexical-grammatical transformations are used when translating Chinese accentuators used in political discourse into Russian. Five types of lexical transformations have been identified: synonymous translation, concretisation, generalisation, modulation (semantic development), addition. It is shown that grammatical transformations presuppose a complete or partial change in the syntactic structure and (or) morphological categories of accentuating units of the original language. Lexico-grammatical transformations undergo: elements of the ancient Chinese language *Wenyan*, phraseological units, collocations, neologisms. The need to use transformations of different types is explained by internal linguistic reasons (the difference in the lexical and grammatical structure of the Chinese and Russian languages), as well as by pragmatic factors (the desire for maximum accuracy in transmitting the information contained in the original text, while observing the relevant norms of the translating language). It is concluded that the presence of translation transformations is especially important in political discourse when reproducing the statements of political leaders.

Keywords: translation transformations; accent; accentuator; Russian; Chinese.

Введение

Акцентность представляет собой категорию, обозначающую смысловое выделение (актуализацию) важных по мнению автора моментов содержания речи, привлечение к ним внимания аудитории. Смысловое акцентирование способствует убеждению адресата в правильности авторской точки зрения и достижению таким образом взаимопонимания между отправителем и получателем сообщения [1, с. 120–121]. В категорию акцентности входят пять микрополей: оценка, усиление, активизация внимания адресата, уточнение и категоричность (некатегоричность). Каждое микрополе включает ряд более мелких составляющих, имеющих свою структуру (см. [2]).

Категория акцентности имеет прагматическую природу, что обуславливает ее особую значимость в воздействующей коммуникации, в частности в политическом дискурсе. Интерес при этом представляет анализ акцентности с точки зрения межкультурной коммуникации, прежде всего в связи с переводоведческой проблематикой.

Перевод – это сложный и многогранный вид человеческой деятельности. Хотя обычно говорят о переводе с одного языка на другой, но в действительности в данном процессе происходит не просто замена одного языка другим: в нем сталкиваются различные культуры, личности, складывающиеся мышления, литературы, эпохи, уровни развития, традиции и установки. Переводом интересуются культурологи, этнографы, психологи, историки, литературоведы, и разные стороны переводческой деятельности могут быть объектом изучения в рамках соответствующих наук. В то же время в науке о переводе – переводоведении – могут выделяться культурологические, когнитивные, психологические, литературные и прочие аспекты [3, с. 23].

Переводчик осуществляет межкультурную коммуникацию, цель и задачи которой могут быть различными. Известный российский специалист по теории и практике перевода В. Н. Комиссаров считает, что результаты переводческой деятельности сводятся к нескольким группам: «Во-первых, задача переводчика может заключаться в обеспечении адекватного понимания рецептором передаваемой информации. Во-вторых, переводчик может стремиться добиться определенного коммуникативного эффекта, создать у рецептора желаемое эмоциональное отношение к передаваемой информации,

вызвать у него соответствующие ассоциации. В-третьих, переводчик может поставить перед собой цель побудить рецептора к каким-то конкретным действиям, вызвать у него определенную практическую реакцию» [3, с. 144].

При переводе на другой язык неизбежно возникают трудности, которые часто связаны с культурными, социальными и другими особенностями страны исходного языка. В частности, проблемы перевода могут быть обусловлены тем, что в оригинале называются какие-то явления, отсутствующие в принимающей культуре, неизвестные рецепторам перевода. Поэтому закономерно, что любой профессионально выполненный перевод включает в себя те или иные виды трансформаций. Под трансформацией в переводоведении понимается «преобразование, с помощью которого можно осуществить переход от единиц оригинала к единицам перевода» [3, с. 411].

С учетом того, что акцентирующие языковые средства характеризуются национально-культурной специфичностью, естественно предположить, что их перевод с китайского языка на русский предполагает использование разного рода трансформаций. Этим определяется значимость данного исследования, объектом которого выступают переводческие преобразования, осуществляемые при передаче китайских акцентуаторов средствами русского языка.

Теоретические основы исследования

Перевод акцентуаторов является сложной задачей для специалистов, что обуславливает актуальность лингвистического описания акцентирующих языковых единиц, прежде всего с точки зрения сопоставительно-прагматического подхода.

Вопрос о переводческих трансформациях в рамках теории и практики перевода исследовался в разных направлениях, в центре внимания ученых оказывались различные его аспекты: семантико-стилистические трансформации (В. В. Алимов [4], В. И. Никитин [5]), лексико-грамматические и стилистические особенности перевода с английского, французского языков на русский (В. Н. Комиссаров [3], Я. И. Рецкер [6]), теория и практика научного перевода в антропологическом аспекте (Л. М. Алексеева [7]), перевод с общелингвистической точки зрения на материале общественно-политической литературы с английского языка на русский и с русского на английский (Л. С. Бархударов [8], А. Д. Швейцер [9]), теория и практика перевода с китайского языка на русский (Л. Г. Абдрахимов и В. Ф. Щичко [10], В. А. Ростовцев [11]), специфика перевода акцентной речи с русского языка на английский (В. Л. Завьялова [12]). Особенности перевода акцентирующих вербальных единиц с китайского языка на русский до сих пор не были предметом специального изучения.

В лингвистической литературе представлены различные подходы к систематизации трансформаций (см., например, [3; 8; 9; 11]). Разработанные учеными классификации базируются на определенных параметрах, характеризующих разные уровни языка.

Например, Л. С. Бархударов сводит все виды преобразований и трансформаций к четырем элементарным типам: перестановке, замене, добавлению, опущению. В своей теории автор фактически уподобляет переводческие трансформации переводческим приемам. Так, в качестве одного из типов лексических замен он рассматривает конкретизацию, которую в то же время называет и приемом [8, с. 190].

Я. И. Рецкер различает лексические и грамматические трансформации. При этом исследователем выделены семь разновидностей лексических трансформаций: дифференциация значений; конкретизация значений, генерализация значений, смысловое развитие, антонимический перевод, целостное преобразование, компенсация потерь в переводе [6, с. 45]. Грамматические же трансформации, согласно подходу Я. И. Рецкера, могут быть полными или частичными – в зависимости от того, изменяется ли структура предложения полностью (заменяются главные члены предложения) или только частично (заменяются второстепенные члены предложения). Чаще всего эти процессы также сопровождаются заменой частей речи [6, с. 84].

А. Д. Швейцер различает семантические и синтаксические (грамматические) трансформации. Семантические трансформации автор определяет как «описываемые ситуативной моделью виды преобразований смысловой структуры отдельных слов и высказываний в целом», а синтаксические – как «преобразование грамматической структуры высказывания при постоянстве его лексического наполнения». К семантическим трансформациям ученый относит: векторную замену, добавление семантических компонентов, замену семантических категорий, опущение семантических компонентов, перенос, перераспределение семантических компонентов, повтор семантических компонентов, расширение, смещение, сокращение семантических компонентов, сужение. Синтаксические трансформации в данной теории не описываются подробно [9].

Иной подход к созданию типологии переводческих трансформаций предлагает В. Н. Комиссаров. В зависимости от характера преобразований исследователь разделяет трансформации на лексические,

грамматические и лексико-грамматические. К первым он относит формальные преобразования (транскрипция/транслитерация, калькирование) и лексико-семантические замены (конкретизация, генерализация, модуляция), а к наиболее часто встречающимся грамматическим трансформациям – дословный перевод, членение предложений, объединение предложений и грамматические замены. Наиболее распространенными лексико-грамматическими трансформациями В. Н. Комиссаров считает антонимический перевод, прием описательного перевода, а также прием компенсации [3, с. 159–165].

Таким образом, единый подход к систематизации переводческих преобразований отсутствует. Рассмотренные типологии трансформаций созданы на основе разных видов дискурса на материале разных языков. Анализ трансформации применительно к русскому и китайскому языкам на материале политического дискурса до сих пор не проводился. Такая попытка предпринимается впервые в данной работе.

Цель исследования – разработать классификацию трансформаций, актуальных для китайско-русского перевода акцентуаторов, функционирующих в политическом дискурсе. Достижению этой цели подчинены следующие задачи: систематизировать акцентирующие языковые средства, подвергающиеся переводческим преобразованиям; выявить типы трансформаций; охарактеризовать различные виды трансформаций; определить их прагматическую роль. Для решения поставленных задач использовались описательный и сопоставительный методы, а также семантический, функциональный и контекстуальный анализ.

Источником фактического материала послужили 27 текстов выступлений китайских политических деятелей 2000–2017 гг. Было проанализировано около 2 тыс. оригинальных (китайских) контекстов, содержащих языковые единицы с акцентирующим значением, и столько же соответствующих переводных (русскоязычных) контекстов.

Результаты и их обсуждение

Анализ показал, что при переводе китайских акцентуаторов на русский язык используются три вида трансформаций – лексические, грамматические и лексико-грамматические¹, каждый из которых включает свои разновидности. Основанием для их выделения служит характер исходных языковых единиц, которые подвергаются преобразованию. Классификация китайско-русских переводческих преобразований схематически представлена на рисунке.

1. Лексические трансформации. Данный тип трансформаций предполагает замену переводимой лексической единицы словом (словосочетанием) с иной внутренней формой, актуализирующей ту слагаемую иностранного слова, которая подлежит реализации в данном контексте [6, с. 45]. В ходе лексической трансформации смысловое значение лексемы исходного языка (ИЯ) передается неэквивалентными лексическими средствами переводящего языка (ПЯ).

Анализ исследуемого материала позволил выделить пять видов лексических трансформаций при переводе акцентуаторов с китайского языка на русский, таких как синонимический перевод, конкретизация, генерализация, модуляция (смысловое развитие), добавление [13].

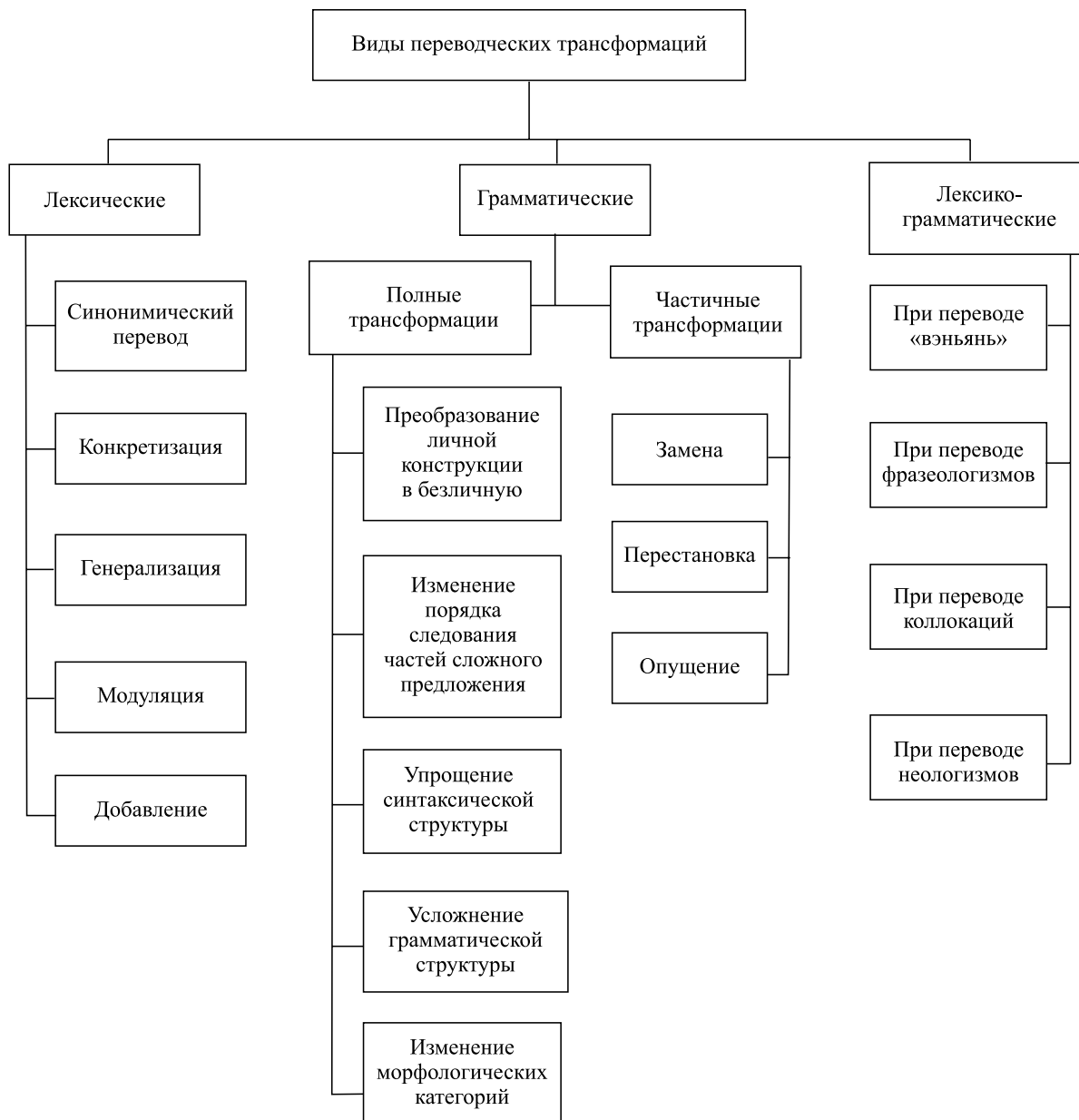
Синонимический перевод предполагает использование существующих на межъязыковом уровне относительных синонимов. Как отмечает Л. М. Алексеева, это «всегда частичные соответствия, корреляты которых при относительно равной семантической информации отличаются либо оттенками значений, либо экспрессивной, эмоциональной или стилиевой окраской» [7, с. 101]. Такие соотносительные синонимические пары состояются из слова оригинала и слова, выбранного из соответствующего синонимического ряда ПЯ. Данный вид переводческой трансформации часто используется при переводе акцентирующих прилагательных, наречий, существительных и глаголов, которые входят в микрополя оценки и усиления. В силу того, что оценка, выражаемая аксиологическими акцентуаторами, градуируется, синонимический перевод позволяет передать степень интенсивности, не нарушая норм переводного языка, например:

(1) 我们应该恪守联合国宪章宗旨和原则 ‘Мы **должны** соблюдать цель и принципы Устава ООН’² – Нам **необходимо** придерживаться цели и принципов Устава ООН³ (KB-1).

¹В таком способе деления обнаруживается методологическая связь с подходом В. Н. Комиссарова (см. [3]). Сходство заключается в исходном таксономическом критерии, а также в эквивалентности терминологических обозначений типов трансформаций первого уровня. В остальном классификации различаются.

²Здесь и далее числами в круглых скобках обозначаются номера примеров, а в одинарных кавычках представлен дословный перевод, выполненный автором статьи. – Ч. Н.

³Здесь и далее в примерах после знака тире приводится профессиональный перевод, размещенный на официальном сайте Министерства иностранных дел КНР.

Типы трансформаций при переводе акцентуаторов с китайского языка на русский
Types of transformations when translating accentuators from Chinese to Russian

Выражению 应该 соответствуют следующие варианты перевода: 1) ‘быть должным; следует, полагается; необходимо, нужно, должно’; 2) ‘заслуженно, поделом; как и следует’⁴. Можно полагать, что в примере (1) использование синонимического перевода позволяет смягчить категоричность высказывания.

(2) 共同推动建设持久和平 ‘Давайте будем прилагать совместные усилия к строительству **длительного мира**’ – Давайте будем прилагать совместные усилия к строительству **прочного мира** (KB-2).

В подстрочном переводе словосочетание 持久 имеет значение ‘долговечный’, ‘длительный’⁵. Но 持 в китайском языке также обозначает ‘несокрушимый’. Таким образом, семантический потенциал словосочетания 持久 допускает использование синонима *прочный*, предопределяемого его синтагматической близостью к слову *мир*. В данном контексте синонимический перевод используется в целях соблюдения норм русского литературного языка, а также более точной передачи оценочного значения.

⁴См.: Большой китайско-русский словарь [Электронный ресурс]. URL: <https://bkrs.info/slovo.php?ch=应该> (дата обращения: 10.03.2021).

⁵Там же. URL: <https://bkrs.info/slovo.php?ch=持久>.

(3) 取得了一些列**重要**成果 ‘Налицо ряд **важных** результатов’ – *Налицо ряд **крупных** результатов* (KB-3);

(4) 俄罗斯发挥着**重要**作用 ‘Россия играет **важную** роль’ – *Россия играет **весомую** роль* (KB-3).

В примерах (3) и (4) **重要** ‘важный’ при переводе заменяется близкими по значению прилагательными *крупный* и *весомый*. Это, очевидно, объясняется тем, что в китайском языке **重要** ‘важный’ имеет выраженную книжную окраску. Данный оценочный акцентуатор редко употребляется в разговорной речи, он более характерен для официального общения, в том числе для политической коммуникации. При этом устойчивые сочетания *крупные результаты* и *весомая роль* актуальны для публицистического стиля русского языка. Таким образом, в данном случае синонимический перевод позволяет сохранить смысловую и стилистическую адекватность оригинала.

(5) 战争是一面**镜子**能够让人更好认识和平的珍贵 ‘Война – это **зеркало**, которое позволяет людям лучше понять ценность мира’ – *Война – это **урок**, который помогает лучше понять, как дорог мир* (KB-4).

В примере (5) наблюдается синонимическая замена одного образного выражения другим. Такое преобразование позволило переводчику более точно донести до русскоязычного адресата идею исходного высказывания и при этом сохранить его пафос.

Конкретизация – это «замена слова или словосочетания ИЯ с более широким значением словом или словосочетанием ПЯ с более узким значением» [8, с. 128]. По мнению Г. В. Терехова, прием конкретизации можно охарактеризовать как использование «более точных или конкретных соответствий или оттенков значений, чем те, которые можно найти в двуязычных словарях» [14, с. 45]. В свою очередь, В. Н. Комиссаров подчеркивает, что конкретизация предполагает лексико-семантическую замену единицы ИЯ, которая обладает более широким значением, единицей ПЯ с более узким значением [3, с. 409].

Конкретизация может быть языковой и контекстуальной (речевой). При языковой конкретизации замена слова с широким значением на слово с более узким значением связана с расхождениями в строе двух языков: либо отсутствием в ПЯ лексической единицы, имеющей столь же широкое значение, что и передаваемая единица ИЯ, либо расхождениями в их стилистических характеристиках. Такие трансформации чаще всего наблюдаются при переводе акцентирующих глаголов и прилагательных.

Как правило, адъективные акцентуаторы, которые преобразуются путем конкретизации, относятся к микрополю оценки. Например, прилагательное *好*, имеющее основное значение ‘хороший’, в зависимости от контекста может переводиться лексемами *лучший*, *красивый*, *надежный* и другими прилагательными с положительной коннотацией:

(6) 中俄两国永做好邻居, **好朋友**, **好伙伴** ‘Быть **хорошими** соседками, **хорошими** друзьями, **хорошими** партнерами...’ – *Быть **добрыми** соседками, **лучшими** друзьями, **надежными** партнерами...* (KB-3).

В примере (6) один и тот же аксиологический акцентуатор переводится тремя разными прилагательными. Прием конкретизации применяется в данном случае для более точной передачи оценочного значения.

(7) 中国**从始至终**奉行独立自主的和平外交政策 ‘Китай **от начала и до конца** проводит независимую и самостоятельную мирную внешнюю политику’ – *Китай **последовательно** проводит независимую и самостоятельную мирную внешнюю политику* (KB-5).

Использование конкретизации (замена выражения *从始至终* ‘от начала и до конца’ наречием *последовательно*) в данном примере позволяет передать категоричность высказывания.

(8) 英国职工反对冻结工资斗争**持续发展** ‘Борьба британских рабочих против замораживания заработной платы **непрерывно развивается**’ – ***Ширится** борьба английских трудящихся против замораживания заработной платы* (KB-6).

В примере (8) переводчик заменил выражение *持续发展* ‘непрерывно развиваться’ глаголом *ширится*, который имеет более конкретное значение.

Генерализация – это явление, обратное конкретизации, представляющее собой замену единиц ИЯ, имеющих более узкое значение, единицами ПЯ с более широким значением. Такая трансформация основана на соотношении частного и общего, видового понятия и родового.

(9) 许多**优秀俄罗斯儿女**在中国大地上献出宝贵生命 ‘Много российских **выдающихся сыновей и дочерей** пали на земле Китая’ – *Многие **выдающиеся дети русской земли** отдали свои жизни Китаю* (KB-7).

В примере (9) генерализации подвергается уточняющий акцентуатор: описательное выражение китайского языка 儿女 ‘сын и дочь’ передается в русском переводе существительным *дети*, которое обладает более широким (родовым) значением.

(10) 消除性别歧视, 促进男女平等, 增加妇女就业... ‘Изжить половую дискриминацию, добиться **равноправия мужчин и женщин**, расширить трудоустройство женщин...’ – *Устранение гендерной дискриминации, содействие гендерному равенству и расширение занятости женщин...* (KB-7).

В примере (10) наблюдается преобразование акцентуатора микрополя оценки: замена выражения **男女平等** ‘равноправие мужчин и женщин’ выражением *гендерное равенство*. Здесь важно учитывать следующую особенность китайского узуса: в китайском языковой практике принято размещать иероглиф 男 ‘мужчина’ перед иероглифом 女 ‘женщина’, как в выражении **男女平等** ‘равноправие мужчин и женщин’ (нельзя сказать *равноправие женщин и мужчин*). Считается, что отступление от принятой последовательности иероглифов позволяет не допускать гендерного неравенства на языковом уровне. Естественно предположить, что переводчик предпочитает использовать нейтральное словосочетание *гендерное равенство*, имеющее больший объем по сравнению с проблемным исходным выражением, чтобы оставаться в рамках социальной корректности.

Модуляция (смысловое развитие) понимается как «лексико-семантическая замена слова или словосочетания ИЯ единицей ПЯ, значение которой является логическим следствием значения исходной единицы» [3, с. 410]. Данный тип переводческих трансформаций активно используется при переводе оценочных и усилительных акцентуаторов. Он представлен тремя разновидностями – усилением, ослаблением и конкретизацией.

Усиление представляет собой смысловую интенсификацию исходной лексической единицы. В качестве примеров усиления можно привести несколько дискурсивных фрагментов.

(11) 世界各国面临难得的发展机遇 ‘Страны во всем мире испытывают **труднодостижимые возможности** для развития’ – *Перед различными странами мира встали **небывалые шансы** на развитие* (KB-6).

В примере (11) прием модуляции (замена оценочного выражения **难得的机遇** ‘труднодостижимые/редкие возможности’ сочетанием *небывалые шансы* позволяет усилить оценку.

(12) 这个政策为美国人民带来了严重的负担和战争危险 ‘Эта политика **принесла серьезную нагрузку** на американский народ и опасность войны’ – *Эта политика **ложится тяжелым бременем** на американский народ и несет с собой опасность возникновения войны* (KB-6).

В китайском языке выражение **负担** ‘нагрузка’⁶ может соотноситься с двумя частями речи – глаголом (*нести на спине, нести на плечах, обременять*) и существительным (*нагрузка, обуза, тяготы*). В примере (12) очевидно, что после прилагательного **严重的** ‘серьезный’ должно следовать существительное **负担** ‘нагрузка’ [15, с. 233–259]. В процессе переводческой трансформации оценочное выражение **严重的负担** ‘серьезная нагрузка’ заменяется фразеологизмом *ложится тяжелым бременем*, который, помимо оценочного компонента, характеризуется образностью. Таким образом, здесь модуляция способствует усилению передаваемого значения в ПЯ по сравнению с ИЯ.

(13) 国家逐步扩充劳动者休息和休养的物质条件 ‘Государство **постепенно** расширяет материальные условия для отдыха и восстановления сил трудящихся’ – *Государство **постоянно** улучшает материальные условия отдыха трудящихся* (KB-8).

В высказывании (13) при переводе наречия **逐步** ‘постепенно’ переводчик интенсифицирует передаваемое значение, выбирая более сильный адвербиальный акцентуатор *постоянно*.

Добавление предусматривает включение в текст на ПЯ дополнительных языковых единиц в целях выражения подразумеваемой информации, содержащейся в тексте на ИЯ. Добавления «используются в качестве компенсации утрат, возникающих в результате опущения значимых для контекста компонентов семантики» [11, с. 53]. Причины, вызывающие необходимость лексических добавлений в тексте перевода, могут быть различны. «Одной из наиболее вероятных причин добавлений, по мнению специалистов, является “формальная невыраженность” словосочетания в ИЯ» [11, с. 158].

Нередко лексические добавления обуславливаются необходимостью передачи в тексте перевода значений, выражаемых в подлиннике грамматическими средствами.

(14) 我们的一切工作都是为了人民 ‘Вся наша работа **направлена на народ**’ – *Вся наша работа **направлена на благо народа*** (KB-2).

В примере (14) добавленная лексическая единица *благо* используется для компенсации утраты смыслового компонента: в китайском языке 为了 ‘направлено на’ имеет оценочный семантический компонент ‘ориентация на что-либо хорошее, на благо’.

В ряде случаев лексические добавления необходимы для восполнения содержания грамматической конструкции, более полного раскрытия ее смысла:

(15) 这次选举是在史无前例的法西斯镇压下进行的 ‘Выборы проводились **при беспрецедентном** фашистском подавлении’ – *Эти выборы проходили в обстановке беспрецедентных фашистских репрессий* (КВ-4).

В примере (15) имеет место случай добавления в целях компенсации формальной невыраженности единицы *в обстановке*. В китайском языке выделенный акцентуатор категоричности 在...下 представляет собой грамматическую конструкцию, состоящую из предлога и локатива и имеющую значение ‘при каком-то условии’ или ‘в какой-то ситуации’. В переводе на русский язык данное значение восполняется формально.

(16) 不遵守国际秩序, 为人民带来的不会是和平而只能是**战争危险** ‘Несоблюдение международного порядка принесет людям не мир, а только **военную опасность**’ – *Несоблюдение международного порядка принесет людям не мир, а только опасность возникновения войны* (КВ-4).

Выделенный в оригинальном тексте китайский акцентуатор 战争危险 дословно переводится словосочетанием ‘военная опасность’ (战争 ‘военный’ и 危险 ‘опасность’). В русском языке выражение *военная опасность* обозначает состояние межгосударственных и международных отношений, характеризующееся угрозой войны или военного конфликта [16, с. 32]. В китайском языке выражение 战争危险 используется не для обозначения состояния вообще, а для называния конкретного вида опасности, а именно опасности возникновения войны. Из-за таких семантических расхождений русских и китайских языковых единиц переводчик, вероятно, трансформирует исходное сочетание 战争危险 ‘военная опасность’ в конструкцию *опасность возникновения войны*, добавляя слово *возникновение*, которое в оригинале отсутствует.

Рассмотренные пять приемов лексических трансформаций тесно связаны с различными микрополями категории акцентности: оценки, категоричности, усиления, уточнения. Условием эффективного использования лексических трансформаций при переводе китайских акцентуаторов на русский язык является учет комплекса значений языковых единиц ИЯ и ПЯ – семантического, грамматического и прагматического, а также учет социокультурного контекста и специфики коммуникативной ситуации.

2. Грамматические трансформации. Сущность грамматических трансформаций заключается в перестройке предложения, т. е. в изменении его структуры. Они связаны с осуществлением всевозможных замен как синтаксического, так и морфологического порядка. По определению Я. И. Рецкера, грамматическая трансформация представляет собой «преобразование структуры предложения в процессе перевода в соответствии с нормами переводящего языка» [6, с. 84].

Можно выделить два вида грамматических трансформаций – полную и частичную [17].

Полная грамматическая трансформация может иметь следующие проявления:

1) изменение субъектно-предикатной структуры высказывания, представленное двумя вариантами:

а) преобразованием личной конструкции в безличную:

(17) 这些成就, 可以告慰那些为民族振兴前赴后继的先辈们, 也让当代中国人感到自豪! ‘Эти достижения могут порадовать тех предков, которые оживили нацию, а также вызывать гордость современных китайцев!’ – *Нам есть о чем сказать и доложить нашим дедам и отцам, которые самоотверженно боролись за подъем и возрождение китайской нации, и есть чем гордиться каждому китайцу-современнику* (КВ-8);

б) трансформацией безличного предложения в личное:

(18) 在扩大对外开放中, 要十分注意维护国家经济安全 ‘При расширении открытости для внешнего мира **необходимо** уделять большое внимание поддержанию национальной экономической безопасности’ – *При расширении открытости внешнему миру мы должны уделять большое внимание обеспечению национальной экономической безопасности* (КВ-1).

В данном случае односоставная конструкция преобразуется в двусоставную с выраженной предикативной основой;

2) изменение порядка следования частей сложного предложения – главной и придаточной:

(19) 梅德韦杰夫总统发表了热情洋溢的讲话，对中俄关系发展成果作了概括和总结，并就两国关系未来发展提出了很好的建议，我们对此很感兴趣 ‘Президент Д. Медведев высказал свое мнение о пройденном пути китайско-российских отношений и их перспективе, что вызвало наш интерес’ – *С огромным интересом мы выслушали речь президента Д. Медведева, в которой изложены его видение на пройденный путь китайско-российских отношений и их перспективы* (KB-9).

В примере (19) придаточная часть исходного (китайского) предложения в результате трансформации входит в состав главной части этого предложения на русском языке;

3) упрощение синтаксической структуры – преобразование сложного предложения в простое:

(20) 我们要实现富裕幸福的生活，还要进行长期艰巨的努力 ‘Нам еще необходимо приложить долгие тяжелые усилия, чтобы все люди могли жить богатой и счастливой жизнью’ – *Наши задачи по развитию экономики и улучшению жизни народа очень тяжелые* (KB-8).

(21) 环顾世界，和平与发展仍然是当今时代两大主题 ‘Глядя на весь мир, мир и развитие по-прежнему остаются двумя основными темами этой эпохи’ – *В нашем мире основной темой по-прежнему остаются мир и развитие* (KB-10);

4) усложнение грамматической структуры – преобразование простого предложения в сложное:

(22) 我们要深深记住这个教训，切实加以改进 ‘Мы должны глубоко **запомнить** этот урок и улучшить его практически’ – *Нам нужно глубоко **усвоить** этот урок, чтобы действительно улучшить положение* (KB-9).

Здесь простое предложение с однородными сказуемыми трансформируется в сложное предложение с придаточным цели.

(23) 在胜利的时候要看到前进道路上的困难 ‘**В победный момент** надо видеть предстоящие трудности’ – *Когда одержана победа, нужно видеть трудности на пути продвижения вперед* (KB-8).

В примере (23) усложнение грамматической структуры дополняется преобразованием морфологического плана: происходит замена прилагательного на существительное. Также наблюдается замена устойчивого выражения *в победный момент* на предикативное сочетание *когда одержана победа*, в котором основной смысловой компонент как раз представлен существительным. В оригинале конструкция 在胜利的时候 ‘в победный момент’ является обстоятельством времени. Для русского языка характерно использование в качестве показателя времени предикативных конструкций типа *когда* в составе сложных предложений (как в высказывании (23));

5) изменение морфологических категорий – прием грамматических трансформаций, расширяющий понимание данного явления. Полная грамматическая трансформация имеет место в том случае, если в ПЯ меняется морфологическая категория исходного акцентуатора. При этом при замене членов предложения, отдельных слов и групп слов в тексте перевода происходит перестройка синтаксической структуры предложения исходного языка:

(24) 应该鼓励社区全体人民广泛参加选举 ‘Следует поощрять всех людей в сообществе **широко участвовать** в выборах’ – *Следует поощрять всех людей в сообществе к **широкому участию** в выборах* (KB-12).

Здесь глагол заменяется существительным. Некоторые слова русского языка способны быть только определением к существительному, тогда как их китайские эквиваленты могут выступать как определение и к глаголу, и к существительному, поэтому при переводе с китайского языка на русский возникает необходимость в преобразованиях. В примере (24) выражение 广泛参加 ‘широко участвовать’ соответствует модели *наречие + глагол*. В официальном переводе на русский язык применяется модель *прилагательное + существительное*, эквивалентная оригиналу в смысловом плане и адекватная грамматике переводящего языка.

(25) 青年人充满生机和活力，最具创新精神 ‘**Молодые люди** полны энергии и жизненных сил, они **самые обладающие духом новаторства**’ – *Молодежь наполнена жизненными силами и энергией, она **в максимальной степени обладает духом инноваций*** (KB-12).

В данном случае наблюдаются две морфологические трансформации: а) выражение 青年人 ‘молодые люди’ заменяется собирательным существительным *молодежь*; б) аксиологическая семантика суперлатива 最具创新精神 ‘самые обладающие духом новаторства’ передается с помощью описатель-

ной глагольной конструкции, которая полностью соответствует грамматическим параметрам русского языка.

Частичные грамматические трансформации, как правило, заключаются в изменении грамматических конструкций, содержащих служебные слова китайского языка, которые не имеют полного соответствия в русском языке.

Анализ речевого материала позволил выделить три вида частичных грамматических трансформаций:

1) замены касаются слов, относящихся к разным грамматическим категориям. В проанализированном материале частотны примеры трансформаций, касающихся форм степеней сравнения прилагательных:

(26) ...为此提供最大的支持与协助 ‘...оказывать **самую большую** поддержку и содействие в этом’ – ...оказывать **еще большую** поддержку и содействие в этом (KB-19).

В примере 26 происходит замена превосходной степени прилагательного формой сравнительной степени.

(27) 丝绸之路留给我们的**最重要**精神财富和宝贵经验就是«和平合作、开放包容、互学互鉴、互利共赢»的理念 ‘**Самым важным** духовным богатством и ценным опытом, оставленным Шелковым путем, является концепция мирного сотрудничества, открытости и терпимости, взаимного обучения, взаимной выгоды и взаимовыгодного сотрудничества’ – **Важнейшее** духовное богатство и ценный опыт, которые оставил нам Шелковый путь, состоят в следующих принципах: мир и сотрудничество, открытость и инклюзивность, взаимная учеба и обмен опытом, взаимная выгода и совместный выигрыш (KB-1).

В данном случае аналитическая форма суперлатива меняется на синтетическую. В китайском языке, в отличие от русского, компаративные и суперлативные формы образуются только аналитически. Это обуславливает необходимость трансформаций, таких как в примерах (26) и (27);

2) перестановка как вид грамматической переводческой трансформации – это «изменение расположения (порядка следования) языковых элементов в тексте перевода по сравнению с текстом подлинника» [6, с. 98]. Перестановке могут подвергаться различные элементы: слова, словосочетания, части сложного предложения, самостоятельные предложения [6, с. 98]:

(28) 民族振兴的**根本途径**与第一要务是发展 ‘**Основным способом** национальной активизации и первой важной задачей **является развитие**’ – **Развитие** – это основной путь, ведущий к возрождению нации и задача номер один (KB-9).

В данном случае перестановка компонентов предложения позволяет достичь прагматилистического эффекта: высказывание на русском языке приобретает экспрессивность за счет инвертированного порядка слов. По мнению исследователей, основной причиной перестановок является различие в строе (порядке слов) предложения в китайском и русском языках;

3) опущения, возможность использования которых связана с тем, что в китайском языке существует небольшая группа так называемых семантически пустых глаголов, входящих в группу сказуемого и употребляемых в стилистических целях для придания книжности речи. К ним относятся такие слова, как 加以, 给予, 予以, 得以. Эти сочетания не имеют точного значения, они приобретают смысл только вместе с глаголами или существительными. При переводе они обычно опускаются:

(29) 这十年, 我们齐心协力, 及时**予以调整**工作 ‘За эти истекшие десять лет мы трудились общими силами, своевременно **корректировали** работу’ – За эти истекшие десять лет мы трудились общими силами, своевременно **упорядочили** работу (KB-8).

(30) 我们要深深记住这个教训, **切实加以改进** ‘Мы должны глубоко запомнить этот урок и улучшить его практически’ – Нам нужно глубоко усвоить этот урок, чтобы действительно улучшить положение (KB-8).

Опущения также используются, если из текста необходимо исключить избыточную информацию. Одним из примеров избыточности является свойственное всем стилям письменной речи китайского языка употребление так называемых парных синонимов. Для русского языка такое явление не характерно, поэтому при переводе в подобных случаях необходимо прибегнуть к опущению, т. е. к элиминации одного из повторяющихся компонентов китайского выражения:

(31) 此时此刻, 我们有一个共同的感觉 ‘**В эту минуту и данный момент** мы все одинаково чувствуем...’ – **В этот момент** мы все одинаково чувствуем... (KB-17).

В данном примере словосочетание 此时此刻 образовано парными синонимами (此时 ‘эта минута’ и 此刻 ‘этот момент’). Как видно, при переводе часть указанного выражения опускается без смысловой потери.

Необходимость использования грамматических трансформаций объясняется двумя основными причинами: во-первых, основанием для переводческих преобразований служат внутренние языковые факторы, такие как сочетаемость и коммуникативная структура высказываний в типологически далеких языках – китайском и русском; во-вторых, применение различных видов грамматических трансформаций обусловлено прагматическими факторами, в частности стремлением к тому, чтобы текст перевода как можно более точно передал всю информацию, заключенную в тексте оригинала при соблюдении соответствующих норм переводящего языка. Это особенно важно в политическом дискурсе при репродуцировании высказываний политических лидеров.

3. Лексико-грамматические трансформации. Данный тип трансформаций связан с преобразованием лексических и грамматических компонентов высказывания (текста) ИЯ. Их суть заключается в изменении формальных (лексических и грамматических) компонентов исходного текста при сохранении информации, предназначенной для передачи [3].

Как показал анализ, при переводе с китайского языка на русский лексико-грамматическим трансформациям подвергаются четыре группы языковых средств с акцентирующим значением (см. [18]).

Первую группу составляют *акцентуаторы, относящиеся к языку вэньянь*. Вэньянь – это древнекитайский литературный язык, который сложился на основе живых диалектов. Он сохранил морфологические и синтаксические нормы древнекитайского языка, который существовал прежде всего в письменной форме и чаще всего встречался в текстах официального стиля. Вэньянь не характерен для современного китайского языка, и поэтому при переводе акцентирующих элементов вэньяня следует использовать лексико-грамматические трансформации. В политическом дискурсе вэньянь является одним из главных способов выражения микрополя оценки:

(32) 亚洲人民深知，世界上没有放之四海而皆准的发展模式 ‘Азиатские народы хорошо знают, что в мире не существует **универсальной** модели развития’ – *Азиатские народы хорошо знают, что в мире нет модели и пути развития, верных для каждого и всех* (KB-9).

В примере (32) используется два слова из вэньяня: наречие 皆 ‘все/всё’ и прилагательное 准 ‘точный, правильный, верный’. Наречие 皆 ‘все/всё’ принадлежит к микрополю усиления, прилагательное 准 ‘точный, правильный, верный’ относится к микрополю оценки. Таким образом, характерное для вэньяня сочетание слов 皆准 JĪE ZHŪN, которому в современном языке часто соответствует одно слово 皆准 ‘универсальный’, вербализует одновременно оценку и усиление. Использование при переводе на русский язык выражения *верных для каждого и всех* представляет собой пример лексико-грамматической трансформации: на лексическом уровне применен синонимический перевод, на грамматическом уровне произошла замена частей речи. При этом в тексте перевода сохраняются акцентирующие значения усиления и оценки.

(33) 我们应珍惜机遇、抓住机遇，各施所长、各尽所能 ‘Мы должны ценить этот момент, ловить и использовать его, **каждый** дает **все** возможное, **каждый** проявляет **все** способности’ – *Мы должны ценить этот момент, ловить и использовать его, прилагать все возможные усилия, всесторонне развивать потенциал, проявлять свои сильные стороны* (KB-11).

В примере (33) использовано определительное местоимение 各 ‘каждый’, которое может употребляться перед сказуемым (входит в группу сказуемого) или перед подлежащим (тогда входит в группу подлежащего). При переводе древнекитайского иероглифа 各 ‘каждый’ применяется два варианта трансформации: во-первых, происходит замена прилагательного местоимением 各 ‘каждый’ – *все*; во-вторых, акцентуатор 各 ‘каждый’ опускается в авторском переводе. При передаче акцентуатора 所 ‘все’ имеет место не только лексическая замена (определительное местоимение заменяется притяжательным местоимением: 所 ‘все’ – *свои*), но и морфологическая (преобразование местоимения в наречие: 所 ‘все’ – *всесторонне*). Такая трансформация позволяет сохранить значение уточнения, передаваемое китайским акцентуатором.

Вторую группу акцентирующих языковых средств, регулярно подвергающихся лексико-грамматическим трансформациям, образуют *фразеологизмы* – устойчивые обороты речи, которые относятся к категории образных акцентуаторов. Как отмечает Д. В. Зайков, во фразеологизмах качественной характеристики «значение качества усиливается значением высокой степени проявления признака, что говорит о взаимосвязи двух категорий для человеческого мышления при образовании фразеологических единиц» [19]. Этим и объясняется ключевое место фразеологизмов в микрополе оценки.

Лексико-грамматические преобразования при переводе устойчивых выражений заключаются в том, что фразеологизмы китайского языка в русских текстах могут меняться на:

а) свободное сочетание:

(34) 女士们、先生们、朋友们! 中国人说, “万事开头难” ‘Дамы и господа, дорогие друзья! У себя в Китае мы часто говорим: **начинать всегда трудно**’ – Дамы и господа, дорогие друзья! У себя в Китае мы часто говорим: «**Начало пути – это самая трудная его часть**» (КВ-12).

(35) 正如我们所说, «桃李不言, 下自成蹊» ‘Персики и сливы не могут говорить, но мир бьет путь к ним’ – Как гласит китайская поговорка, персиковые и сливовые деревья безмолвны, однако под ними всегда образуется тропа от тянущихся к ним людей (КВ-21);

б) слово:

(36) 改革开放30多年来, 中国发展取得了举世瞩目的成就 ‘За 30 лет проведения политики реформ и открытости развитие Китая достигло **всемирно известных успехов**’ – За 30 лет проведения политики реформ и открытости Китай добился **замечных успехов в развитии** (КВ-1);

в) фразеологизм (близкий по семантике, но отличающийся от исходного лексико-грамматической формой):

(37) 两国人民友谊源远流长 ‘Дружба наших народов – **исток далек, течение – длинно**’ – Дружба наших народов **уходит в далекое прошлое** (КВ-13);

г) речевое публицистическое клише:

(38) 弘扬伟大的抗战精神, 万众一心, 风雨无阻 向着我们既定的目标继续奋勇前进! ‘Продвигайте великий антияпонский дух, **все как один человек, невзирая на дождь и ветер**, будет неуклонно идти вперед к намеченной цели!’ – Продолжает и развивает великий дух патриотизма и великий дух в войне против японской агрессии, **спланивается как один, с полной уверенностью и решимостью, хоть в бури и ураганы**, будет неуклонно идти вперед к намеченной цели! (КВ-4).

Как видно из примеров (34)–(38), лексико-грамматические преобразования при переводе фразеологизмов позволяют сохранить значение акцентуаторов микрополя оценки. Регулярное применение лексико-грамматических трансформаций при передаче китайских устойчивых сочетаний средствами русского языка, очевидно, связано с различиями в грамматических структурах и семантическом наполнении фразеологизмов в двух типологически разных языках.

К третьей группе акцентуаторов, трансформируемых лексически и грамматически в процессе перевода, можно отнести **коллокации** – «сочетания слов, в которых один компонент (опорный, или основной, несвободный) определяется смыслом сообщения, его темой и фразеологизирует сочетание, а другой компонент (свободный) характеризует опорное слово и является семантически ключевым словом» [20, с. 77].

В политическом дискурсе функционируют коллокации, входящие в состав микрополей активизации внимания и логичности. Примерами коллокаций, нацеленных на активизацию внимания адресата, служат такие выражения, как рус. *с особым чувством, в полном соответствии с и др.*; кит. 如出一轍 ‘то же самое’, 无一例外 ‘всех без исключения’, 与此同时 ‘вместе с тем’ и т. п.

При переводе коллокаций их стилистическая характеристика может изменяться, что связано с разной формой репрезентации семантического значения в ИЯ и ПЯ и служит проявлением лексико-грамматических преобразований.

(39) 这里, 我谈几点意见 ‘Здесь, у меня есть несколько комментариев’ – **При проведении этой работы нам надо руководствоваться следующими принципами** (КВ-15).

Китайский акцентуатор 这里 ‘здесь’, зафиксированный в примере (39), регулярно используется в политических выступлениях в роли акцентуатора активизации внимания. Этот смысловой оттенок в русском языке выражается разными способами: через использование слов и выражений *итак, таким образом, проводя эту работу, как уже было сказано* и т. д. В примере (39) имеет место трансформация не только грамматическая (замена частей речи), но и лексическая (употребление слов, конкретизирующих ситуацию). Акцентирующее значение, которым обладают китайские языковые единицы, часто утрачивается при переводе на русский язык, как в рассмотренном примере.

Среди коллокаций, относящихся к микрополю логичности изложения, в политическом дискурсе наиболее часто встречаются следующие акцентуаторы: 一来 ‘первым придет’ – *во-первых*; 如下 ‘как следующие’ – *ниже следует*; 方才 ‘просто’ – *как раз в то время, только что, недавний*.

(40) 最终实现中国自身发展和沿线各国的共同发展与繁荣 ‘Наконец, реализовать собственное развитие Китая и общее развитие и процветание в странах вдоль границы’ – *В конечном итоге речь идет о собственном развитии Китая, а также о совместном развитии и процветании Китая и государств, расположенных вдоль «одного пояса и одного пути»* (KB-12).

В примере (40) трансформируется и лексический состав выделенного выражения, и его грамматическая форма: использованная в китайском предложении превосходная степень прилагательного 最终 ‘финальный, конечный, окончательный, последний’⁷ при переводе заменяется сочетанием прилагательного и существительного. При этом значение логичности, свойственное китайскому акцентуатору, сохраняется.

Четвертая группа лексико-грамматических трансформаций включает преобразование акцентуатирующих языковых единиц, относящихся к разряду *неологизмов* – слов, терминологических выражений, которые появились в современном политическом дискурсе относительно недавно и поэтому не имеют прямых соответствий в русском языке. При дословном переводе этих вербальных единиц неизбежно меняется их стилистическая окраска, семантика, возникают дополнительные оттенки смысла. Вследствие этого переводчик вынужден прибегать к лексико-грамматическим трансформациям:

(41) 长期以来, 大家毗邻而居, 和睦相处, 互通有无, 形成了你中有我、我中有你的命运共同体 ‘В течение долгого времени все эти страны жили по соседству, ладили друг с другом, общались друг с другом, сформировав себя внутри вас, внутри меня есть ваша судьба’ – *На протяжении длительного периода все эти страны жили рядом в мире и согласии, развивали взаимовыгодный обмен, сформировав сообщество общей судьбы, основанное на том, что жизнь каждого отражается в жизни всех, а жизнь всех отражается в жизни каждого* (KB-12).

Использованная в китайском тексте конструкция 你中有我-我中有你 ‘я внутри вас, внутри меня есть вы’ – это метафора, описывающая близкие отношения между странами, выступающая в роли оценочного акцентуатора. Если это выражение перевести на русский язык дословно, то, во-первых, утратится публицистическая окраска, свойственная оригинальному высказыванию, во-вторых, эта языковая конструкция потеряет статус устойчивого выражения. Указанные причины обуславливают необходимость применения в данном случае лексико-грамматической замены, которая позволяет сохранить оценочное значение китайского акцентуатора.

(42) 反«四风», 我们绝不容许有«半途而废» ‘Противостоять **четырем ветрам**, мы никогда не допустим «на полпути»’ – *Противодействуя «четырем плохим политическим атмосферам», мы никогда не допустим «половину пути»* (KB-8).

Термин 四风 ‘четыре ветра’ был предложен Си Цзиньпином на Рабочей конференции Коммунистической партии Китая по вопросам образования и практической деятельности в сфере массовых коммуникаций, состоявшейся в Пекине 18 июня 2013 г. Это собирательный термин для обозначения формализма, бюрократии, гедонизма и роскоши. Си Цзиньпин указал, что эти «четыре ветра» противостоят природе и целям партии. Они являются наиболее ненавистными и отражают проблемы нынешних масс, а также являются важным источником ущерба для отношений между партией и обществом. Дословный перевод не может правильно передать смысл этого термина, что определяет необходимость использования лексико-грамматической трансформации.

(43) 离不开但又难融入城市是新生代农民工的巨大困境 ‘Неразделимая, но трудная интеграция в город – это огромная дилемма **крестьянских рабочих нового поколения**’ – *Неразделимая, но трудная для интеграции в город – огромная дилемма, с которой сталкиваются трудовые мигранты в современном обществе* (KB-5).

Данный пример нуждается в страноведческом комментарии: 31 января 2010 г. в государственном документе № 1 «Несколько заключений об усилении общего планирования городского и сельского развития и дальнейшем укреплении основы сельскохозяйственного и сельского развития» от 2010 г., опубликованном государственным советом, впервые был использован термин 新生代农民工 ‘крестьянские рабочие нового поколения’ – молодые люди, которые мигрируют из сельских районов в города, чтобы

заниматься физическим трудом. Хотя они родились в сельской местности, у них обычно высокий уровень образования, высокие карьерные ожидания и требования к материальным и духовным удовольствиям, а также низкая толерантность к работе. Дословный перевод выражения 农民工 ‘крестьянские рабочие’ не способен передать потенциальный смысл того, что эти рабочие из сельской местности. Поэтому совершенно естественно и оправданно, что переводчик выбрал слово *мигранты*, которое адекватно передает смысл исходного высказывания. Дословный перевод выражения 新生代 ‘новое поколение’ в данном контексте также не был бы уместным. Выражение *мигранты нового поколения* в русскоязычной интерпретации обозначает ‘дети мигрантов старого поколения, живущие в городе с рождения’, но это не соответствует действительности. Как уже было сказано, это люди, которые родились в сельской местности. Для того чтобы у адресата политического выступления при восприятии сообщения не возникало лишних вопросов, переводчик выбрал выражение *мигранты в современном обществе*, позволяющее передать смысл сообщения и одновременно избежать недоразумений из-за отсутствия у слушателя необходимой лингвокультурологической информации (фоновых знаний).

В политическом дискурсе отражаются языковые и литературные различия, которые существуют между русским и китайским языками. Именно поэтому перевод всегда отличается от оригинала определенными сдвигами, которые должны компенсироваться. Перевод должен максимально сохранить акцентирующий смысл оригинала (ИЯ), но вместе с тем отражать историческое и национальное своеобразие ПЯ. Задача переводчика состоит в том, чтобы найти нужное слово, которое было бы адекватно ИЯ, т. е. имело бы то же значение, ту же стилистическую окраску и вызывало бы у читателя те же ассоциации. Без использования лексико-грамматических трансформаций невозможно достигнуть адекватности и эквивалентности при передаче китайских акцентуаторов средствами русского языка.

Заключение

При переводе акцентирующих вербальных единиц с китайского языка на русский применяются три типа трансформаций: лексические, грамматические и лексико-грамматические. Способы дифференциации каждого из указанных типов китайско-русских переводческих преобразований акцентуаторов применительно к политическому дискурсу в данной статье выделены впервые.

Лексические трансформации заключаются в замене лексемы ИЯ неэквивалентными лексическими средствами ПЯ при сохранении исходного смыслового значения акцентуатора. К ним относятся синонимический перевод, конкретизация, генерализация, модуляция, добавление. Данные виды лексических преобразований позволяют приспособить значение акцентирующей вербальной единицы ИЯ к контексту ПЯ без ущерба для смысловой точности.

Грамматические трансформации предполагают полное или частичное изменение синтаксической структуры и (или) морфологических категорий акцентирующих единиц ИЯ. При полной трансформации происходят изменение субъектно-предикатной структуры высказывания (преобразование личной конструкции в безличную, трансформация безличного предложения в личное), изменение порядка следования частей сложного предложения (главной и придаточной), упрощение синтаксической структуры (преобразование сложного предложения в простое, усложнение грамматической структуры), преобразование простого предложения в сложное, изменение морфологической категории. Видами частичной трансформации являются замена, перестановка, опущение. Причинами грамматических переводческих преобразований служат, во-первых, внутренние языковые факторы (сочетаемость и коммуникативная структура высказываний в типологически далеких языках – китайском и русском), во-вторых, прагматические факторы (в частности, стремлением к тому, чтобы текст перевода как можно более точно передал всю информацию, заключенную в тексте оригинала при соблюдении соответствующих норм ПЯ).

Лексико-грамматические трансформации представляют собой преобразование формальных (лексических и грамматических) компонентов акцентирующих конструкций ИЯ (вэньянь, фразеологизмы, коллокации, неологизмы) при сохранении информации, предназначенной для передачи на ПЯ. Необходимость использования лексико-грамматических трансформаций вызвана различием лексико-грамматического строя китайского и русского языков, непереводаемостью оригинальных синтаксических конструкций и несовпадением способов выражения грамматического и лексического значений в сопоставляемых языках.

Условием эффективного использования трансформаций при передаче китайских акцентуаторов средствами русского языка служит учет комплекса значений языковых единиц ИЯ и ПЯ (семантического, грамматического и прагматического), а также социокультурного контекста и специфики коммуникативной ситуации.

Трансформации при переводе китайских акцентуаторов на русский язык способствуют адекватной трансляции оригинальных смыслов на новое семантическое поле, что особенно важно в политическом дискурсе при репродуцировании высказываний политических лидеров.

Сокращения

КВ-1 – в «Азиатско-Тихоокеанском экономическом сотрудничестве» на саммите лидеров на встрече по взаимодействию и мерам доверия в Азии [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/zyjh/> (дата обращения: 01.09.2016); **КВ-2** –中华人民共和国主席胡锦涛在《中国年》开幕式上的致词 = Выступление председателя КНР Ху Цзиньтао на церемонии открытия Года Китая в России [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/zyjh/> (дата обращения: 01.09.2016); **КВ-3** – 在上海合作组织成员国元首理事会第七次会议上的讲话 = Выступление председателя КНР Ху Цзиньтао на 7-м заседании совета глав государств-членов ШОС [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/zyjh/> (дата обращения: 01.09.2016); **КВ-4** – 习近平在纪念抗战胜利70周年大会上发表重要讲话 = Полный текст выступления Си Цзиньпина на юбилейном торжестве по случаю 70-летия Победы в Войне сопротивления китайского народа японским захватчикам и Мировой антифашистской войне [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/zyjh/> (дата обращения: 01.09.2016); **КВ-5** – 胡锦涛在中俄建交60周年庆祝大会上的讲话 = Выступление Ху Цзиньтао на торжественном вечере, посвященном 60-летию установления дипотношений между Китаем и Россией [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/zyjh/> (дата обращения: 01.09.2016); **КВ-6** – 胡锦涛在二十国集团领导人第四次峰会上的讲话 = Выступление Ху Цзиньтао на 4-м саммите «Группы 20» [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/zyjh/> (дата обращения: 01.09.2016); **КВ-7** – 温家宝在联合国千年发展目标高级别会议妇幼健康战略启动仪式上的发言 = Выступление Вэнь Цзябао на церемонии запуска стратегии здравоохранения женщин и детей [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/zyjh/> (дата обращения: 01.09.2016); **КВ-8** – 胡锦涛在中国共产党第十八次全国代表大会上作报告 = Выступление Ху Цзиньтао на 18-м съезде КПК [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/zyjh/> (дата обращения: 01.09.2016); **КВ-9** – 习近平在联合国维和峰会上的讲话 = Выступление председателя КНР Си Цзиньпина на саммите ООН по миротворчеству [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/zyjh/> (дата обращения: 01.09.2016); **КВ-10** – 习近平主席在联合国发展峰会上的讲话 = Выступление председателя КНР Си Цзиньпина на саммите ООН по развитию [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/zyjh/> (дата обращения: 01.09.2016); **КВ-11** – 李辉大使在莫斯科大学亚非学院演讲 = Выступление посла КНР в РФ Ли Хуэя в ИСАА МГУ [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/zyjh/> (дата обращения: 01.09.2016); **КВ-12** – 习近平一带一路论坛演讲 = Выступление Си Цзиньпина на форуме «Один пояс, один путь» [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/zyjh/> (дата обращения: 01.09.2016); **КВ-13** – 李辉大使莫斯科交通大学演讲 = Выступление посла КНР в Московском государственном университете путей сообщения [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/zyjh/> (дата обращения: 01.09.2016).

Библиографические ссылки

1. Иванова ТБ. Категория акцентности. В: Кожина МН, редактор. *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*. Москва: Флинта; 2006. с. 120–126.
2. Чжао Наньнань. Структурно-семантическая организация категории акцентности в русском и китайском политическом дискурсе. *Журнал Белорусского государственного университета. Филология*. 2018;2:103–113.
3. Комиссаров ВН. *Современное переводоведение*. Москва: ЭТС; 2002. 420 с.
4. Алимов ВВ. *Теория перевода*. Москва: URSS; 2015. 237 с. Совместно с издательством «Ленанд».
5. Никитин ВИ. *Теория и практика перевода*. Новосибирск: СибАГС; 2004. 262 с.
6. Рецкер ЯИ. *Теория перевода и переводческая практика*. Москва: Международные отношения; 1974. 216 с.
7. Алексеева ЛМ. *Специфика научного перевода (антропоцентрический аспект)*. Пермь: Издательство Пермского государственного национального исследовательского университета; 2013. 189 с.
8. Бархударов ЛС. *Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода*. Москва: Издательство ЛКИ; 2008. 235 с.
9. Швейцер АД. *Теория перевода: статус, проблемы, аспекты*. Москва: Наука; 1988. 215 с.
10. Абдрахимов ЛГ, Щичко ВФ. *Китайский язык. Практический курс коммерческого перевода*. Москва: Восточная книга; 2011. 304 с.
11. Ростовцев ВА. *Теория перевода китайского языка*. Москва: Военный институт; 1997. 202 с.
12. Завьялова ВЛ. К проблеме перевода акцентной речи. *Вестник Московского государственного лингвистического университета*. 2013;9:108–116.
13. Чжао Наньнань. Лексические переводческие трансформации при передаче китайских акцентуаторов средствами русского языка. *Вестник МГЛУ. Серия 1. Филология*. 2018;6:102–108.
14. Терехова ГВ. *Теория и практика перевода*. Оренбург: Оренбургский государственный университет; 2004. 103 с.
15. 陈光磊. 汉语词法论. 北京: 学林出版社; 2001. 304页 = Чен Гуанлэй. *Китайская морфология*. Пекин: Xuelin; 2001. 304 с.
16. Данилевич АА. *Война и мир в терминах и определениях*. Москва: ПоРог; 2004. 623 с.
17. Чжао Наньнань. Грамматические трансформации при переводе акцентуаторов с китайского языка на русский. У: Тананушка КА, редактор. *Мова і література. Матеріали 75-ї наукової конференції студентів і аспірантів філологічного факультету БДУ; 25 красавіка 2018 г.; Мінск, Беларусь*. Мінск: РІВШ; 2018. с. 156–159.
18. Чжао Наньнань. Лексико-грамматические преобразования в передаче китайской акцентуации средствами русского языка. *Вестник БДПУ. Серия 1. Педагогіка. Психалогія. Філалогія*. 2019;2:130–134.
19. Зайков ДВ. Семантические свойства фразеологических единиц, составляющих макрополе меры и степени статичного признака (на материале русского и английского языков). *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Лингвистика*. 2013;10(1):112–117.
20. Борисова ЕГ. Фразеологическое значение в устойчивых словосочетаниях. *Филологические науки*. 1994;4:77–84.

References

1. Ivanova TB. [Accent category]. In: Kozhina MN, editor. *Stilisticheskii entsiklopedicheskii slovar' russkogo yazyka* [Stylistic encyclopaedical dictionary of the Russian language]. Moscow: Flint; 2006. p. 120–126. Russian.
2. Zhao Nannan. [Structural and semantic organisation of the accentuation category in Russian and Chinese political discourse]. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2018;2:103–113. Russian.
3. Komissarov VN. *Sovremennoe perevodovedenie* [Modern translation studies]. Moscow: ETS; 2002. 420 p. Russian.
4. Alimov VV. *Teoriya perevoda* [Translation theory]. Moscow: URSS; 2015. 237 p. Co-published by the «Lenand». Russian.
5. Nikitin VI. *Teoriya i praktika perevoda* [Theory and practice of translation]. Novosibirsk: SibAGS; 2004. 262 p. Russian.
6. Retsker YaI. *Teoriya perevoda i perevodcheskaja praktika* [Translation theory and translation practice]. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya; 1974. 216 p. Russian.
7. Alekseeva LM. *Spetsifika nauchnogo perevoda (antropotsentricheskii aspekt)* [Specificity of scientific translation (anthropocentric aspect)]. Perm: Perm State National Research University publishing house; 2013. 189 p. Russian.
8. Barkhudarov LS. *Yazyk i perevod: voprosy obshchei i chastnoi teorii perevoda* [Language and translation: questions of general and particular theory of translation]. Moscow: Publishing house of LKI; 2008. 235 p. Russian.
9. Schweitzer AD. *Teoriya perevoda: status, problemy, aspekty* [Translation theory: status, problems, aspects]. Moscow: Nauka; 1988. 215 p. Russian.
10. Abdrakhimov LG, Shchichko VF. *Kitaiskii yazyk. Prakticheskii kurs kommercheskogo perevoda* [Chinese. A practical course in commercial translation]. Moscow: Vostochnaya kniga; 2011. 304 p. Russian.
11. Rostovtsev VA. *Teoriya perevoda kitaiskogo yazyka* [Chinese translation theory]. Moscow: Voennyi institut; 1997. 202 p. Russian.
12. Zavyalova VL. To the problem of interpreting accented speech. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta*. 2013;9:108–116. Russian.
13. Zhao Nannan. Lexical transformations in the translation of accentuators from Chinese into Russian. *Bulletin of the Minsk State Linguistic University. Series 1. Philology*. 2018;6:102–108. Russian.
14. Terekhova GV. *Teoriya i praktika perevoda* [Theory and practice of translation]. Orenburg: Orenburg State University; 2004. 103 p. Russian.
15. Chen Guanglei. *Hanyu cifa lun* [Chinese morphology]. Beijing: Xuelin publishing; 2001. 304 p. Chinese.
16. Danilevich AA. *Voina i mir v terminakh i opredeleniyakh* [War and peace in terms and definitions]. Moscow: PoRog; 2004. 623 p. Russian.
17. Zhao Nannan. [Grammatical transformations when translating accentuators from Chinese into Russian]. In: Tananushka KA, editor. *Mova i litaratura. Matjeryjaly 75-j navukovaj kanferjencyi studjentaŭ i acpirantaŭ filalalagichnaga fakul'tjeta BDU; 25 krasavika 2018 g.; Minsk, Belarus'* [Language and literature. Proceedings of the 75th scientific conference of students and graduate students of the philological faculty of BSU; 2018 April 25; Minsk, Belarus]. Minsk: National Institute for Higher Education; 2018; p. 156–159. Russian.
18. Zhao Nannan. Lexico-grammatical transformations in the transmission of Chinese accentuation by means of the Russian language. *BSPU Bulletin. Series 1. Pedagogic. Psychology. Philology*. 2019;2:130–134. Russian.
19. Zaykov DV. Semantic properties of phraseological units constituting the macrofield of measure and degree of a static character (on the material of the Russian and English languages). *Bulletin of the South Ural State University. Series: Linguistics*. 2013;10(1): 112–117. Russian.
20. Borisova EG. [Phraseological meaning in stable phrases]. *Filologicheskie nauki*. 1994;4:77–84. Russian.

Статья поступила в редколлегию 21.04.2021.

Received by editorial board 21.04.2021.

ФОРМАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ТИПОЛОГИЯ ГЕРМАНИЗМОВ В БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ

О. Е. СУПРИНОВИЧ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Рассматриваются германизмы, выделенные из состава белорусских и немецких межъязыковых лексических параллелей (291 пара слов). Формально-семантическая типология германизмов основывается на трех типах семантических отношений: омосемии (полное семантическое тождество), парасемии (частичное семантическое тождество) и гетеросемии (семантическое исключение). Установлены пять основных типов германизмов в белорусском языке: омо- и паралексы – омосеманты, омо- и паралексы – парасеманты, омо- и паралексы – гетеросеманты, смешанный тип, функционально отличные германизмы. Выяснено, что в белорусском языке самым частотным является смешанный тип германизмов (50 % лексических пар), характеризующийся частичным семантическим тождеством (парасемия с отношениями включения или пересечения), несовпадением в функциональных компонентах значения и коннотации. Менее всего представлены функционально отличные германизмы (2 % пар слов), различные по функциональным семам (территориальным, локальным, социальным). Германизмы-гетеросеманты (полностью несовпадающие по значению слова) отмечены в 13 % случаев, германизмы-парасеманты составляют 19 % исследованных единиц, германизмы с отношениями омосемии отмечены в 16 % лексем. Существенная часть германизмов в белорусском языке (84 %) относится к неполным лексическим параллелям, или ложным друзьям переводчика. Практическая значимость проведенного исследования состоит в том, что его результаты могут быть применены в курсах контрастивной лингвистики, перевода, а также в лексикографии при составлении двуязычного белорусско-немецкого словаря ложных друзей переводчика.

Ключевые слова: германизмы; типология; межъязыковые лексические параллели; омосемия; парасемия; гетеросемия; смешанный тип; функционально отличные лексемы; сема; семный анализ; семантическое пересечение; семантическое включение; коннотация.

ФАРМАЛЬНА-СЕМАНТЫЧНАЯ ТЫПАЛОГІЯ ГЕРМАНІЗМАЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

А. Я. СУПРЫНОВІЧ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Разглядаюцца германізмы, вылучаныя са складу беларуска-нямецкіх міжмоўных лексічных паралелей (291 пара слоў). Фармальна-семантычная тыпалогія германізмаў грунтуецца на трох тыпах семантычных адносін: амасеміі (поўная семантычная тоеснасць), парасеміі (частковая семантычная тоеснасць) і гетэрасеміі (семантычнае выключэнне). Устаноўлены пяць асноўных тыпаў германізмаў у беларускай мове: ама- і паралексы – амасеманты, ама- і паралексы – парасеманты, ама- і паралексы – гетэрасеманты, змешаны тып, функцыянальна непадобныя германізмы. Высветлена, што ў беларускай мове самым частотным з'яўляецца змешаны тып германізмаў (50 % лексічных пар), для якога характэрны частковая семантычная тоеснасць (парасемія з адносінамі ўключэння).

Образец цитирования:

Супринович ОЕ. Формально-семантическая типология германизмов в белорусском языке. *Журнал Белорусского государственного университета. Филология*. 2021;2:86–96.

For citation:

Suprinovich OE. The formal-semantic typology of Germanisms in Belarusian. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2021;2:86–96. Russian.

Автор:

Оксана Евгеньевна Супринович – кандидат филологических наук; доцент кафедры немецкого языка факультета социокультурных коммуникаций.

Author:

Oksana E. Suprynovich, PhD (philology); associate professor at the department of German language, faculty of social and cultural communications.
aksana.suprynovich@gmail.com

або перасячэння), несупадзенне ў функцыянальных кампанентах значэння і канатацыі. Менш за ўсё прадстаўлены функцыянальна непадобныя германізмы (2 % пар слоў), розныя па функцыянальных семах (тэрытарыяльных, лакальных, сацыяльных). Германізмы-гетэрасеманты (цалкам не супадаюць па значэнні) прадстаўлены ў 13 % выпадкаў, германізмы-парасеманты складаюць 19 % усіх разгледжаных адзінак, германізмы з адносінамі амасеміі адзначаны ў 16 % лексем. Істотная частка германізмаў у беларускай мове (84 %) адносяцца да няпоўных лексічных паралелей, або ілжывых сяброў перакладчыка. Практычная значнасць даследавання заключаецца ў тым, што яго вынікі могуць выкарыстоўвацца ў курсах кантрастыўнай лінгвістыкі, перакладу, а таксама ў лексікаграфіі пры складанні двухмоўнага беларуска-нямецкага слоўніка ілжывых сяброў перакладчыка.

Ключавыя словы: германізмы; тыпалогія; міжмоўныя лексічныя паралелі; амасемія; парасемія; гетэрасемія; змешаны тып; функцыянальна непадобныя лексемы; сема; семны аналіз; семантычнае перасячэнне; семантычнае ўключэнне; канатацыя.

THE FORMAL-SEMANTIC TYPOLOGY OF GERMANISMES IN BELARUSIAN

O. E. SUPRINOVICH^a

^a*Belarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus*

Germanisms are considered, which are separated from the Belarusian and German interlingual lexical parallels (291 pairs of words). The formal-semantic typology of Germanisms is based on three types of semantic relations: homosemy (full semantic identity), parasemy (partial semantic identity) and heterosemy (semantic exclusion). There are 5 main types of Germanisms in the Belarusian language: homo- and paralexes – homosemants, homo- and paralexes – parasemants, homo- and paralexes – heterosemants, mixed type, functional different Germanismes. It is found that the most frequent type of Germanisms in the Belarusian language is a mixed type (50 % of lexical pairs), characterised by partial semantic identity (parasemy with inclusion or intersection relations) and mismatch in the functional components of meaning and connotation. The least represented are functionally different Germanisms (2 % of word pairs) that differ in functional semes (territorial, local, social). Germanisms-heterosemants (completely mismatched in the meaning of the word) are represented in 13 % of cases, Germanisms-parasemants make up 19 % of all Germanisms, Germanisms with homosemy relations are noted in 16 % of cases. A significant part of Germanisms in the Belarusian language (84 %) refers to incomplete lexical parallels, or false friends of the translator. The practical significance lies in the application of the research results in the courses of contrastive linguistics, translation, as well as in lexicography when compiling a bilingual Belarusian-German dictionary of false friends of the translator.

Keywords: Germanismes; typology; interlingual lexical parallels; homosemy; parasemy; heterosemy; mixed type; functional different lexemes; seme; seme-analysis; semantic intersection; semantic inclusion; connotation.

Введение

Одной из актуальных задач белорусского языкознания является сопоставительное описание германизмов как в теоретическом плане, так и в прикладном (лексикографическом) аспекте. Это подтверждается многочисленными исследованиями белорусских лингвистов, проводившимися начиная со второй половины XX в. и по настоящее время. Изучением германизмов в разные периоды занимались А. И. Журавский, И. И. Чертко, А. Н. Булыко, О. М. Галай, В. А. Выхота, А. А. Станкевич, С. С. Масленникова, И. А. Лапицкая и др. [1]. Исследовались различные направления указанной проблемы:

- германизмы в старобелорусском языке (пути и способы проникновения, освоение германизмов – фонетическая, морфологическая, семантическая адаптация; словообразовательная способность; лексико-семантические разряды германизмов);
- германизмы в белорусском литературном языке (предметно-тематические классификации, особенности функционирования германизмов в белорусской литературе и поэзии, германизмы в составе белорусско-немецких лексических параллелей);
- германизмы в диалектах белорусского языка (в говорах Брестчины, Новогрудчины, Гродненщины).

Как отмечает А. Н. Булыко, в старобелорусском языке разряд германизмов в основных формах насчитывает свыше 200 слов. Германизмы проникали в белорусский язык главным образом непосредственно из немецкого языка, а также через посредничество польского языка и из иврита. Однако в лексической системе белорусского языка встречаются и такие германизмы, пути проникновения которых

не удастся установить [2, с. 7]. Актуальность исследования германизмов заключается и в том, что они оказали большое влияние на становление лексической системы старобелорусского письменного языка. В частности, германизмы с широким семантическим диапазоном (после полонизмов и латинизмов) дали в старобелорусском литературном языке большое количество дериватов [3, с. 9]. Германизмы, заимствованные в одном значении, в ряде случаев сохраняли свою семантическую целостность на протяжении столетий, некоторые из них перешли в разряд историзмов [4, с. 117]. Германизмы свойственны всем жанрово-стилевым разновидностям старобелорусской письменности, причем больше всего германизмов относятся к разряду бытовой лексики [5, с. 81]. Похожая тенденция наблюдается среди региональных германизмов, обозначающих преимущественно понятия бытовой и профессиональной деятельности человека [6, с. 138]. В работах белорусских лингвистов показано, что германизмы в белорусских диалектах и говорах образуют компактную лексическую группу с ярко выраженной тематической принадлежностью и номинативной функцией (используются для обозначения разнообразных предметов народно-хозяйственного и домашнего обихода). Основная масса германизмов входит в активный лексический фонд диалектов белорусского языка, и только незначительная их часть относится к устаревшей или пассивной лексике [7, с. 128]. Рассуждая на тему освоения германизмов в диалекте Гродненщины, С. С. Масленникова обращает внимание на их способность вступать во фразеологические связи и входить в состав фразеологических оборотов, пословиц и поговорок [8, с. 39]. Так, во фразеологизмах, пословицах и поговорках Гродненщины употребляются германизмы всех предметно-тематических групп, а в некоторых случаях один и тот же германизм входит в состав сразу трех устойчивых оборотов [8, с. 39].

Однако, несмотря на разноплановость исследований германизмов в белорусском языке, все же остаются нерешенные вопросы по данной проблеме. В частности, речь идет о формально-семантической классификации германизмов. Обзор литературы показывает, что ранее не проводилось подобных исследований. Были разработаны предметно-тематические классификации германизмов в старобелорусском языке (И. И. Чертко, О. М. Галай), в диалектах белорусского языка (А. А. Станкевич, С. С. Масленникова). Отдельно следует отметить тематическую классификацию немецких и белорусских слов с общим источником происхождения В. А. Выхоты (всего автор выделяет 20 групп слов) [9, с. 41].

Систематизация германизмов по формально-семантическому признаку необходима, и это обусловлено рядом обстоятельств. Прежде всего важно выявление структурно-семантических сходств и различий между формально подобными словами в языке-рецепторе и языке-реципиенте, ведь семантически различные германизмы создают лексическую специфику каждого из сравниваемых языков, отражая особенности разных языковых картин мира и национальных культур народов, говорящих на данных языках. Вместе с тем формально-семантическая типология германизмов в белорусском языке связана с явлением интерференции в лингводидактике и переводе. В частности, в своей монографии российский исследователь И. А. Стернин обращает внимание на возрождение «особого лексикографического жанра – дифференциального двуязычного словаря, описывающего семантические и функциональные различия единиц двух языков» [10, с. 13]. Тожественные по форме, но разные по содержанию германизмы могут быть использованы также при составлении белорусско-немецкого словаря ложных друзей переводчика, где будут отражены национально-специфические черты семантики переводных соответствий.

Материалы и методы исследования

Цель настоящего исследования заключается в выявлении основных типов германизмов в белорусском языке по формально-семантическому критерию, а также в определении количественного соотношения соответствующих лексических единиц разного типа. В статье используются научные данные, полученные по результатам диссертационного исследования автора¹. Прежде всего это практический материал (приложение В диссертации содержит словарь белорусско-немецких лексических параллелей общим объемом 5458 пар слов), а также формально-семантическая классификация как один из способов типологизации межъязыковых белорусских и немецких лексических параллелей. В диссертации германизмы рассматриваются в составе заимствованных лексических параллелей. Классификация германизмов по формально-семантическим отношениям в исследовании носит скорее иллюстративный характер и представляется как один из четырех возможных способов систематизации германизмов, хотя имеют место и другие классифицирующие параметры, например способ заимствования германизмов в белорусский язык (напрямую или через язык-посредник), происхождение и структурный состав германизмов.

¹Супринович О. Е. Типологизация межъязыковых лексических параллелей (на материале белорусско- и немецкоязычных лексикографических источников) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Белорус. гос. ун-т. Минск, 2019. 200 с.

Удельный вес германизмов от общего количества всех лексических параллелей составляет 5,33 % (291 пара слов). Являясь частью межъязыковых лексических параллелей, германизмы были отобраны методом сплошной выборки из толковых словарей белорусского (ТСБЛМ, ТСБМ) и немецкого (DDU) языков. Использовались следующие критерии отбора германизмов: 1) фонетико-графическое соответствие с учетом разных произносительных особенностей соответствующих фонем в белорусском и немецком языках; 2) совпадение корневых, аффиксальных морфем, несовпадение словоизменительных морфем.

Таким образом, значительная часть подвергшихся семантическому анализу германизмов – существительные в обоих языках. Единично представлены наречия (бел. *рыхтык* ‘разг. Правильно, как раз, точно (также)’ – нем. *richtig* ‘1. Правильно, точно’; ‘2. Логично’; ‘3. Как следует, как полагается’; ‘4. В прямом смысле слова, действительно, фактически’; ‘5. *часто* разг. Очень, исключительно’). Отмечаются отдельные несовпадения по частеречной принадлежности в лексических парах: существительное в белорусском языке, прилагательное или глагол – в немецком (бел. *кніксэн* ‘почтительный поклон с приседанием перед старшим’ – нем. *knicksen* ‘делать реверанс [книксен], приседать’).

Формально-семантическая типология германизмов основывается прежде всего на трех типах семантических отношений между лексическими единицами сопоставляемых языков: омосемии (отношения полного семантического тождества), парасемии (отношения частичного семантического тождества – включения или пересечения) и гетеросемии (отношения семантического исключения, т. е. отсутствие общих значений или компонентов значения). Значения германизмов приводятся в словарях либо без стилистических помет (стилистически нейтральные лексические единицы), либо со стилистическими пометами, указывающими на ограниченную сферу применения, устарелость, эмоциональную окрашенность. Такие германизмы относятся к смешанному типу лексических параллелей (если лексемы не совпадают одновременно по содержанию и стилистическим характеристикам) или к функционально отличным лексическим параллелям (характеризуются полным семантическим тождеством при несовпадении стилистических помет).

Формально-семантическая типология предполагает дифференциацию лексических единиц не только по содержанию, но и по формальному признаку. Это означает наличие лексем двух типов: 1) омолексов – слов, полностью совпадающих по форме; 2) паралексов – слов, частично схожих по форме. Однако здесь стоит отметить, что формальный критерий, в отличие от семантического, не является релевантным в силу звуко-графических особенностей лексем белорусского и немецкого языков. Таким образом, полное формальное тождество подразумевает максимальное формальное тождество. Следовательно, большинство германизмов в белорусском языке будут относиться к паралексам.

Основными методами исследования являются семный анализ, описательный и количественный методы.

Результаты и их обсуждение

В соответствии с формально-семантической типологией в белорусском языке выделяются следующие типы германизмов:

- 1) полностью совпадающие по значению со словом в немецком языке (омо- и паралексы – омосеманты);
- 2) германизмы, частично совпадающие по значению со словом в немецком языке (омо- и паралексы – парасеманты):
 - с отношениями включения;
 - с отношениями пересечения;
- 3) не совпадающие по значению со словом в немецком языке (омо- и паралексы – гетеросеманты);
- 4) принадлежащие к смешанному типу (состоят в отношениях парасемии – пересечения или включения – и не совпадают в функциональных и коннотативных семах);
- 5) функционально отличные (лексически тождественные, но различные по функциональным макрокомпонентам значения).

Рассмотрим первый тип германизмов в белорусском языке. Это слова, полностью эквивалентные в семантическом отношении, – омосеманты. Всего было зафиксировано 48 пар соответствующих лексических единиц, что составляет 16 % от общего количества всех германизмов. Германизмы-омосеманты обозначают понятия из самых разных областей:

- названия профессий: бел. *балетмайстар* – нем. *Ballettmeister*, бел. *бухгалтар* – нем. *Buchhalter*, бел. *гарніст* – нем. *Hornist*, бел. *кушнер* – нем. *Kürschner*, бел. *маклер* – нем. *Makler*, бел. *маркізэйдар* – нем. *Markscheider*, бел. *тонмайстар* – нем. *Tonmeister*;
- внешний вид и эмоциональный мир человека: бел. *бакенбарды* – нем. *Backenbart*, бел. *вундэркінд* –

нем. *Wunderkind*, бел. *шэльма* – нем. *Schelm*;

- бытовая лексика (предметы домашнего пользования, одежда): бел. *бюстгальтар* – нем. *Büstenhalter*, бел. *рукзак* – нем. *Rucksack*, бел. *рэйсфедэр* – нем. *Reißfeder*, бел. *футляр/футарал* – нем. *Futteral*, бел. *цыферблат* – нем. *Zifferblatt*;

- названия напитков: бел. *глінтвейн* – нем. *Glühwein*, бел. *рэйнвейн* – нем. *Rheinwein*;

- названия веществ: бел. *клејстар* – нем. *Kleister*;

- названия помещений: бел. *каюта* – нем. *Kajüte*, бел. *танцзала* – нем. *Tanzsaal*;

- транспортная лексика, названия транспортных средств (индивидуального пользования, морской транспорт): бел. *манед* – нем. *Moped*, бел. *плацкарта* – нем. *Platzkarte*, бел. *швербот* – нем. *Schwertboot*, бел. *шлагбаум* – нем. *Schlagbaum*;

- названия понятий из сферы торговли: бел. *прэйскурант* – нем. *Preiskurant*;

- понятия для обозначения преступных действий граждан: бел. *морд* – нем. *Mord*;

- спортивная лексика: бел. *мітэлыніль* – нем. *Mittelspiel*;

- медицинская лексика: бел. *трыпер* – нем. *Trippe*;

- военная лексика: бел. *генералітэт* – нем. *Generalität*, бел. *патранташ* – нем. *Patronentasche*;

- названия природных понятий (формы земной поверхности, растительный и водный мир): бел. *ландшафт* – нем. *Landschaft*, бел. *рапс* – нем. *Raps*, бел. *фарэль* – нем. *Forelle*.

Из приведенных примеров видно, что существенная часть германизмов-омосемантов обозначает понятия, относящиеся к тематическим блокам «Человек» и «Общество».

Парасеманты составляют 19 % всех германизмов, выделенных из числа белорусских и немецких межъязыковых лексических параллелей, или 54 пары слов. Для данного типа германизмов характерно частичное семантическое тождество, т. е. совпадение в одном или нескольких значениях или семах. Германизмы-парасеманты, как уже отмечалось выше, могут состоять в семантических отношениях **включения** (31 пара слов) или **пересечения** (23 пары слов).

Семантические отношения включения предполагают, что сопоставляемые лексические единицы отличаются объемом лексического значения, когда слово с бóльшим объемом как бы поглощает слово с меньшим объемом. В качестве примеров можно привести несколько пар таких слов. Так, бел. *фурман* употребляется только в значении ‘человек, управляющий лошадьми в запряженной повозке; возница’. С другой стороны, нем. *Fuhrmann* имеет два значения: ‘1. Извозчик, возница’; ‘2. *только в ед. ч.* Возничий (созвездие)’. Или, например, в отличие от бел. *бруствер* ‘земляная насыпь на наружной стороне окопа’ нем. *Brustwehr* имеет два значения: ‘1. Защитная стена (насыпь) высотой на уровне груди на крепостных сооружениях и в окопах’; ‘2. Верхний край крепостной стены в средневековых замках’.

Анализ лексического материала показывает, что почти во всех парах германизмов-парасемантов с семантическими отношениями включения прослеживается следующая закономерность: белорусскому однозначному слову соответствует многозначное слово немецкого языка. Однако были выявлены две пары германизмов в белорусском языке с бóльшим объемом значения. Так, по данным ТСБЛМ и ТСБМ бел. *канцэртмайстар* употребляется в трех значениях: ‘1. Музыкант, возглавляющий одну из струнных групп оркестра’; ‘2. Солист симфонического или оперного оркестра’; ‘3. Пианист-аккомпаниатор, который разучивает партии с певцами’. В свою очередь, нем. *Konzertmeister* обнаруживает лишь одно значение: ‘первая скрипка оркестра’.

В отношениях семантического включения могут состоять многозначные слова белорусского и немецкого языков. Так, семантика белорусской лексемы *шпулька* объединяет следующие значения: ‘1. То же, что и шпулька (в 1 и 2 знач.)’; ‘2. Деревянная или картонная насадка, надеваемая на веретено для наматывания на нее пряжи’; ‘3. *спец.* Стержень для наматывания проволоки, кабеля и т. п., а также намотанные проволока или кабель’. Стоит обратить внимание, что бел. *шпулька* имеет значения ‘1. Небольшой, обычно деревянный цилиндр, на который наматывается что-л.’; ‘2. Приспособление в швейных, ткацких и др. машинах для наматывания ниток’. Немецкая лексема *Spule* используется для обозначения следующих понятий: ‘1. Катушка, на которую что-л. наматывается’; ‘2. Электрический элемент схемы, состоящий из длинной, тонкой, изолированной (медной) проволоки, который наматывается на катушку (электротех.)’. На данном примере можно наблюдать, что в процессе семантического развития постепенно происходило расширение семантики германизма *шпуля*, что привело к появлению новых значений, отсутствующих в языке-источнике.

Германизмы-парасеманты с семантическими отношениями пересечения – это слова, совпадающие в отдельных значениях или обнаруживающие общие семы. Данный вид семантических отношений возможен как среди равных, так и среди различных по объему значения слов. В частности, значение нем. *Koffer* толкуется как ‘большая четырехугольная емкость с откидной крышкой и ручкой для ношения с боковой стороны, предназначенная для перевозки одежды и других предметов, необходимых

для путешествия»; т. е. 'чемодан'. В белорусском языке германизм *куфар* имеет значение 'большой короб с крышкой для хранения тканей, одежды, ценностей'. Общими являются следующие семы: 1) 'большой'; 2) 'предмет, имеющий какое-л. предназначение'; 3) 'предмет, закрываемый с помощью крышки'; 4) 'предмет, в который можно положить одежду'. Однако семный анализ указывает также на несовпадения по ряду сем: 1) 'предмет, в котором можно хранить ткани, ценности' (в семантике белорусской лексемы); 2) 'предмет, предназначенный для перевозки чего-л.' (в семантике немецкой лексемы); 3) 'предмет, который используют для путешествия' (в семантике немецкой лексемы); 4) 'предмет, имеющий ручку для ношения с боковой стороны' (в семантике немецкой лексемы). Семантические отношения пересечения на семном уровне наблюдаем для бел. *крук* и нем. *Krucke*. Так, бел. *крук* – многозначное слово, употребляемое в следующих значениях: '1. Металлический или деревянный стержень с загнутым тупым концом'; '2. Короткий металлический прут, загнутый на одном конце и прикрепленный другим концом к канату, верёвке и т. п. для подцепки или перемещения грузов'; '3. Зацепка на дверях в форме загнутого на конце металлического прута, который накидывается на пробой'; '4. Лишнее расстояние при ходьбе окружным путем'. Немецкая лексема *Krucke* известна в одном значении – 'рог серны'. В толковом словаре русского языка значение лексемы *серна* толкуется как 'род горной антилопы с вертикальными, загнутыми на конце рогами, дикая коза' (БТСРЯ, с. 951). Таким образом, общей семой для бел. *крук* и нем. *Krucke* является 'предмет, загнутый на конце'.

В семе 'сосуд цилиндрической формы с ручками' пересекаются бел. *кубел* и нем. *Kübel*. Одно из значений немецкой лексемы, вероятно, возникло в результате метафорического переноса по аналогии: бел. *кубел* 'кадка с ручками и крышкой для хранения продуктов и предметов' – нем. *Kübel* '1. Расширяющийся кверху большой сосуд из дерева, металла, глины и т. п. с одной или двумя ручками (чан, бадья, кадка)'; '2. Туалет в тюремной камере'.

Германизмы-парасеманты могут пересекаться на уровне отдельных значений: бел. *друшляк* '1. Кухонная посуда в виде ковши с дырочками для процеживания жидкости, промывания чего-л.'; '2. Ручной инструмент для пробивания небольших дырок в металле и др.' – нем. *Durchschlag* '1. Копия (например, машинописная)'; '2. Решето, дуршлаг, цедилка'; '3. Пробойна, пролом (на дороге)'. Общее значение – 'кухонная посуда в виде ковши с дырочками для процеживания, промывания чего-л.'.

Семантические отношения пересечения наблюдаются также среди внутриязыковых омонимов в обоих языках: бел. *друк*¹ '1. Процесс публикации и выпуск разнообразной печатной продукции (книг, журналов, статей, рисунков и т. п.)'; '2. Способ печати'; '3. Отрасль печати; издательское дело'; '4. Внешний вид печатного произведения (особенности шрифта, характер иллюстраций)'; '5. Совокупность печатных, обычно периодических изданий; пресса' – нем. *Druck*² '1. Печатание; печать, распечатка'; '2. Печатное произведение, изображение'; '3. Способ или качество печати'; '4. Набивная ткань' (общее значение – 'способ печати').

Таким образом, среди германизмов-парасемантов с семантическими отношениями пересечения преобладают пары с различиями на семном уровне. Семантические отношения пересечения на уровне отдельных значений свойственны в единичных случаях многозначным словам, а также внутриязыковым омонимам в белорусском и немецком языках.

Третий тип формально-семантической типологии образуют германизмы-гетеросеманты – слова, находящиеся в отношениях семантического исключения (нетождественные по содержанию). Всего было выявлено 38 пар таких слов, что составляет 13 % всех германизмов. Например, к данному типу относятся бел. *карп* в значении 'пресноводная рыба семейства карповых, которая разводится в водоемах; культурная разновидность сазана' и нем. *Karpf* 'австр., разг., отриц. Дурак, болван'. Отсутствие общих элементов в семантике наблюдается в следующей паре слов: бел. *кіна* '1. Связка или пачка каких-л. предметов, сложенных один на другой'; '2. *спец.* Большая упаковочная мера' – нем. *Kiepe* 'высокая корзина, закрепляемая с помощью плечевых ремней для ношения на спине'.

Одной из причин семантических расхождений является влияние языка-посредника, например, польского: бел. *форталь* 'разг. Ловкая проделка, неожиданная выходка' (< пол. *fortel* 'ухищрение' < нем. *Vorteil*) (ЭСБМ, т. 2, с. 584) – нем. *Vorteil* '1. Преимущество, выгода, польза'; '2. *усп.* (Финансовая, коммерческая) прибыль'; '3. Счет очков в игре, когда одному из игроков требуется лишь одно очко, чтобы победить (в теннисе)'.

Среди германизмов-гетеросемантов встречаются пары, в которых слово в заимствующем языке употребляется исключительно в составе устойчивого выражения (например, фразеологического оборота), что приводит к утрате (частичной или полной) семантической связи со словом из языка-источника: бел. *брудэрышафт* (*ніць брудэрышафт, на брудэрышафт з кім-н.*) 'держа рюмки в скрещенных руках и чокаясь, выпить «на ты»' – нем. *Bruderschaft* '1. Церковное объединение лиц духовного звания и мирян; братство'; '2. Закадычная дружба (австр., мест.)'; бел. *дыхт* (*даць дыхту*) 'разг. Задать нагоняй' –

нем. *dicht* ‘1. Плотный, сжатый’; ‘2. Непроницаемый’; ‘3. Герметичный, водонепроницаемый’; ‘4. разг. Закрытый’; ‘5. *груб.* Пьяный’; ‘6. Очень близкий’; ‘7. Близкий (о времени)’.

Германизмы смешанного типа составляют самую большую по количеству единиц группу слов (146 пар, или 50 %) и характеризуются разнообразием несовпадающих значений или различных оттенков и маркирующих их стилистических помет. В зависимости от типа семантических отношений и характера словарных помет в рамках германизмов смешанного типа могут быть выделены следующие их виды:

1) омо- и паралексы – парасеманты с семантическими отношениями включения, отличные по функциональным семам (территориальным (локальным), стилистическим, социальным) и коннотации:

- омо- и паралексы – парасеманты с семантическими отношениями включения, отличные по территориальным (локальным) семам:

- в белорусском языке: бел. *кельнер* ‘в некоторых странах: официант, прислуга в отеле’ – нем. *Kellner* ‘служащий, официант в ресторане, столовой, кафе, гостинице’;

- в немецком языке: бел. *цэйхгауз* ‘устар. Военный склад оружия, обмундирования, продовольствия’ – нем. *Zeughaus* ‘1. *устар.* Цейхгауз (военный склад для хранения оружия, продовольствия)’; ‘2. *особенно австр.* Склад для хранения инвентаря пожарной команды’;

- омо- и паралексы – парасеманты с семантическими отношениями включения, отличные по стилистическим семам:

- в белорусском языке: бел. *гумарыстыка* ‘1. Совокупность юмористических художественных произведений’; ‘2. *разг.* Что-то смешное, комичное’ – нем. *Humoristika* (мн. ч. от *Humoristikum*) ‘что-то смешное, с юмором’;

- в немецком языке: бел. *сталь* ‘твердый ковкий металл серебристо-серого цвета, который является сплавом железа с углеродом и другими добавками’ – нем. *Stahl* ‘1. Сталь (твердый ковкий металл серебристо-серого цвета, представляющий собою сплав железа с углеродом и некоторыми иными примесями)’; ‘2. *поэт.* Сверкающее оружие (кинжал, меч, нож)’;

- омо- и паралексы – парасеманты с семантическими отношениями включения, отличные по социальным семам: бел. *папера* ‘1. Материал для письма, а также для других целей, изготавливаемый из древесной или тряпичной массы; бумага’; ‘2. Письменный документ официального характера; рукопись’ – нем. *Papier* ‘1. Материал, изготавливаемый из растительного волокна для письма или других целей; бумага’; ‘2. Официальная бумага (например, заявление, ходатайство, статья, рукопись)’; ‘3. Личный документ (например, удостоверение, паспорт)’; ‘4. Ценные бумаги (финансовое дело)’.
- Функционально-социальные семы отмечаются прежде всего в семантике немецких лексем. Причем в ряде случаев это могут быть социальные семы из самых разных тематических областей: бел. *кораб* ‘изделие из луба, бересты, соломы и т. п. для хранения, переноски, упаковки чего-л.’ – нем. *Korb* ‘1. Сплетенная из гибкого материала растительного происхождения, в большинстве случаев открытая емкость (с ручками); корзина’; ‘2. Корзина как мера пойманной рыбы’; ‘3. Корзинное плетение’; ‘4. *снец.* Фашина’; ‘5. *сокрац.* Подъемная клеть (в шахте) (горное дело)’; ‘6. Гондола аэростата’; ‘7. *сокрац.* Пчелиный улей’; ‘8. Корзина (баскетбол)’; ‘9. Попадание в корзину (баскетбол)’; ‘10. Защитная маска на лице (фехтование)’; ‘11. Гарда (рапиры) (фехтование)’; ‘12. Отказ на предложение (руки и сердца)’;

- омо- и паралексы – парасеманты с семантическими отношениями включения, отличные по коннотации: бел. *гросмайстар* ‘высшее спортивное звание по шахматам и шашкам’ – нем. *Großmeister* ‘1. Глава рыцарского ордена’; ‘2. В масонстве: председатель большой ложи’; ‘3. Гроссмейстер (высшее звание в шахматах)’; ‘4. *жарг.* Мастер своего дела, знаток, умелец’. В немецком языке имеют место случаи с отрицательной коннотацией: бел. *шынка* ‘бедренная или лопаточная часть туши свиньи или барана, соответствующим образом приготовленная для употребления’ – нем. *Schinken* ‘1. Бедренная или лопаточная часть животного (особенно свиньи), которую употребляют в пищу в копченном или вареном виде; окорок’; ‘2. *груб.* Бедро, ягодица’; ‘3. Большая толстая книга’; ‘4. *разг., отриц., шутл.* Большая картина (с незначительной художественной ценностью)’; ‘5. *разг., отриц., шутл.* Объемная пьеса, дорогостоящий фильм (с незначительной художественной ценностью)’;

2) омо- и паралексы – парасеманты с семантическими отношениями пересечения, отличные по функциональным семам (темпоральным, территориальным (локальным), стилистическим, социальным, частотным) и коннотации:

- омо- и паралексы – парасеманты с семантическими отношениями пересечения, отличные по темпоральным семам: бел. *гаўптвахта* ‘1. Помещение для содержания под арестом военнослужащих’; ‘2. Караульное помещение с площадкой для вывода караула (устар.)’ – нем. *Hauptwache* ‘центральный полицейский участок в каком-л. населенном пункте’.

- омо- и паралексы – парасеманты с семантическими отношениями пересечения, отличные по

территориальным (локальным) семам: бел. *шыфер* '1. Черный или серый глинистый сланец, который используется для грифельных досок и в строительстве'; '2. Строительный материал в виде плиток или листов из сланца' – нем. *Schiefer* '1. Сланец (горная порода)'; '2. Щепка, заноза (австр., мест.)';

- омо- и паралексы – парасеманты с семантическими отношениями пересечения, отличные по стилистическим семам: бел. *канут* 'конец, погибель (разг.)' – нем. *kaputt* (прилаг.) '1. Неисправный, сломанный'; '2. Разрушенный; разбитый, уставший'.

- омо- и паралексы – парасеманты с семантическими отношениями пересечения, отличные по социальным семам: бел. *кеглі* 'деревянные или пластмассовые столбики, которые ставятся в ряд и сбиваются шаром с определенного расстояния, а также (во мн. ч.) сама игра с этими столбиками' – нем. *Kegel* '1. геом. Конус'; '2. Конусообразная фигура'; '3. тех. Конструктивный элемент, имеющий форму тупого конуса'; '4. охотн. жарг. Поза зайца или кролика, при которой передние лапы не касаются земли'; '5. Кегля (фигура для игры в виде деревянного или пластмассового суживающегося кверху столбика)'; '6. Кегль (шрифта) (печатное дело)'; '7. В устойчивых выражениях: *mit Kind und Kegel* – всей семьей';

- омо- и паралексы – парасеманты с семантическими отношениями пересечения, отличные по частотным семам: бел. *маштаб* '1. Отношение длины линии на карте, глобусе, чертеже и т. п. к действительной длине'; '2. перен. Размах, значение' – нем. *Maßstab* '1. Критерий, мерило'; '2. Масштаб (особенно в географии)'; '3. ред. Масштабная линейка, (складной) метр'. Следует обратить внимание, что одно из значений белорусской лексемы является переносным, а отсутствие пометы означает, что слово в данном значении выступает общим для разных стилей или разных сфер употребления;

- омо- и паралексы – парасеманты с семантическими отношениями пересечения, отличные по коннотации:

- в белорусском языке: в процессе семантического развития германизмы в белорусском языке способны приобретать значения с отрицательной коннотацией: бел. *гандляр* '1. Человек, который занимается частной торговлей, купец'; '2. Человек, который занимается мелкой рыночной или уличной торговлей'; '3. Человек, который выше всего ставит личную выгоду, корысть, личный интерес' – нем. *Händler* '1. Торговец'; '2. Биржевой игрок';

- в немецком языке: в немецком языке отмечается положительная коннотация в значении лексемы *Speck*: бел. *шпіг* 'разг. Просоленное подкожное свиное сало' – нем. *Speck* '1. Свиное сало (копченое или соленое)'; '2. Жировая ткань китов и тюленей'; '3. разг., шутл. Жировая подушка, подкожная жировая ткань; жир (в отношении полного человека)';

3) омо- и паралексы – парасеманты с семантическими отношениями пересечения или включения, отличные по двум и более функциональным семам (темпоральным, локальным, стилистическим, социальным, частотным) и (или) коннотации. Как показывает анализ фактического материала, это могут быть разные вариации функциональных и (или) коннотативных сем. Поэтому представленные ниже примеры носят скорее иллюстративный, но никак не исчерпывающий характер. Функциональные и (или) коннотативные семы фиксируются в обоих языках:

- в белорусском языке: бел. *вахта* '1. На флоте: неотлучное дежурство, а также смена, которая несёт такое дежурство'; '2. возвыш. Самоотверженная, полная энтузиазма работа в ознаменование чего-л.' – нем. *Wacht* 'караульная служба'. Как видно из примера, бел. *вахта* и нем. *Wacht* состоят в семантических отношениях пересечения: в первом значении белорусской лексемы присутствует социальная сема, во втором – стилистическая. В белорусском языке германизм *гешэфт* относится к устаревшей лексике и употребляется в разговорной речи, нем. *Geschäft* – стилистически нейтральное многозначное слово: бел. *гешэфт* 'разг., устар. Спекулятивная, выгодная сделка' – нем. *Geschäft* '1. Предприятие, торговая сделка'; '2. Трансакция, сделка; купля, продажа'; '3. Прибыль'; '4. Торговое предприятие, фирма'; '5. Магазин, лавка'; '6. Дело, задача';

- в немецком языке: бел. *грыфель* и нем. *Griffel* пересекаются в первом значении, второе и третье значения немецкой лексемы маркированы социальной и коннотативной семами: бел. *грыфель* '1. Палочка из особенной породы сланца для писания на грифельной доске'; '2. То же, что и графит (во 2 знач.)' – нем. *Griffel* '1. Грифель (палочка для письма на аспидных досках)'; '2. бот. Пестик, столбик цветка'; '3. груб. Палец'. Отрицательная коннотация наблюдается также в семантике нем. *Bude*, тогда как бел. *буда* относится к стилистически нейтральной лексике: бел. *буда* '1. Крытая кожей или брезентом карета, бричка и т. п.'; '2. Верх над каретой, бричкой'; '3. Шалаш' – нем. *Bude* '1. Рыночная палатка, киоск'; '2. Защитный навес для строителей'; '3. разг., отриц. Лачуга, хибара'; '4. разг. Квартира, дом, меблированная комната'; '5. разг., отриц. Магазин, ресторан, кафе, бюро (разг., отриц.)'; '6. (Особенно в футболе) ворота'. В семантических отношениях включения состоят бел. *дрот* в значении 'металлическое изделие в виде гибкой нити; проволока' и немецкое многозначное слово *Draht*, одно из значений которого содержит стилистическую и темпоральную семы: '1. Проволока'; '2. Телефонная линия, телеграфный провод'; '3. Телефонная, телеграфная связь'. '4. разг., устар. Деньги';

4) омо- и паралексы – парасеманты с семантическими отношениями пересечения или включения, отличные по функциональным семам (темпоральным, локальным, стилистическим, социальным, частотным) и (или) коннотации одновременно в двух языках. Например, бел. *крэйда* и нем. *Kreide* состоят в семантических отношениях включения, в значении белорусской лексики содержится стилистическая сема, в одном из значений немецкой лексики – социальная: бел. *крэйда* ‘разг. То же, что и мел’ – нем. *Kreide* ‘1. Мел (горная порода)’; ‘2. Мел, мелок (для письма, рисования)’; ‘3. геол. Меловой период’. Семантические отношения пересечения наблюдаются в семантике бел. *цвік* и нем. *Zwicke*. Одно из значений бел. *цвік* является переносным и стилистически окрашенным: слово употребляется в разговорной речи; все значения нем. *Zwicke* маркированы функциональными семами – территориальной, темпоральной, социальной: бел. *цвік* ‘1. Металлический или деревянный стержень, заостренный на конце, предназначенный для скрепления чего-л.; гвоздь’; ‘2. разг. Самое основное, главное’ – нем. *Zwicke* ‘1. местн. Клещи, кусачки; острогубцы’; ‘2. устар. Гвоздик, кнопка’; ‘3. биол. Неспособный к размножению теленок или козленок (женского пола)’.

Исследование германизмов в белорусском языке показывает, что в ряде случаев такие слова могут употребляться во всех либо в отдельных своих значениях в качестве терминологической лексики (маркируются пометой *спец.*), при этом значения немецких слов-эквивалентов маркированы другими семами (темпоральными, локальными, стилистическими): бел. *бліц* ‘*спец.* Лампа для мгновенной сильной вспышки при фотографировании’ – нем. *Blitz* ‘1. Молния’; ‘2. разг. Вспышка’; бел. *грунт* ‘1. Почва, земля’; ‘2. Твердое дно под водой’; ‘3. *спец.* Слой белой краски, которым покрыто полотно или дерево, предназначенные для живописи’; ‘4. *спец.* Заштрихованное поле, фон в гравюрах и рисунках’; ‘5. *перен.* То главное, на чём основывается что-л.’ – нем. *Grund* ‘1. Грунт, земная поверхность’; ‘2. *устар., местн.* Рыхлая, пахотная земля’; ‘3. *особенно австр.* Земельный участок’; ‘4. *возвыш., устар.* Небольшая долина, низина’; ‘5. Дно водоема’; ‘6. *возвыш.* Дно сосуда’; ‘7. Поверхность, плоскость’; ‘8. Обстоятельство, состав преступления; мотив, причина’.

Имеют место случаи, в которых лексические единицы отличаются семами в рамках одного функционального типа. Например, в одном из значений бел. *гвалт* содержится функционально-стилистическая сема, маркированная пометой *разг.*, одно из значений нем. *Gewalt* также содержит функционально-стилистическую сему, на которую указывает помета *возвыш.*: бел. *гвалт* ‘1. Применение физической силы по отношению к кому-л.’; ‘2. Принудительное воздействие на кого-, что-л.’; ‘3. Крик, вопль’; ‘4. разг. В знач. междомет.: клич о спасении в случае опасности’ – нем. *Gewalt* ‘1. Власть’; ‘2. Сила’; ‘3. Насилие’; ‘4. *возвыш.* Могущество’.

Функционально отличные германизмы, как и рассмотренные выше второй, третий и четвертый типы германизмов, принадлежат к неполным лексическим параллелям. По словам В. В. Акуленко, «стилистическое расхождение делает многие слова абсолютно невзаимозаменяемыми при переводе» [11, с. 381].

Функционально отличные германизмы единичны: были выявлены 5 лексических пар (2 % от общего количества всех германизмов в белорусском языке). Установлено, что две пары германизмов в белорусском языке отличаются темпоральными семами, т. е. в белорусском языке, в отличие от немецкого, они относятся к устаревшей лексике: бел. *паштмайстар* ‘*устар.* Начальник почтового отделения’ – нем. *Postmeister* ‘начальник почтового отделения’; бел. *брандмайстар* ‘*устар.* Начальник пожарной команды’ – нем. *Brandmeister* ‘начальник пожарной команды’.

Еще две пары функционально отличных германизмов в белорусском языке выделяются одновременно двумя семами – темпоральными и локальными: бел. *бургамістр* ‘начальник городского управления в некоторых странах Европы и в XVIII–XIX вв. в России’ – нем. *Bürgermeister* ‘избранный глава общины; городской глава’; бел. *фельдмаршал* ‘в царской и некоторых иностранных армиях: высший генеральский чин, а также лицо, имеющее этот чин’ – нем. *Feldmarschall* ‘1. *только в ед. ч.* Фельдмаршал (высшее военное звание)’; ‘2. Офицер в звании фельдмаршала’. В белорусском языке германизмы *бургамістр* и *фельдмаршал* – архаизмы, т. е. устаревшие слова, вышедшие из общего употребления.

Сопоставляя белорусскую лексику *брандамаўр* ‘*спец.* Стена из огнеупорного материала, разделяющая смежные здания или части одного здания в противопожарных целях’ и немецкую *Brandmauer* ‘огнеупорная стена между зданиями’, можно увидеть, что немецкое слово относится к стилистически нейтральной лексике, тогда как белорусское представляет собой термин, используемый для обозначения понятия из области строительства. Данный пример наглядно указывает на целевой характер заимствования германизмов в белорусском языке.

Следует обратить внимание на еще одну любопытную деталь: все представленные выше функционально отличные германизмы по структуре являются сложными существительными в немецком языке.

Заклучение

Можно констатировать, что в белорусском языке существенная часть германизмов относятся к неполным лексическим параллелям (243 пары слов, 84 %). Среди таких германизмов в значительной степени преобладают германизмы смешанного типа (146 пар слов, 50 %), далее следуют германизмы-парасеманты (54 пары слов, 19 %) с семантическими отношениями включения (31 пара слов, 57 % всех парасемантов) или пересечения (23 пары слов, 43 % всех парасемантов). Германизмы-гетеросеманты встречаются в 13 % случаев (38 пар слов), функционально отличные германизмы наименее частотны (5 пар слов, 2 %). Среди германизмов смешанного типа преобладает тип семантических отношений пересечения (77 пар слов, 53 %), семантические отношения включения представлены в 47 % случаев (69 лексических пар). В 86 парах германизмов смешанного типа (59 % случаев) функциональные и (или) коннотативные семы присутствуют только в семантике немецких слов, в 28 % случаев (41 лексическая пара) – одновременно в двух языках, и только в 13 % случаев (19 пар слов) – в семантике белорусских лексем. Преобладание функциональных и (или) коннотативных сем в семантике немецких слов обусловлено в первую очередь более долгой литературной традицией немецкого языка и, как следствие, большей дифференциацией сем, а также отчасти политикой составления толковых словарей современных белорусского и немецкого языков.

Преобладание семантически нетождественных германизмов в белорусском языке является закономерным следствием внутреннего развития языка. Полные или частичные (расширение, сужение, развитие переносных значений) изменения смысла слов являются результатом воздействия на язык самых разных факторов – социальных, культурных, исторических. Можно полагать, что формально-семантическая типология германизмов в белорусском языке позволяет обнаружить как общие (универсальные) черты, так и национальное своеобразие системы лексических значений в каждом из языков.

Сокращения

БТССРЯ – Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка: 180000 слов и словосочетаний. М. : Альта-Принт, 2007. VII + 1239 с. ; **ТСБЛМ** – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / пад рэд. М. Р. Суднікі, М. Н. Крыўко. 4-е выд. Мінск : Беларус. энцыкл., 2005. 783 с. ; **ТСБМ** – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). Мінск : Беларус. сав. энцыкл., 1977–1984. 5 т. ; **ЭСБМ** – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Мінск : Навука і тэхніка, 1978–2017. 14 т. ; **DDU** – Duden. Deutsches Universalwörterbuch. 6., überarb. und erw. Auflage. Mannheim : Dudenverlag, 2007. 2016 S.

Библиографические ссылки

1. Прыгодзіч АА, Прыгодзіч МР, Генчэль Г, складальнікі. *Германізмы ў беларускай мове*. Прыгодзіч МР, рэдактар. Мінск: БДУ; 2015. 302 с.
2. Булыка АМ. *Даўня запазычанні беларускай мовы*. Мінск: Навука і тэхніка; 1972. 380 с.
3. Булыка АМ. Запозычэнні як словаўтваральная база ў старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове. *Беларуская лінгвістыка*. 2014;72:3–9.
4. Кананенка ДА. Асобавыя назоўнікі нямецкага паходжання ў мове беларускай мастацкай прозы. *Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава*. 1996;1:111–117.
5. Галай ОМ. Старопечатная книга как средство распространения германизмов в пространстве белорусской культуры. В: Березкина НЮ, Васильев ВИ, редакторы. *Книга – источник культуры. Проблемы и методы исследования. Материалы Международной научной конференции; 25–27 ноября 2008 г.; Минск, Беларусь*. Минск: ЦНБ Беларуси; 2008. с. 81–83. Совместно с издательством «Наука».
6. Масленікава СС. Рэгіянальныя германізмы Гродзеншчыны. *Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна*. 2014;1:138–143.
7. Мальдзіс А, рэдактар. *Беларусіка = Albaruthenika. Кніга 7. Беларуская-нямецкае грамадска-культурнае ўзаемадзеянне: гісторыя, сучаснасць, перспектывы*. Мінск: Цэнтр імя Ф. Скарыны; 1996. 172 с.
8. Масленікава СС. Залацінкі народнай мовы: фразеалагізмы Гродзеншчыны з кампанентам-германізмам. *Роднае слова*. 2013;10:39–41.
9. Выхота ВА. *Нямецка-беларускія моўныя паралелі*. Мінск: Энцыклапедыкс; 1999. 208 с.
10. Стернин ИА. *Контрастивная лингвистика*. Воронеж: Восток – Запад; 2006. 206 с.
11. Акуленко ВВ. О «ложных друзьях переводчика». В: Акуленко ВВ. *Англо-русский и русско-английский словарь «ложных друзей переводчика»*. Москва: Советская энциклопедия; 1969. с. 371–384.

References

1. Pryhodzich AA, Pryhodzich MR, Genchel G, compilers. *Germanizmy w belaruskaj move* [Germanisms in the Belarusian language]. Pryhodzich MR, editor. Minsk: Belarusian State University; 2015. 302 p. Belarusian.

2. Bulyka AM. *Dawnija zapazychanni belaruskaj movy* [Old loan-words in the Belarusian]. Minsk: Navuka i tehnika; 1972. 380 p. Belarusian.
3. Bulyka AM. [Borrowings as a word-forming base in the old Belarusian literary and written language]. *Belaruskaja lingvistyka*. 2014;72:3–9. Belarusian.
4. Kananenka DA. [Personal nouns of German origin in the language of Belarusian fiction]. *Vesnik Vicebskaga dzjarzhawnaga wniwersiteta imja P. M. Mashjerava*. 1996;1:111–117. Belarusian.
5. Galaj OM. [The old printed book as a means of spreading Germanisms in the space of Belarussian culture]. In: Berezkina NYu, Vasil'ev VI, editors. *Kniga – istochnik kul'tury. Problemy i metody issledovaniya. Materialy Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii; 25–27 noyabrya 2008 g.; Minsk, Belarus* [A book is a source of culture. Problems and research methods. Materials of the International scientific conference; 2008 November 25–27; Minsk, Belarus]. Minsk: Central National Library of Belarus; 2008. p. 81–83. Co-published by the «Nauka». Russian.
6. Maslenikava SS. [Regional Germanisms of the Grodno region]. *Vesnik Mazyrskaga dzjarzhawnaga pedagogichnaga wniwersiteta imja I. P. Shamjakina*. 2014;1:138–143. Belarusian.
7. Maldzis A, editor. *Belarusika = Albaruthenika. Kniga. 7. Belarуска-njameckae gramadska-kul'turnae wzaemadzejanne: gistoryja, suchasnasc', perspektyvy* [Belarusian-German social-cultural collaboration: history, the present, prospects]. Minsk: Cjentr imja F. Skaryny; 1996. 172 p. Belarusian.
8. Maslenikava SS. [Goldenrods of the national language: phraseological units of the Grodno region with a component-Germanism]. *Rodnae slova*. 2013;10:39–41. Belarusian.
9. Vyhota VA. *Njamecka-belaruskija mownyja paraleli* [German-Belarusian language parallels]. Minsk: Jencyklapedyks; 1999. 208 p. Belarusian.
10. Sternin IA. *Kontrastivnaya lingvistika* [Contrastive linguistics]. Voronezh: Vostok – Zapad; 2006. 206 p. Russian.
11. Akulenko VV. [About the false friends of translator]. In: Akulenko VV. *Anglo-russkii i russko-angliiskii slovar' lozhnykh družei perevodchika* [English-Russian and Russian-English dictionary of the false friends of translator]. Moscow: Sovetskaya entsiklopediya; 1969. p. 371–384. Russian.

Статья поступила в редколлегию 07.12.2020.
Received by editorial board 07.12.2020.

РЕЦЕНЗИИ

Рэцэнзіі

REVIEWS

Бидер Г. Избранные труды по белорусскому языкознанию / сост.: Е. А. Пригодич, Н. Г. Пригодич ; под общ. ред. Н. Г. Пригодича, Г. Генчеля. Минск : БГУ, 2021. 223 с. (на белорус).

Бідэр Г. Выбраныя працы па беларускім мовазнаўстве / склад.: А. А. Прыгодзіч, М. Р. Прыгодзіч ; пад агул. рэд. М. Р. Прыгодзіча, Г. Генчэля. Мінск : БДУ, 2021. 223 с.

Bieder H. Selected works in Belarusian linguistics / compil.: A. A. Pryhodzic, M. R. Pryhodzic ; eds.: M. R. Pryhodzic, G. Hentschel. Minsk : Belarus. State Univ., 2021. 223 p. (in Belarus.).

Даследаванне замежнай беларусістыкі – патрэбны і адначасова дастаткова складаны навуковы кірунак, які вымагае ўдумлівай і грунтоўнай працы ў зборы і сістэматызацыі неабходнага навуковага матэрыялу. Прычым такі матэрыял павінен зацікавіць і стаць у пэўным сэнсе падмуркам для далейшых пошукаў не толькі для ўжо вядомых навукоўцаў, але і для выкладчыкаў, магістрантаў, студэнтаў, мусіць садзейнічаць напісанню курсавых і дыпломных работ, стварэнню праблемных і дыскусійных сітуацый на лекцыйных і практычных занятках ва ўстановах вышэйшай адукацыі. Таму ў гэтым плане трэба вітаць работу складальнікаў тома выбраных прац па беларускім мовазнаўстве выдатнага аўстрыйскага славіста Германа Бідэра. У кнігу ўвайшлі розныя па часе і тэматыцы навуковыя артыкулы і асобныя часткі манаграфічных даследаванняў навукоўца.

Яшчэ ў 2007 г. М. Прыгодзіч і А. Прыгодзіч апублікавалі манаграфію «Герман Бідэр як даследчык беларускай мовы», у дадатку да якой змяшчалі перадрукаваныя і перакладзеныя на беларускую мову артыкулы аўстрыйскага славіста «Шляхі развіцця лексікі беларускай літаратурнай мовы», «Моўная сітуацыя на Заходнім Палессі», «Развіццё беларускай літаратурнай мовы ў кантэксце славянскага адраджэння» і інш. У 2010 г. складальнікі

рэцэнзаванага тома прысвяцілі навуковай дзейнасці Г. Бідэра вялікую главу зборніка «Беларуская мова ў працах замежных лінгвістаў». Цікавасць да работ аўстрыйскага вучонага праяўляў таксама Г. Цыхун, які ў 2013 г. уключыў у зборнік «Замежная мовазнаўчая беларусістыка на міжнародных з’ездах славістаў» даклад Г. Бідэра на Варшаўскім з’ездзе славістаў 1973 г. аб Статуце Вялікага Княства Літоўскага 1529 г. Артыкулы Г. Бідэра неаднаразова друкаваліся ў беларускіх часопісах, а ў нямецкім, чэшскім і польскім друку перыядычна з’яўляліся беларусістычныя публікацыі вучонага. Шэраг артыкулаў пра аўстрыйскага навукоўца былі апублікаваны да яго шасцідзесяцігадовага юбілею, а да сямідзесяцігоддзя ў кастрычніку 2011 г. М. Прыгодзіч і Г. Цыхун у межах Міжнароднай навуковай канферэнцыі ў Беларускай дзяржаўнай універсітэце арганізавалі спецыяльны круглы стол.

Сам Г. Бідэр зазначаў: «Дзесяцігоддзі майго ўдзелу ў даследаваннях і папулярнасці мовы і культуры Беларусі прынеслі мне вялікую вядомасць і шмат радасці. Ні ў якой іншай славянскай краіне я не меў столькі сардэчнай дружбы і шчырага прызнання сярод калег-славістаў, як у Беларусі, нават у параўнанні з Украінай і Польшчай». На новыя даследаванні Г. Бідэра натхнялі многія беларускія навукоўцы, сярод якіх М. Прыгодзіч, Г. Цыхун, Б. Плотнікаў, А. Лойка, Л. Шакун, С. Запрудскі, А. Супрун, А. Жураўскі, З. Бадзевіч. Знаёмства з імі дазваляла аўстрыйскаму даследчыку шукаць і знаходзіць новыя грані беларускага слова, больш глыбока ўнікаць у яго гісторыю, асаблівасці словаўтварэння і функцыянавання. У шматлікіх публікацыях аўстрыйскі беларусіст выступае як першаадкрывальнік пэўных навуковых праблем, хоць некаторыя яго высновы выклікаюць не толькі згоду, але і крытычнае асэнсаванне. Таму ў гэтым плане кніга Г. Бідэра «Выбраныя працы па беларускім мовазнаўстве» дае чытачу прастору

для роздуму. Даследаванні вучонага прыводзяцца ў тое без скарачэнняў, з захаваннем гістарычнага кантэксту. Кожны артыкул уключае звесткі пра ўсе яго публікацыі, пры неабходнасці падаецца і інфармацыя пра перакладчыкаў.

Як зазначаюць складальнікі, «навуковыя матэрыялы ў цэлым падаюцца паводле значнасці разглядаемых праблем». Пры гэтым вельмі істотным з’яўляецца і артыкул доктара філалагічных навук, прафесара М. Прыгодзіча «З думай пра Беларусь», дзе выразна акрэсліваецца шлях аўстрыйскага славіста да спасціжэння фанетыкі, графікі, арфаграфіі, лексікі, граматыкі беларускай мовы на аснове міжславянскіх параўнальна-тыпалагічных даследаванняў. Нельга не звярнуць увагі і на адну акалічнасць. Здавалася б, адкуль пачынаюцца вытокі цікавасці да замежнай мовы? У Г. Бідэра гэта адбывалася так: летам 1965 г. па дарозе ў Маскву на брэсцкім вакзале была куплена беларуская газета. Ад яе, ад публіцыстычнага слова, разлічанага, па сутнасці, на шырокае кола чытачоў, узнікла навуковае жаданне спасцігаць яшчэ адну славянскую мову – беларускую. Да гэтага ўжо былі добра засвоены руская і польская.

Спасціжэнне гэта адбывалася не на ўзроўні проста прачытання беларускамоўных кніг – ішло лінгвістычнае паглыбленне ў гісторыю беларускай мовы на аснове статутаў Вялікага Княства Літоўскага 1529 і 1588 гг., у граматычную тэрміналогію ўсходніх славян, спецыфіку лексікі беларускай літаратурнай мовы, культуру маўлення.

Дадатным момантам рэцэнзаванай кнігі бачыцца ўключэнне ў яе параўнальнага аспекта даследаванняў Г. Бідэра, якія закранаюць розныя выданні граматыкі Браніслава Тарашкевіча. Пры супастаўленні беларускай лінгвістычнай лексікі з эквівалентнай тэрміналогіяй рускай, украінскай, польскай і лацінскай моў вучоны адзначае разнастайны канвергентны і дыферэнцыяльны феномен моўных кантактаў, здольных ахопліваць усе ўзроўні моўнай сістэмы. Правёўшы падрабязны аналіз лінгвістычных найменняў, выкарыстаных у граматыцы Тарашкевіча, даследчык звяртае ўвагу на арыгінальныя беларускія неалагізмы – «дзеінік», «незалежны сказ», «даданая часціна мовы», «зложана-залежны сказ», «склон», некаторыя з якіх відазмяніліся. У які бок – паляпшэння ці пагаршэння – і чаму гэта адбылося, вырашаць ужо чытачам кнігі. Галоўнае, што ёсць падстава для роздуму.

Разглядаючы спецыфіку лінгвістычных тэрмінаў Б. Тарашкевіча ў рэчышчы функцыянавання сучаснай беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі, Г. Бідэр асэнсоўвае храналогію, статыстыку, этымалогію, дыферэнцыяцыю лексікі і семантыкі, словаўтварэнне, сінтаксіс, марфалогію, акцэнтацыю. Значная ўвага надаецца вывучэнню працэсаў лексічных запазычанняў, калькаванню і семантыч-

наму запазычанням, афіксальнаму і сінтаксічнаму афармленню тэрмінаў. Для свайго даследавання аўстрыйскі лінгвіст сярод шасці выданняў граматыкі Б. Тарашкевіча выбраў два – чацвёртае (1921) і пятае (1929), прычым калі чацвёртае выданне ўяўляе сабой невялікі школьны даведнік на 62 старонкі і з’яўляецца, па сутнасці, толькі асновай беларускай граматычнай тэрміналогіі, то пятае ўтрымлівае ўжо значна большы аб’ём тэрміналагічнай лексікі. Аналіз лінгвістычных тэрмінаў выданняў Б. Тарашкевіча дазволіў Г. Бідэру вызначыць галоўныя механізмы і тэндэнцыі станаўлення і развіцця беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі 1920-х гг. Захапляе глыбіня праведзенага даследавання: аўстрыйскі лінгвіст не толькі назваў і супаставіў статыстычныя даныя, але і разгледзеў тэрміны з пазіцыі лексічнага і семантычнага запазычання, мультылатэральнага і білатэральнага калькавання, канвергентных і дывергентных працэсаў суфіксацыі. Апрача гэтага, Г. Бідэр параўнаў тэрміналагічныя змены пятага выдання граматыкі Б. Тарашкевіча з беларускай часткай «Слоўніка славянскай лінгвістычнай тэрміналогіі» (Прага, 1977–1979) і вызначыў 52 змененыя тэрмінаадзінкі. Паводле вучонага, з 328 тэрмінаў абодвух выданняў граматыкі Б. Тарашкевіча ў сённяшні час выкарыстоўваецца толькі 205. Такая праца аўстрыйскага беларусіста адлюстроўвае грунтоўную навуковую дасведчанасць і паглыбленасць у найбольш складаныя і маладаследаваныя пласты беларускай лінгвістыкі.

Назіранні Г. Бідэра, карысныя для выкарыстання на занятках па сучаснай беларускай літаратурнай мове, закранаюць спецыфіку развіцця беларускіх тэрмінаў, якія структурна і семантычна развіваліся ў выніку тэрміналагізацыі бытавых слоў. Прычым арыгінальнасць беларускай тэрміналагізацыі бачыцца даследчыку ў тым, што тэрміналагічнае значэнне можа выступаць толькі ў беларускай мове, а не ў эквівалентных бытавых інтэрлексемах іншых славянскіх моў.

Падставай для роздуму з’яўляецца і меркаванне Г. Бідэра пра важнасць абнаўлення беларускай мовы за кошт уласных рэсурсаў не толькі на аснове дыялектызмаў і запазычанняў, але і індывідуальна-аўтарскай намінацыі. У беларускай мове прыжыліся неалагізмы *прынамсі*, *напрыканцы*, *трубацяг*, *выснова*, *згадаць*, *нагода*, *хмарачос*. Узнікае думка: наколькі гэтыя лексемы здольныя пашырыць сваё функцыянаванне не толькі ў непасрэдным маўленні, мастацкім і публіцыстычным стылях, але і ў навукавай і афіцыйнай сферах? У некаторых працах (курсавых, дыпломных, магістарскіх, кандыдацкіх дысертацыях) можна сустрэць замест тэрміна «вывады» лексему «высновы», хоць часам строгія навуковыя кіраўнікі прыныцкова абараняюць першую форму і не дапускаюць іншага варыянта. У афіцыйным стылі мэтазгодна

прытрымлівацца ўсё ж запазычанняў, што натуральна і заканамерна.

Важным кампанентам рэцэнзаванай кнігі бачыцца і ўключэнне ў яе рукапіснай граматыкі беларускай мовы А. Луцкевіча (1916), першапачаткова апублікаванай у складзе двухтомнай манаграфіі Г. Бідэра. Як зазначае сам даследчык, пасля публікацыі гэтай працы да яго прыйшла сапраўдная хваля прызнання. У Інстытуце мовазнаўства імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі 29 чэрвеня 2017 г. адбылася публічная прэзентацыя манаграфіі. Высокую ацэнку даследаванню Г. Бідэра далі вядомыя навукоўцы М. Прыгодзіч, Г. Цыхун, І. Саверчанка, С. Запрудскі, І. Будзько, К. Любецкая. Прапанавая ў кнізе рукапісная граматыка А. Луцкевіча дае магчымасць чытачам, па-першае, далучыцца да адметнасцей арыгінальнага тэксту, па-другое, зразумець грунтоўнасць працы Г. Бідэра ў вывучэнні беларускай граматыкаграфіі. Прычым такая грунтоўнасць падмацоўваецца яшчэ і значным унёскам у вывучэнне ранніх беларускіх граматык, калі даследчык у супастаўляльных адносінах разглядае дэскрыптыўныя граматыкі А. Луцкевіча і Б. Тарашкевіча, выяўляючы агульныя і адрозныя рысы гэтых прац у галіне марфалагічных катэгорый і словазмянення дзеяслова. На думку Г. Бідэра, у методыцы і тэрміналогіі А. Луцкевіча адчуваецца недастатковасць славістычнай адукацыі, што праяўляецца ў няпэўнасці марфемнага аналізу, блытаніне гукаў і літар, часам неадэкватнай інтэрпрэтацыі моўных феноменаў. Б. Тарашкевіч больш кампетэнтны ў фанетыцы, арфаграфіі, марфемным аналізе і словаўтварэнні, асэнсаванні і апісанні складаных моўных праблем. Пры параўнанні дзвюх граматык Г. Бідэр зазначае, што літаратурная мова нашаніўскага перыяду значна адрозніваецца ад сучаснай літаратурнай мовы, і тлумачыць прычыны змен марфалагічных катэгорый тэндэнцыямі ўнутрымоўнага спрашчэння і скасавання дыялектных рыс, а таксама ўздзеяннем іншых моў.

Канцэпцыю абнаўлення нормаў беларускай літаратурнай мовы Г. Бідэр бачыць у альтэрнатыўных лексічных элементах, флексійных формах, сінтаксічных канструкцыях. Можна пагадзіцца з прыведзеным меркаваннем у адносінах да функцыянавання такіх альтэрнатыўных варыянтаў у мастацкім і публіцыстычным стылях. Што да навуковага або найбольш кансерватыўнага афіцыйнага стылю, то ў гэтым выпадку, верагодна, трэба прытрымлівацца адпаведных патрабаванняў культуры маўлення.

Для навуковага почырку Г. Бідэра характэрна імкненне даць чытачу прастору вызначэння ўласнага меркавання. Ён не навязвае адназначнага падыходу да вырашэння канкрэтнай праблемы, у чым праяўляецца сутворчасць паміж адрасантам і адрасатам. Тым самым даследчык у пэўным сэнсе таксама вучыць таму, якім павінен быць навуковы тэкст, як яго неабходна напісаць, каб чытач не проста пасіўна праглынуў гатовую інфармацыю і высновы па ёй, а распачаў свой шлях, хай і цяжкі, у навуку. Супастаўляючы розныя, часам супрацьлеглыя, погляды лінгвістаў на пэўную праблему, Г. Бідэр падкрэслівае важнасць узнятага пытання для мовы і грамадства ў цэлым. Асабліва гэта звязана з культурай маўлення, якую вучоны разглядае ў сучасных усходнеславянскіх мовах – рускай, украінскай і беларускай. Параўноўваючы пункты гледжання кансерватыўных і прагрэсіўных рэфарматарскіх сіл, даследчык слухна адзначае залежнасць культуры маўлення ад экстралінгвістычных фактараў, у выніку чаго гэтая мовазнаўчая дысцыпліна сутыкаецца з праблемамі суадносін літаратурнай мовы і дыялектаў, літаратурнай мовы і ўплывовых межных моў, варыянтнасці лексічных і словаўтваральных норм. На прадстаўнічым доказным фактычным матэрыяле Г. Бідэр паказвае асаблівасці нармалізацыі ўсходнеславянскіх літаратурных моў, розныя адносіны да гэтага працэсу з боку вучоных, тым самым запрашаючы кожнага з нас далучыцца да гэтай дыскусіі.

Кніга вядомага аўстрыйскага лінгвіста, доктара філалогіі, прафесара Г. Бідэра з'яўляецца першай і ўдалай спробай прадставіць і сістэматызаваць навуковую дзейнасць замежнага мовазнаўца, у якога знаёмства з нашай мовай распачалося ў сярэдзіне мінулага стагоддзя і стала з цягам часу глыбокім і рознабаковым пранікненнем у яе лексіку і граматыку. Дзякуючы працам аўстрыйскага славіста пачынаеш лепш усведамляць уключанасць беларускай мовы ў кантэкст сусветнай моўнай і культурнай прасторы. Том выбраных прац у галіне беларусістыкі Г. Бідэра адкрывае новую выдавецкую серыю «Замежная беларусістыка», запланаваную ў Беларускім дзяржаўным універсітэце. Узровень навуковага асэнсавання важных праблем беларускай мовы і высокі ўзровень падрыхтоўкі першай кнігі ўкладальнікамі даюць усе падставы спадзявацца на паспяховы далейшы працяг публікацый у гэтай серыі.

Т. Я. Старасценка¹

¹Татьяна Евгеньевна Старостенко – кандидат филологических наук; доцент кафедры языкознания и лингводидактики филологического факультета Белорусского государственного педагогического университета имени Максима Танка.

Татьяна Яўгенаўна Старасценка – кандыдат філалагічных навук; дацэнт кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

Tatiana Ja. Starascienka, PhD (philology); associate professor at the department of linguistics and linguodidactics, faculty of philology, Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank.

E-mail: tstarascienka@gmail.com

Шкляр Г. З. Избранные труды. Языковое наследие / Г. З. Шкляр ; сост. В. Н. Курцова [и др.] ; науч. ред.: В. Н. Курцова, Н. С. Ганцовская. Минск : Беларус. навука, 2020. 259 с.

Шкляр Г. З. Выбранные работы. Моё наследие / Г. З. Шкляр ; уклад. В. М. Курцова [и инш.] ; навук. рэд.: В. М. Курцова, Н. С. Ганцоўская. Мінск : Беларус. навука, 2020. 259 с.

Shklyar H. Selected works. Linguistic heritage / H. Shklyar ; compil. V. M. Kurcova [et al.] ; eds.: V. M. Kurcova, N. S. Gantsovskaya. Minsk : Belaruskaja navuka, 2020. 259 p. (in Belarus.)¹.

Рэцэнзаваную кнігу ў рамках сумеснага беларуска-расійскага праекта ўклалі супрацоўнікі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі В. Курцова, І. Капылоў і выкладчыкі Кастрамскага дзяржаўнага ўніверсітэта Н. Ганцоўская і Г. Няганава.

Выданне гэтага тома з'яўляецца значнай падзеяй у даследаванні гісторыі беларускай лінгвістыкі, паколькі Г. Шкляр – першы беларускі мовазнаўца з ліку тых, хто працаваў у 1930-я гг., выбраныя творы якога выйшлі асобнай кнігай. На фоне багатай і яркай лінгвістыкі 1920-х гг. беларускае мовазнаўства наступнага дзесяцігоддзя, асабліва другой яго паловы, прыцягнула менш увагі гісторыкаў навукі. Беларускія мовазнаўцы гэтага часу – так распарадзілася гісторыя – пераважна не змаглі пакінуць яркага следу ў навуцы. Іх дзейнасць трапіла на перыяд, калі маладым вучоным даводзілася не толькі (і не столькі) спасцігаць азы навуковай творчасці, але і пераадольваць складаны грамадска-палітычны «матэрыял» сваёй эпохі. Калі мець на ўвазе пашыраны ў 1930-я гг. магчымасці для прадстаўнікоў ніжэйшых сацыяльных слаёў здабываць раней элітарны статус вучоных, то на ўзроўні канкрэтных чалавечых лёсаў гэты «матэрыял», натуральна, мог спрыяць навуковым здзяйсненням. На працягу 1930-х гг. у Беларусі навуковыя кадры папоўніліся за кошт шматлікіх «вылучэнцаў». Але ў сукупнасці кантэкст эпохі хутчэй спрыяў рэгрэсу ў развіцці лінгвістыкі. З нагоды рэалій 1930-х гг. В. Курцова ўжывае выраз «час тэрору», прымяняльна да кампаніі «барацьбы з касмапалітамі» канца 1940-х гг. піша пра «вынішчэнне лепшых, таленавітых прадстаўнікоў яўрэйскай нацыянальнасці» (с. 6). Як гэта: займацца лінгвістыкай у час тэрору і быць яўрэем падчас ганенняў на яўрэяў? Кніга можа даць адказы і на такія пытанні.

Зборнік складаецца з чатырох частак. Першая (с. 12–48) прысвечана акалічнасцям біяграфіі героя. У другой частцы (с. 49–139) надрукаваны напісаныя

Г. Шклярам раздзелы калектыўных падручнікаў «Сінтаксіс беларускай мовы» (1939) і «Курс сучаснай беларускай мовы. (Фанетыка, марфалогія, лексіка)» (1940), а таксама ўзноўлены ў фотакопіях асобныя старонкі апублікаванага ў 1940 г. (фактычна ў 1941 г.) «Ідыш-рускага слоўніка» Г. Шкляра і С. Рохкінд. У трэцяй частцы (с. 140–216) змешчаны напісаныя ў кастрамскі перыяд русістычныя працы Г. Шкляра, а таксама артыкул аб клічнай форме ў беларускай мове. У чацвёртую частку (с. 217–248) уключаны неапублікаваная праца 1953 г. «Беларуска-польскія слоўніковыя адносіны (да пытання аб моўнай роднасці славянскіх нацый)» з двума дадаткамі («Слоўніковы склад мовы паэмы Я. Купалы “Над ракой Арэсай”» і «Слоўніковы склад мовы апавесці Я. Коласа “Дрыгва”») і раздзел «Літаратура і крыніцы».

З прычыны ранейшага недахопу біяграфічных звестак пра Г. Шкляра больш за ўсё прыцягвае ўвагу першая частка. Мінскі перыяд біяграфіі героя кнігі выкладзены ў прадмове і артыкуле В. Курцовой «Г. З. Шкляр праз люстэрка архіўных дакументаў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі» (с. 5–33), кастрамскі – у артыкуле Н. Ганцоўскай «Герцэль Залманавіч Шкляр як настаўнік і навуковец: Кастрамскі дзяржаўны педагагічны інстытут імя Н. А. Някрасава» (с. 33–36). На с. 38–48 змешчаны падрыхтаваныя кастрамічом У. Смачковым выпіскі з асабовай справы Г. Шкляра.

Кароткі летапіс жыцця і дзейнасці Г. Шкляра на аснове першай часткі кнігі выглядае наступным чынам. Даты жыцця і смерці: 1904–1966 гг. Вучыўся на педагагічным факультэце («пэдфаку») Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў 1926–1930 гг. З канца 1930 г. працаваў у Беларускай акадэміі навук, займаўся ідыш, апублікаваў шэраг артыкулаў. Удзельнічаў у падрыхтоўцы «Глумацальнага слоўніка ідыш». У 1940 г. у суаўтарстве з С. Рохкінд надрукаваў «Ідыш-рускі слоўнік». Выкладаў у Беларускім педагагічным інстытуце і Беларускім дзяржаўным універсітэце. У канцы 1930-х гг. стаў займацца пераважна беларусістыкай, удзельнічаў у напісанні двух падручнікаў і падрыхтоўцы беларуска-рускага слоўніка. У 1941 г. быў эвакуіраваны ў Кастраму, дзе амаль да апошніх дзён жыцця працаваў у Кастрамскім педагагічным інстытуце. Выкладаў рускую мову, вывучаў мясцовыя гаворкі, працягваў займацца беларусістыкай. У канцы 1930-х – канцы 1940-х гг. падрыхтаваў дзве дысертацыі, але не абараніў іх.

Дзякуючы публікацыі 2009 г. Д. Шавялёва (у рэцэнзаваным зборніку не згадваецца) раней былі вядомыя дата нараджэння Г. Шкляра, інфармацыя аб атрыманай адукацыі і часе паступлення на работу ў Беларускаю акадэмію навук. У характарыстыцы

¹Аўтар лічыць прыемным абавязкам выказаць падзяку Вольфу Рубінчыку і Віталю Зайку за кансультацыі ў галіне ідышыстыкі. Любыя памылковыя сцверджанні, якія могуць быць у тэкście, просьба адносіць да выказванняў аўтара рэцэнзіі.

Г. Шкляра 1936 г. напісана: «...дае дабраякасную прадукцыю з перавыкананнем плана, ударнік»². У рэцэнзаваным выданні прыведзена намнога больш біяграфічнай інфармацыі, пацверджанай архіўнымі дакументамі, у кнізе апублікаваны фотакопіі некаторых дакументаў – і гэта вялікае дасягненне.

У падрыхтаваных У. Смарчковым выпісках з асабовай справы надрукаваны ліст героя кнігі дырэктару Кастрамскога настаўніцкага інстытута ад 19 ліпеня 1941 г., тры аўтабіяграфіі, два спісы навуковых прац, пастанова вучонага савета Кастрамскога настаўніцкага інстытута ад 13 лютага 1948 г. аб прадстаўленні Г. Шкляра да зацвярджэння ў вучоным званні дацэнта, выпіска з загада аб яго прызначэнні выконваючым абавязкі загадчыка кафедры рускай мовы Кастрамскога настаўніцкага інстытута, выпіска з характарыстыкі, ліст прафесара А. Міртава ад 3 лютага 1948 г. дырэктару Кастрамскога настаўніцкага інстытута аб даследаванні Г. Шкляра «Лексічныя польскія элементы ў сучаснай беларускай мове» і інш. Найранейшы з гэтых дакументаў, тэлеграма ў Кастрамскі настаўніцкі інстытут з запытам аб магчымасці атрымаць работу, датуецца пачаткам ліпеня 1941 г. Пра мінскі перыяд жыцця і дзейнасці героя кнігі з гэтых выпісак можна меркаваць па дакументах, падрыхтаваных самім Г. Шклярам: па лісце дырэктару Кастрамскога настаўніцкага інстытута (1941), складзеных у 1945–1948 гг. аўтабіяграфіях, спісах навуковых прац і інш.

Цікавымі ў біяграфіі Г. Шкляра могуць быць некалькі сюжэтаў. Сярод іх – ідышыстыка, удзел героя кнігі ў 1930–40-я гг. у распрацоўцы беларускай лексікаграфіі, рэпертуар навуковых прац даследчыка, заняткі беларусістыкай у Кастраме, русістыка, акалічнасці, звязаныя з захадамі пацвердзіць навуковую кваліфікацыю, і інш. Такія напрамкі, як ідышыстыка і беларуская лексікаграфія канца 1930-х – пачатку 1940-х гг., належаць да найменш распрацаваных фрагментаў гісторыі беларускага даваеннага мовазнаўства. Таму публікацыя выбраных прац Г. Шкляра не проста з’яўляецца чарговым выданнем мовазнаўчай спадчыны нейкага навукоўца, а патрапляе ў фокус патрэб сучаснай гісторыі беларускай лінгвістыкі, робіць уклад у запыненне яе лакун. Апошняя акалічнасць, між іншым, тлумачыць большы, чым прынята звычайна, памер гэтай рэцэнзіі.

Кар’еру навукоўца Г. Шкляр пачынаў як ідышыст. Спачатку ён займаўся дыялекталогіяй, вынікам чаго стала публікацыя ў 1932 г. працы «Дыялекталагічныя даследаванні ідыш у Савецкім Саюзе» (у рэцэнзаваным зборніку фігуруе ў двух варыянтах: «Дыялекталогія ідыш» і «Дыялекталагічныя

даследаванні за 15 гадоў»). Несумненную каштоўнасць уяўляе артыкул Г. Шкляра 1933 г. «Ідыш-беларускія моўныя паралелі» (у зборніку фігуруе як «Беларуска-яўрэйскія моўныя паралелі»). На працягу 1932–1936 гг. у Беларускай акадэміі навук ішла падрыхтоўка «Тлумачальнага слоўніка ідыш», у якой удзельнічаў Г. Шкляр. У 1934–1936 гг. героем кнігі надрукаваў некалькі артыкулаў, прысвечаных актуальным праблемам распрацоўкі ідыш: «Савецкія неалагізмы ў мове» (дакладная назва: «Савецкія неалагізмы ў ідыш», 1934), «Развіццё рэвалюцыйнай лексікі» (дакладная назва: «Развіццё рэвалюцыйнай лексікі ў ідыш», 1935) і інш.

На жаль, ідышыстычны профіль Г. Шкляра ў зборніку адлюстраваны мімаходзь. Артыкулы лінгвіста ў галіне ідыш не пералічаны ў кнізе ў адным месцы. У прадмове спачатку ў падстаронкавай заўвазе названы два артыкулы, потым у іншым месцы, пасля інфармацыі пра падручнікі па беларускай мове 1939–1940 гг., гаворыцца пра «некалькі досьці аб’ёмных артыкулаў», апублікаваных Г. Шклярам у Мінску ў часопісе «Лінгвістычны зборнік». Аднак публікацыі ў «Лінгвістычным зборніку» (варта было ўдакладніць, што тут мелася на ўвазе ідышамовнае выданне «Lingvistishe zamlung») былі здзейснены ў 1933–1934 гг., яны папярэднічалі выданню падручнікаў. Акрамя таго, у Г. Шкляра былі і артыкулы, надрукаваныя па-за рамкамі «Лінгвістычнага зборніка», напрыклад у бюлетэні Інстытута яўрэйскай пралетарскай культуры Беларускай акадэміі навук «На навуковым фронце» («Afn visnshaftlekhn front»). Скарачаны і адрэдагаваны спіс публікацый Г. Шкляра ў галіне ідыш 1932–1936 гг. можна знайсці ў «кастрамскай» частцы рэцэнзаванага зборніка. Гэты спіс быў падрыхтаваны Г. Шклярам па-за цэнтрам вывучэння ідыш, якім з’яўляўся Мінск, у час, калі даследаванне ідыш у Савецкім Саюзе прыпынілася. У спісе ў назвах артыкулаў ні разу не згадваецца слова «ідыш», няма артыкула пра барацьбу з «нацдэмізмам», які згадваецца ў прадмове да зборніка, абмінута артыкул 1934 г. «Аб перакладах на ідыш класікаў марксізму-ленінізму».

Працы Г. Шкляра ў галіне ідыш 1932–1936 гг. варта было згадаць у першую чаргу. У ідышыстыку ў 1930 г. Г. Шкляр прыйшоў пасля заканчэння Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Згодна са сведчаннямі С. Рохкінд, яшчэ ў студэнцкія гады герой кнігі ўдзельнічаў у зборы матэрыялаў для атласа ідыш. Удзел Г. Шкляра ў 1932–1935 гг. у падрыхтоўцы такой важнай працы, як «Тлумачальны слоўнік ідыш», несумненна, спрыяў засваенню маладым лінгвістам як навыкаў выдзялення лексікаграфічнай работы, так і тагачасных ведаў у галіне «класавай барацьбы ў мове ідыш». Між іншым, «класавая барацьба

²Шевелев Д. Еврейские исследования в Белорусской ССР в 1933–1941 гг. (по документам Центрального научного архива Национальной академии наук Беларуси) // Материалы Шестнадцат. ежегод. Междунар. междисциплин. конф. по иудаике. М., 2009. Ч. 2. С. 487.

ў мове ідыш» – гэта не публіцыстычны пасаж, а назва надрукаванага ў 1934 г. у другім выпуску «Лінгвістычнага зборніка» артыкула А. Валабрынскага; у беларусістыцы такія артыкулы былі асабліва папулярныя ў 1931 г. У даследаванні беларускай мовы Г. Шкляр быў рэкрутаваны пасля некалькіх гадоў работы ў ідышыстыцы. Гэта адбылося ў экстрэмальнай сітуацыі, калі заданне напісаць падручнікі па беларускай мове немагчыма было забяспечыць дастатковай колькасцю кваліфікаваных беларусістаў. У адной з аўтабіяграфій Г. Шкляр згадваў сваю работу ў складзе навуковых «брыгад» – такія калектывы фарміраваліся ў 1930-я гг. для выканання адказных і тэрміновых заданняў, калі трэба было ліквідаваць нейкія «прарывы». З’яўляючыся «вылучэнцам» у беларусістыцы, ён, аднак, не быў навічком у мовазнаўстве і паказаў сябе ў гэтай галіне лінгвістыкі ў 1939–1940 гг. належным чынам. У 1939 г. Г. Шкляр не толькі падзельнічаў у напісанні падручніка па сінтаксісу беларускай мовы, але і выступіў у ролі аднаго з рэдактараў гэтай кнігі. К 1941 г. у Інстытуце мовы і літаратуры АН БССР Г. Шкляр зрабіў добрую кар’еру. Ён кіраваў падрыхтоўкай беларуска-рускага слоўніка, распрацоўваў тэму «шкодных пананізмаў» у беларускай мове і разам з К. Гурскім і Ц. Ломцевым займаўся пытаннямі беларускага правапісу.

З аднаго боку, публікацыі Г. Шклера па ідыш 1932–1936 гг. варта аддзяляць ад яго беларусістычных публікацый 1939–1940 гг. З другога боку, паколькі ў сферы *corpus planning* у галіне лексікі перад лінгвістамі-беларусістамі і мовазнаўцамі ідышыстамі ў гэты час стаялі ў значнай ступені падобныя задачы, звязаныя з патрэбай інстытуцыялізаванай саветызацыі мовы, некаторыя аспекты працы Г. Шклера па беларускай мове можна разглядаць у сувязі з яго даследаваннямі ў галіне ідыш. Калі гаворка ідзе пра верагодны ўплыў ведаў, здабытых падчас работы з ідыш, на даследаванні аб беларускай лексіцы, то можна звярнуць увагу на тое, што да напісання раздзела пра «савецкія» наватворы ў беларускай мове ў падручніку 1940 г. у Г. Шклера быў вопыт напісання артыкула пра такія ж наватворы ў ідыш. Прынцыпы ўкладання, прынамсі, некаторых слаёў вакабуляра «Ідыш-рускага слоўніка» 1940 г. маглі ў той ці іншай ступені ўплываць на прынцыпы фарміравання падобнай лексікі ў беларуска-рускім слоўніку, які Г. Шкляр разам з С. Рохкінд рыхтаваў у гэты ж час. У прадмове да «Ідыш-рускага слоўніка» было напісана, што «словы, якія адлюстроўваюць старыя дарэвалюцыйныя ўмовы, даюцца ў слоўніку ў мінімальнай колькасці... Звездзены да мінімуму так-

сама словы, якія паходзяць з рэлігійнай сферы»³. У той жа час у прадмове сцвярджалася, што ўкладальнікі палічылі немагчымым выключыць такія словы ўвогуле: «Па-першае, гэтыя словы частыя ў дарэвалюцыйнай літаратуры на ідышы. Па-другое, многія з іх ужываюцца нават цяпер з мэтай антырэлігійнай прапаганды. Па-трэцяе, многія такія словы часта ўжываюцца ў іранічным сэнсе. Таму мы ўключылі некаторыя словы такога тыпу ў наш слоўнік, указаўшы ў дужках, што яны рэлігійныя або ўжываюцца ў іранічным сэнсе»⁴. З дадзеных цытат добра відаць манеўраванне, да якога мусілі сягаць лінгвісты-прэскрыптывісты ў Савецкім Саюзе ў 1930-я гг. З аднаго боку, стваральнікі ідыш-рускага слоўніка павінны былі дэклараваць прыхільнасць да панаваўшых у той час ідэалагізаваных правіл укладання лексіконаў розных моў; з другога – яны не маглі дазволіць сабе цалкам «зламаць» «даручаную» ім мову.

Міжволі ўстаноўленая ў зборніку «сцяна» паміж публікацыямі Г. Шклера ў галінах ідыш і беларускай мовы ўспрымаецца як недарэчная. Як прычына мітрэнгаў Г. Шклера канца 1930-х гг. указана «барацьба з нацдэмаўшчынай» (маецца на ўвазе: з беларускай «нацдэмаўшчынай»), адной з ахвяр якой ён нібыта быў. З гэтай нагоды сцвярджаецца, што тэма дысэртацыі Г. Шклера пра мову Літоўскага статута «не надта супадала з галоўнымі палітычна-ідэалагічнымі задачамі перыяду» (с. 7). Але ўсё ж у нейкай меры супадала, бо ў 1939–1940 гг. у Беларусі проста нельга было збірацца абараніць дысэртацыю, якая не адпавядала б тэндэнцыям свайго часу. Разам з тым побач з крытычнымі закідамі на адрас барацьбы з беларускімі нацыяналістамі ў зборніку ў нейтральным кантэксце згадваецца ідышыстычны артыкул Г. Шклера 1934 г. «Супраць нацдэмаўшчыны ў савецкім моўным будаўніцтве», у якім лінгвіст сам змагаўся з нацыяналістамі, яўрэйскімі. На жаль, у 1930-я гг. немагчыма было заставацца «бяспрымеснымі» героямі, у жыцці навукоўцаў гэтага часу бывала рознае...

Адносна такой вядомай крыніцы 1931 г., як «Моўны атлас ідыш у Савецкім Саюзе» («Yidisher shprakh-atlas fun Sovetn-farband»), яго назва дадзена ў кнізе на рускай мове, не ўказаны аўтар, месца выдання і зроблена збыткова агаворка, што атлас, магчыма, быў надрукаваны ў 1929 г. Тут, відаць, наклалася інфармацыя пра тое, што ў 1929 г. у Мінску ж была апублікавана папярэдняя брашура для падрыхтоўкі атласа.

Рыхтуючы том, рэдактары карысталіся рэсурсамі інтэрнета, але, на жаль, толькі руска- і беларускамоўнымі. Напрыклад, англамоўныя крыніцы сярод іншага могуць указаць на тое, што герой кнігі

³Цыт. пав.: Noble S. Yiddish lexicography // Jewish Book Annual. 1961–1962. Vol. 19. P. 21.

⁴Тамсама.

ўдзельнічаў у канферэнцыі аб мове ідыш у Кіеве ў маі 1934 г.⁵

У кнізе рэдактарам штораў даводзіцца разважаць аб працах 1930-х гг., публікацыі якіх не здзейсніліся. Падрыхтоўка такіх прац, звычайна калектыўных, планавалася ў навуковых установах. Аб працэсе работы над іншымі даследаваннямі ці нават аб іх выкананні часам ведаем са сведчанняў самога Г. Шклера. Калі гаворка ідзе пра неапублікаваныя працы, то варта адрозніваць тры віды інфармацыі пра іх: сведчанні аб іх планаванні, звесткі аб ходзе работы над імі і паведамленні аб іх паспяховым завяршэнні. З аднаго боку, у працах па гісторыі навукі з'яўляецца карэктным указваць на любыя віды інфармацыі пра нейкія, зробленыя або ня зробленыя, работы: гэта можа спрыяць прыцягненню ўвагі і ў выніку садзейнічаць наступнаму адшуканню канкрэтных раней невядомых прац. З другога боку, стараннае «вышыванне ўзораў» на (часам мінімальнай) інфармацыі пра тое, што падрыхтоўка нейкіх прац задумвалася і планавалася, можа быць плёнам фантазіі апантаных даследчыкаў і заводзіць далёка ад рэальнасці.

У любым выпадку развагі пра такога роду працы патрабуюць асаблівай акуратнасці ў ацэнках, пазітыўных ці негатыўных. З нагоды рыхтаванага ў 1932–1936 гг. «Тлумачальнага слоўніка ідыш» у рэцэнзаваным зборніку паведамляецца, што навукоўцы «не здолелі стварыць слоўнік хоць бы ў яго рукапісным выглядзе» (с. 17). Паколькі пра акалічнасці падрыхтоўкі гэтай працы вядома мала і звычайнымі ў Беларусі ў 1930-я гг. былі спецыфічны (неспрыяльны для лінгвістыкі) ідэалагічна-палітычны кантэкст і кадравая нестабільнасць, то пры ацэнцы вынікаў гэтай дзейнасці пажаданы больш «літасцівыя» канатацыі. Тым больш што, згодна з некаторымі крыніцамі, надзейнасць якіх, аднак, патрабуе праверкі, пад рэдакцыяй кіраўніка тэмы «Тлумачальны слоўнік ідыш» Х. Гальмштока ў Мінску ў 1935 г. усё ж быў выдадзены пробны выпуск «Слоўніка ідыш» («Yidisher verterbukh»)⁶.

В. Курцова сцвярджае, што ў дачыненні да папярэдніх прац у галіне ідыш заплаваная для Г. Шклера ў 1936 г. праца пра лексічны склад ідыш XVII–XVIII стст. на тэрыторыі Польшчы і Беларусі была б «абагульняльнай», у ёй, маўляў, навуковец збіраўся даследаваць «унутрысістэмныя моўныя сувязі і словаўтваральныя магчымасці...» ці то семантычных багаццяў, ці то карт лінгвагеаграфічнага атласа (с. 18–19). З нагоды дыялекталагічнага атласа 1931 г., артыкула Г. Шклера 1933 г., ня зробленых «Тлумачальнага слоўніка ідыш» і працы па

гісторыі лексікі XVII–XVIII стст. у кнізе напісана як пра «буйны комплекс навукова-даследчых прац, у якім было б зроблена поліструктурнае апісанне яўрэйскай мовы ідыш» (с. 18).

Але дасягненні беларускай ідышыстыкі лепш ацэньваць на аснове рэалізаваных праектаў. Калі ідзе размова аб заплаванай для Г. Шклера працы пра лексічны склад ідыш у яго гістарычным разрэзе, то, акрамя запісанай у планы назвы тэмы, пра яе нічога невядома. Дыскурс «мова як сістэма» ў 1930-я гг. яшчэ толькі зараджаўся, меў літаральна падлеткавы ўзрост. Бадай, няма падстаў думаць, што ў выкананай у гэты час працы па гісторыі лексікі (лексіка, асабліва гістарычная, сама па сабе нярэдка бывае «несістэмнай») мелі быць вывучаны «ўнутрысістэмныя сувязі».

Можна пашкадаваць, што пры перадруку даследаванняў Г. Шклера мінскага перыяду ўкладальнікі абмежаваліся толькі працамі 1939 і 1940 гг. У зборніку магло б быць дарэчы як мінімум узгадка артыкула 1933 г. «Ідыш-беларускія моўныя паралелі».

Асобнай увагі заслугоўвае гісторыя падрыхтоўкі ў АН БССР у канцы 1930-х – пачатку 1940-х гг. беларуска-рускага слоўніка. В. Курцова называе акалічнасці яго ўкладання «цям'янай слоўнікавай справай, якая ахутана да канца незразумелай сакрэтнасцю», «лексікаграфічнай таямніцай 1930-х гадоў» (с. 8, 10) і ўносіць у яе даследаванне важныя акцэнтны. Па-першае, устаноўлены шэраг акалічнасцей падрыхтоўкі ў 1940–1942 гг. беларуска-рускага слоўніка. Сцвярджаецца, што такі слоўнік не выйшаў з-за пачатку вайны (с. 8). Г. Шкляр браў удзел у падрыхтоўцы беларуска-рускага слоўніка ў 1940–1942 гг., у 1940–1941 гг. укладаў слоўнік разам з С. Рохкінд, ён жа і кіраваў праектам. Рэдактарамі слоўніка мелі быць К. Крапіва і М. Лынькоў (с. 8, 25). У 1942 г. укладанне беларуска-рускага слоўніка ў АН БССР нібыта было прадоўжана. Па-другое, сцвярджаецца, што распрацоўка беларуска-рускага слоўніка ў 1930-я гг. для АН БССР была быццам больш важнай задачай, чым укладанне руска-беларускага слоўніка (с. 8). Гэтыя меркаванні вартыя глыбейшага асэнсавання.

Бадай, трэба адрозніваць інфармацыю аб складзеных кіраўнікамі навуковых інстытуцый планах-намерах ад звестак аб правядзенні канкрэтнай работы.

Калі меркаваць па прыведзеных у кнізе дакументах, то падрыхтоўка ў 1940–1941 гг. беларуска-рускага слоўніка пацвярджаецца двума дакументамі-планами, а таксама той акалічнасцю, што

⁵Гл.: Cohen B. B. H. Shklyar [Electronic resource] // Yiddish Leksikon. URL: <http://yleksikon.blogspot.com/2019/11/h-shklyar.html> (date of access: 05.03.2021).

⁶Напрыклад: Khayim Holmshtok [Electronic resource] // Yiddish Leksikon. URL: <http://yleksikon.blogspot.com/2015/12/khayim-holmshtok.html> (date of access: 05.03.2021).

пасля вайны Г. Шкляр сам спасылаўся на такую сваю работу. Публікацый з перыёдыкі або іншых мемуарных крыніц, якія пацвярджалі б гэты факт, здаецца, няма. У запісаных у сярэдзіне 1990-х гг. успамінах С. Рохкінд сказана, што пасля 1937 г. яна разам з Г. Шклярам займалася падрыхтоўкай ідыш-руускага слоўніка і ўключылася ў беларусістыку: «Нас прымацавалі да беларускага Інстытута літаратуры і мовы і адразу ж даручылі ўкладаць беларускую граматыку для вышэйшых школ»⁷. Работу над беларуска-рускім слоўнікам С. Рохкінд не згадала. У напісанай у канцы 1950-х гг. аўтабіяграфіі адзін з верагодных рэдактараў гэтага слоўніка К. Крапіва згадваў свой удзел перад вайной у рэдагаванні руска-беларускага слоўніка, але беларуска-рускі слоўнік таксама не называў.

З увагі на тое, што ў 1930-я гг. ад кіраўніцтва акадэмічных устаноў шторым раз вымагаліся задакументаваныя планы, яны, згодна са словамі паэта, мелі дэманстраваць «громадзе». Трэба разумець, што некаторыя напісаныя ў гэты час планы былі хутчэй дэкларацыямі аб намерах, чым рэальнымі праектамі. Вядома пра кадравы голад у беларускай лексікаграфіі 1930-х – пачатку 1940-х гг. Пра недахоп кадраў у справе падрыхтоўкі беларуска-руускага слоўніка ў 1940 г. сведчыць тое, што для яго напісання былі прызначаны людзі, якія не мелі ранейшага вопыту беларусістычнай дзейнасці: Г. Шкляр і С. Рохкінд. На кадравыя праблемы ўказвала і тая акалічнасць, што пасада трэцяй асобы, малодшага навуковага супрацоўніка, заплаванага для ўдзелу ў падрыхтоўцы слоўніка, заставалася вакантнай. Указанне на гэту вакансію тым больш важнае, што, згодна з планам, картатэка слоўніка мела папоўніцца на 50 тыс. картак. Хто павінен быў выконваць такую работу? Варта заўважыць, што ў двух дакументах-планах фігуруе неаднолькавы памер планаванага слоўніка ці яго частак: 70 тыс. (с. 21) і 20 тыс. (с. 25) слоў. Здаецца, планаваны спачатку памер слоўніка пазней быў скарачэнняўся ў бок змяншэння – такая акалічнасць сведчыла пра тое, што з цягам часу ў планаванні лексікаграфічнай работы з’яўлялася больш рэалізму.

У любым выпадку можна меркаваць, што работа над беларуска-рускім слоўнікам у 1940–1941 гг. прасунулася недалёка. У зборніку, аднак, робіцца дапушчэнне, што Г. Шкляр быў сярод тых, хто «трымаў у руках фрагменты або, магчыма, і гатовы рукапіс аднатомнай лексікаграфічнай працы» (с. 9). Паколькі амаль няма ніякай інфармацыі аб працяканні работы над слоўнікам, то можна хіба толькі выказаць – больш ці менш пэўныя або няпэўныя – здагадкі. Здагадка аб «гатовым рукапісе» вельмі няпэўная.

Аналагічна, складана высветліць, ці займаліся беларуска-рускім слоўнікам у АН БССР у 1942 г. Калі меркаваць па датаваным красавіком 1942 г. артыкуле тагачаснага прэзідэнта АН БССР К. Горавы, то мовазнаўчыя даследаванні ў гэты час у акадэміі не праводзіліся (але ў артыкуле згадвалася, напрыклад, «распрацоўка пытанняў гісторыі, літаратуры»)». Намер падрыхтаваць такі слоўнік у 1942 г., аднак, пацвярджаецца акадэмічным загадам ад 7 ліпеня 1942 г. З нагоды падрыхтоўкі на другім годзе вайны беларуска-руускага слоўніка ў кнізе можна знайсці процілеглыя выказванні. У зборніку то сцвярджаецца, што ўпарадкаваннем і сістэматызацыяй слоўнікавых матэрыялаў пасля выезду з Мінска Г. Шкляр займаўся «асабіста» (с. 25), то дапускаецца, што падчас знаходжання ў Кастраме беларуска-рускім слоўнікам герой кнігі «наогул не займаўся» (с. 26). Таксама ў кнізе выказаны здагадкі, што Г. Шкляр да пачатку 1943 г., магчыма, уклаў беларуска-рускі слоўнік (с. 26).

Завяршэнне ў 1942 г. працы над слоўнікам стала б магчымым у тым выпадку, калі б ён у значнай ступені быў падрыхтаваны да чэрвеня 1941 г. і яго рукапіс Г. Шкляр вывез з сабой у эвакуацыю. Ні пра першае, ні пра другое ніякай інфармацыі няма.

Уласна пра падрыхтоўку ў 1940–1942 гг. беларуска-руускага слоўніка ёсць прыблізна столькі ж інфармацыі, колькі вядома пра падрыхтоўку ў 1932–1936 гг. «Тлумачальнага слоўніка ідыш», – вельмі мала. Тым не менш адносна першага слоўніка ў кнізе знаходзім строгі прысуд (навукоўцы «не здолелі стварыць слоўнік хоць бы ў рукапісе»), а ў дачыненні да другога – велікадушныя здагадкі пра «гатовы рукапіс».

Пасля 7 ліпеня 1942 г., калі запіс аб падрыхтоўцы беларуска-руускага слоўніка быў унесены ў план работы, прыкметы таго, што гэтай працай у АН БССР займаліся, на пару гадоў губляюцца. Пра слоўнік не было ўпамінавання на сесіі АН БССР 29 лістапада – 1 снежня 1942 г. У пачатку 1943 г. Г. Шкляр даслаў у акадэмію выкананую ім працу «Паходжанне і лексічны склад беларускай мовы», а таксама план распрацоўкі тэмы «Янка Купала ў гісторыі беларускай мовы». Паколькі пацвярджэння аб атрыманні з прэзідэнта АН БССР не было, у маі 1943 г. Г. Шкляр паслаў яшчэ адзін ліст, адрасаваўшы яго Я. Коласу. Работа над слоўнікам у лісце не згадвалася. Немагчыма ўявіць, каб у лісце з элементамі справядзачы кіраўніцтву ўстановы нейкі супрацоўнік ні слова не напісаў пра выкананне ўскладзенага на яго задання. Гэта вымушае думаць, што зафіксаванае ў дакументах 7 ліпеня 1942 г., ва ўмовах нягодаў ваеннага часу, заданне

⁷Шпринца (Софья) Рохкінд. Три города в моей жизни [Электронный ресурс]. URL: <https://belisrael.info/?p=7959> (дата обращения: 05.03.2021). (Пераклад наш. – С. 3.)

⁸Горав К. В. Працы беларускіх вучоных // Савецкая Беларусь. 1942. 17 крас. (№ 38).

займацца беларуска-рускім слоўнікам было плёнам актыўнасці «навуковай бюракратыі».

Відаць, заданне падрыхтаваць слоўнік у 1942 г. было сфармулявана спантанна, «па інерцыі» і неўзабаве забылася. Такого роду збоі ў планаванні навуковых даследаванняў у 1942–1943 гг. маглі здарацца. Напрыклад, вядома, што 2 лютага 1943 г. бюро ЦК КПБ адхіліла распрацаваны план работы АН БССР на 1943 г.⁹

Што да меркавання пра большую важнасць беларуска-рускага слоўніка ў параўнанні з руска-беларускім, то яно выказана В. Курцовай у працяг асэнсавання інфармацыі аб падрыхтоўцы ў АН БССР у 1940–1942 гг. беларуска-рускага слоўніка. Такая думка вылучана ў працэсе аспрэчвання меркавання пра тое, што, маўляў, на працягу 1930-х – пачатку 1940-х гг. у Акадэміі навук БССР «не мог быць падрыхтаваны» беларуска-рускі слоўнік, бо ў 1932–1937 гг. і пазней навукоўцы займаліся руска-беларускім слоўнікам (с. 8). Дадзеная ў рэцэнзаваным зборніку спасылка на літаратуру не дазваляе ўстанавіць, каму належыць думка пра немагчымасць падрыхтоўкі ў АН БССР беларуска-рускага слоўніка. Тым не менш гэтае меркаванне ў зборніку старанна абвясняецца. На важнасць падрыхтоўкі ў акадэміі ў 1940–1942 гг. беларуска-рускага слоўніка на адной старонцы з выкарыстаннем эmfатычных слоў «менавіта» і «якраз» указваецца чатыры разы (с. 8).

Але калі з нагоды падрыхтоўкі ў 1931–1938 гг. руска-беларускага слоўніка існуе каля 30 разнастайных сведчанняў, то пра падрыхтоўку ў 1940–1942 гг. беларуска-рускага слоўніка ведаем толькі з чатырох крыніц, дзве з якіх – планы, а яшчэ адна – загад (можна сказаць, таксама план). Сярод далучаных да працэсу мемуарыстаў толькі Г. Шкляр памятаў пра выкананне такой работы, а К. Крапіва і С. Рохкінд на яе не ўказалі. Не захавалася ніводнага артыкула гэтага слоўніка. Бадай, можна дапусціць, што, навучаныя гісторыяй перманентна «няўдалай» падрыхтоўкі на працягу 1932–1938 гг. руска-беларускіх слоўнікаў, к канцу 1930-х гг. кіраўнікі Інстытута мовы АН БССР проста вырашылі на нейкі час пераклучыцца на беларуска-рускі слоўнік як больш «бяспечную» работу. Ён не меў за сабой такога доўгага шлейфу няўдач, як гэта было з руска-беларускім слоўнікам, значыць, ім магло менш цікавіцца высокае начальства. Не гавораць пра тое, што існаванне адных прыярытэтаў, напрыклад, для 1940–1942 гг. зусім не павінна было б адмаўляць наяўнасці іншых прыярытэтаў для 1931–1937 гг.

Сярод неапублікаваных прац Г. Шклера звяртае на сябе ўвагу планаваны для друку ў зборніку АН БССР 1941 г. артыкул «Я. Колас у гісторыі беларускай мовы» (пяць друкаваных аркушаў).

Якім мог быць лёс гэтага рукапісу? Ён «проста» не захаваўся? Калі мець на ўвазе тое, што сярод дадаткаў працы Г. Шклера 1953 г. быў і дадатак, датычны мовы аповесці Я. Коласа «Дрыгва», то можна думаць, што ў Кастрэме Г. Шкляр паспрабаваў неяк аднавіць частку сваёй ранейшай працы пра пісьменніка.

Увогуле, інтрыгуе тое, што, нягледзячы на няўдачу з абаронай дысертацыі ў канцы 1940-х гг., аж да 1960 г. (дата публікацыі пра клічную форму ў беларускай мове) Г. Шкляр займаўся ў Кастрэме беларусістыкай. У звароце Кастрэмскога настаўніцкага інстытута ў Камітэт па справах вышэйшай школы ў Маскву ад 30 кастрычніка 1945 г. сцвярджаецца, што ў Г. Шклера ў гэты час была наладжана сувязь з АН БССР, што, знаходзячыся ў Кастрэме, ён неаднаразова выконваў яе заданні. На жаль, невядома, якія. Няма таксама ніякай пацверджанай інфармацыі пра яго кантакты з АН БССР пасля 1943 г.

У 1941 г. у Мінску Г. Шкляр прадставіў да абароны дысертацыю пра мову Літоўскага статута. Звяртае на сябе ўвагу тое, што гэта была праца гістарычнага характару, як, дарэчы, і некаторыя іншыя (неапублікаваныя) даследаванні Г. Шклера канца 1930-х – пачатку 1940-х гг.: «Слоўнік Л. Зізанія як помнік беларускай мовы XVI стагоддзя», «Я. Колас у гісторыі беларускай мовы». У першым абзацы напісанага Г. Шклярам раздзела «Лексіка» падручніка 1940 г. згадваюцца *Літоўскі леманіс* і *Літоўскі статут*. Немагчыма такое ўявіць у 1932–1936 гг. Здаецца, што к канцу 1930-х гг. ранейшая фактычная забарона на гістарычныя даследаванні была знята.

Застаюцца не зусім зразумелымі прычыны неабароны Г. Шклярам дысертацыі ў Кастрэме. Станоўчы водзых на дысертацыю 3 лютага 1948 г. даў прафесар А. Міртаў. Як пра прычыну неабароны Н. Ганцоўскай напісала пра «сур’ёзную хваробу і жыццёвыя перыпетыі» (с. 34). Праўда, у ранейшай (сумеснай з У. Смэрчковым) публікацыі 2015 г. прычынай быў названы выхад у свет працы І. В. Сталіна, які «разграміў марызм»¹⁰. Але, відавочна, кастрэмскія аўтары не хацелі сказаць, што дысертацыя Г. Шклера была марысцкай. Водзых А. Міртава быў зроблены за два гады да з’яўлення твораў І. В. Сталіна, і за гэты час, здавалася б, можна было б абараніць дысертацыю... Святло на акалічнасці няўдалай спробы абараніць дысертацыю ў канцы 1940-х гг. можа быць праліта ў частцы, напісанай беларускім рэдактарам тома. В. Курцова паведамляе, што ў сакавіку 1949 г. імя Г. Шклера ў неспрыяльным кантэксце фігуравала на пасяджэнні калегіі Міністэрства вышэйшай адукацыі СССР у Маскве, дзе герой кнігі быў

⁹ Нацыянальная акадэмія навук Беларусі. Гісторыка-дакументальная летопись. Мінск : Беларус. навука, 2008. С. 66–67.

¹⁰ Ганцоўская Н. С., Смэрчкова В. К. У истоков систематического изучения костромских говоров: Герцель Залманович Шкляр // Вторые Громовские чтения. Русские народные говоры: прошлое и настоящее. Кострома, 2015. С. 124.

згаданы як адзін з суаўтараў «пабудаванага на касмапалітычнай аснове» падручніка 1940 г. «Курс сучаснай беларускай мовы» (с. 6–7). З гэтай жа нагоды В. Курцова напісала, што пасля дадзенага эпизода «апераджальная» рэакцыя кастрамскага кіраўніцтва «не прымусіла сябе чакаць» (с. 7). Відавочна, такую інтэрпрэтацыю кастрамскіх падзей больш адпаведна было б прачытаць у «кастрамскім» раздзеле кнігі.

Як можа вынікаць з апублікаваных выпісак з асабовай справы, Г. Шкляр рабіў і трэцюю спробу абараніць дысертацыю: 26 красавіка 1954 г. у Кастраме ў сувязі з планаванай абаронай дысертацыі ў Інстытуце мовазнаўства (відаць, маецца на ўвазе маскоўская акадэмічная ўстанова) яму была выдана характарыстыка.

Змешчаныя ў рэцэнзаваным выданні працы Г. Шклера надрукаваны з мінімальнымі каментарыямі, якія фактычна зводзяцца да ўказанняў, што тая або іншая прыведзеная навукоўцам з’ява не адпавядае нормам сучаснай беларускай мовы. Увагу беларусістаў, верагодна, у першую чаргу можа прыцягнуць датаваны 1953 г. рукапіс раней невядомага даследавання «Беларуска-польскія слоўніковыя адносіны (да пытання аб моўнай роднасці славянскіх нацый)». Паводле Н. Ганцоўскай, праца і сёння ўяўляе вялікі навуковы інтарэс і можа быць карыснай «як у тэарэтычна-метадалагічных, так і ў практычных адносінах» (с.218). Выглядае, што праца з’яўляецца пэўным вынікам асэнсавання тэмы беларуска-польскіх лексічных адносін на працягу больш чым дзесяці гадоў. Ужо ў падручніку 1940 г. можна бачыць некаторыя ідэі, якія пазней Г. Шкляр распрацоўваў і пашыраў. Прамежкавымі этапамі можна лічыць рукапіс працы 1942 г. і дысертацыю канца 1940-х гг. Пры параўнанні публікацыі 1940 г. з «паслямараўскім» рукапісам 1953 г. заўважаюцца толькі пэўныя карэктывы раней напісанага, развіццё ранейшых поглядаў, але не выяўляюцца выразныя «адрачэнні». Гэта сведчыць аб ухвальнай адданасці Г. Шклера навуковаму падыходу, на які мала ўплывала ідэалагічна-палітычная кан’юнктура. Цікава, што, пішучы сваю беларусістычную працу ў Кастраме ў пачатку 1950-х гг., Г. Шкляр мог спасылацца на працы асобных рэпрэсаваных беларускіх лінгвістаў 1920-х гг. (напрыклад, І. Ваўка-Левановіча), што было немагчыма ў гэты час у Мінску.

Што да ўзнаўлення ў зборніку раней друкаваных прац, то сучаснае прачытанне раздзела пра лексіку падручніка 1940 г. змушае звярнуць увагу на тое, што нечакана ў ім адносна мала ідэалагізацыі і амаль незаўважныя сляды марызму. Падручнік выкарыстоўваўся ў вышэйшай школе мінімум да 1949 г. Насуперак таму, што Г. Шкляр у АН БССР

прадпісвалася займацца «шкоднымі паланізмамі» і спосабамі барацьбы з імі, тэма патрэбы ачышчэння беларускай мовы ад паланізмаў у працы 1940 г. выкладзена вельмі сцісла. Будучы сведкам бурных грамадскіх дыскусій 1930-х гг., у якіх слова «паланізм» часта ўжывалася ў ідэалагічна напружаных кантэкстах і магло пераўтварацца ў своеасаблівы палітычны ярлык, у падручніку 1940 г. Г. Шкляр супрацьпаставіў неўтаймоўнай ідэалагізацыі ранейшага часу падыход, які грунтаваўся на знешне вельмі акадэмічных поглядах Я. Карскага. Згодна з ім, паланізмаў у беларускай мове было зусім няшмат; значыць, у гэтым было імпліцытнае пасланне: пры іх трактоўцы не варта распаляць абстаноўку¹¹. У нейтралізацыі запазычанняў з польскай мовы ў рукапісе 1953 г. Г. Шкляр пайшоў яшчэ далей, вылучыўшы спецыяльны разрад *уяўных паланізмаў*. Выглядае, што ў выніку адна крайнасць (выразны і неўтаймоўны акцэнт на паланізмах у першай палове 1930-х гг.) была заменена іншай – абмежаваннем іх толькі словамі, якія мелі апазнавальныя рысы запазычанняў з польскай мовы. Такі ход дазваляў істотна змяншаць уплыў польскай мовы на беларускую і фактычна «выбіваў глебу» з-пад ног тых аўтараў, якія голасна ўказвалі на неабгрунтаванае «засілле» паланізмаў у беларускай мове. Адваротным – і на гэты раз адмоўным – бокам такой ініцыятывы было тое, што з-пад разгляду выводзілася вялікая колькасць паланізмаў, якія апазнавальных рысаў польскай мовы не маюць.

Параўнальна з працамі мовазнаўцаў 1920-х гг. лексічны раздзел падручніка 1940 г. вылучаецца тым, што ў ім у цэлым больш паслядоўна выкарыстаны распрацоўкі пра запазычанні беларускай мовы Я. Карскага. Матэрыял у раздзеле часта выкладзены з незвычайнай для падручнікаў падрабязнасцю. У раздзеле выкарыстаны прыёмы лексічнай тыпалогіі, прысутнічае вельмі моцны супастаўляльны беларуска-рускі ракурс, у тым ліку закладзены пачатак вывучэння калек з рускай мовы, тэмы міжмоўных беларуска-рускіх амонімаў і паронімаў. Магчыма, вялікая ўвага да беларуска-рускіх параўнанняў у раздзеле з’яўлялася ў тым ліку пэўнай рэакцыяй на тую акалічнасць, што ў 1939 г. у БДУ быў заснаваны філалагічны факультэт з двума – беларускім і рускім – аддзяленнямі. Факультэту была патрэбна свая вучэбная літаратура.

Як ужо заўважана вышэй, некаторыя аспекты разгляду Г. Шклярам беларускай лексікі ў 1940 г. карэлююць з яго ранейшымі распрацоўкамі ў галіне лексікі ідыш – да раней указанай працы пра савецкія наватворы тут можна дадаць і артыкул, у якім вывучаліся ў тым ліку ідышызмы ў беларускай мове.

¹¹Пэўная нейтралізацыя гаворкі пра паланізмы была падрыхтавана некаторымі публіцыстычнымі выступленнямі ранейшага часу, напрыклад артыкулам, фактычна фельетонам, М. Лынькова «Пра некаторых Угрум-Бурчэвых... ці Прыгоды аднаго лінгвіста», апублікаваным у газеце «Літаратура і мастацтва» 11 чэрвеня 1939 г. У гэтым артыкуле аўтар у карыкатурным выглядзе падаў людзей, схільных лічыць «паланізмамі» ледзь не любое запазычанае слова ў беларускай мове.

На жаль, у рэцэнзаванай кнізе выказаны шэраг памылковых сцверджанняў, дзіўным чынам выкладаецца тая або іншая аргументацыя. Так, у прадмове гаворыцца, што ў пэўныя часы імя Г. Шкляра «знікала» з «навукова-інфармацыйных крыніц», двойчы сцвярджаецца, што беларусістычныя працы Г. Шкляра не згадваюцца нават у бібліяграфічных даведніках. Гэта не так. Як навуковец, які працаваў у беларусістыцы «па абавязку службы» толькі тры гады, як суаўтар старых падручнікаў, на змену якім прыйшлі некалькі пакаленняў новых, як чалавек, які не абараніў дысертацыі, не пакінуў па сабе ніводнай манаграфіі, не ўваходзіў у навуковую наменклатуру, Г. Шкляр і не можа быць асабліва вядомым беларусістам. Яго працы, насуперак В. Курцовай, тым не менш вядомыя спецыялістам, яны адлюстраваны ў бібліяграфічным указальніку «Беларускае мовазнаўства» 1967 г., разглядаюцца ў працы Л. Шакуна «Гісторыя беларускага мовазнаўства», выкарыстоўваюцца ў іншых крыніцах.

Пасля ўказання на тое, што ў ліпені 1942 г. Г. Шкляр быў прызначаны кіраўніком праекта беларуска-рускага слоўніка, В. Курцова разважае, чаму для гэтай работы была абрана менавіта яго кандыдатура. Перабіраюцца такія акалічнасці: з 1937 г. на АН БССР абрынуліся рэпрэсіі, кадраў не хапала, Г. Шкляр ужо кіраваў падрыхтоўкай слоўніка ў 1940–1941 гг., лінгвіста асабіста ведаў віцэ-прэзідэнт АН БССР Я. Колас, пра мову твораў якога Г. Шкляр раней напісаў навуковую працу. Дзіўна, але, здавалася б, найбольш

відавочны аргумент – Г. Шкляр ужо кіраваў работай над слоўнікам раней і быў абазначаны ў гэтай справе – інтэрпрэтуецца як менш значны на фоне, як справядліва адзначана, «суб’ектыўнага пункта гледжання» беларускай рэдактаркі тома аб верагоднай пратэкцыі Г. Шкляру з боку Я. Коласа (с. 24).

Архіўныя дакументы ў рэцэнзаваным зборніку пададзены не заўсёды дакладна. Прозвішча прысутнага на пасяджэнні Прэзідыума Беларускай акадэміі навук 12 студзеня 1931 г. вучонага сакратара Інстытута мовазнаўства Я. Мацюкевіча памылкова прачытана як «Кацюкевіч». Памылкова датавана адно з пасяджэнняў Прэзідыума Беларускай акадэміі навук: замест 21 лістапада 1933 г. мае быць 21 лютага. Апублікаваныя ў зборніку выпіскі з асабовай справы Г. Шкляра не заўсёды даюць магчымасць устанавіць даты некаторых дакументаў. У кнізе не ўказаны звесткі пра месца захавання гэтай асабовай справы.

У сукупнасці публікацыя тома выбраных прац Г. Шкляра з’яўляецца важным дасягненнем у сучасным даследаванні гісторыі беларускага мовазнаўства. У зборніку рэпрэзентатыўна прадстаўлена беларусістычная і русістычная мовазнаўчая спадчына Г. Шкляра, згаданы гебраістычныя працы. Кніга будзе асабліва цікавай спецыялістам у гісторыі лінгвістыкі, лексічнай тыпалогіі, сінтаксіса, дыялекталогіі і інш.

С. М. Запрудскі¹²

Семешко Л. Белорусский язык для китайских студентов. Элементарный уровень = 白俄罗斯语 (面向中国学生) (初级). Минск : Изд. центр БГУ, 2021. 288 с.: ил.

Сямешка Л. Беларуская мова для кітайскіх студэнтаў. Пачатковы ўзровень = 白俄罗斯语 (面向中国学生) (初级). Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2021. 288 с.: іл.

Semeshko L. Belarusian language for Chinese students. Elementary level = 白俄罗斯语 (面向中国学生) (初级). Minsk : Belarusian State Univ. publ. center, 2021. 88 p.: il. (in Belarus.).

Навучальны дапаможнік Л. І. Сямешкі «Беларуская мова для кітайскіх студэнтаў. Пачатковы ўзровень», які выйшаў у Выдавецкім цэнтры БДУ, –

гэта першае ў рэспубліцы выданне для замежных навучэнцаў, якое адпавядае агульнаеўрапейскім стандартам узроўневага навучання беларускай мове як замежнай, а дакладней, яе першаму ўзроўню (A1), пра што і сведчыць падзагалолак кнігі. Гэта свайго роду трыгер і ўзор для стварэння падобных (вельмі якасных!) дапаможнікаў па беларускай мове як замежнай у адпаведнасці з сертыфікацыйнымі ўзроўнямі.

Тое, што Лідзія Іванаўна стала тут першапраходцам, у людзей, якія працуюць у гэтай галіне, не выклікае здзіўлення, паколькі менавіта пры яе кіраванні кафедрай сучаснай беларускай мовы (1997–2001) на філалагічным факультэце БДУ, папершае, была ўведзена спецыялізацыя «Беларуская

¹²Сergeй Николаевич Запрудский – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры белорусского языкознания филологического факультета Белорусского государственного университета.

Сяргей Мікалаевіч Запрудскі – кандыдат філалагічных навук, дацэнт; дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Siarhiej M. Zaprudski, PhD (philology), docent; associate professor at the department of Belarusian linguistics, faculty of philology, Belarusian State University.

E-mail: zaprudski@gmail.com

мова як замежная», распрацаваны адпаведныя праграмы і курсы; па-другое, узнавіла працу летняй школа беларусістыкі (1999); па-трэцяе, самая пільная ўвага надавалася выкладанню беларускай мовы іншафонам з рознай ступенню іх падрыхтаванасці (ад элементарнага ўзроўню да высокага). А ў 2016 г. ужо ў якасці прафесара РІВШ БДУ менавіта Л. І. Сямашка выступіла ініцыятарам і кіраўніком навуковага праекта па падрыхтоўцы Дзяржаўнага адукацыйнага стандарту па беларускай мове як замежнай, які распрацоўваўся ў адпаведнасці з дакументам *Агульнаеўрапейскія кампетэнцыі валодання замежнай мовай: вывучэнне, выкладанне, ацэнка* (*Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*) і быў паспяхова завершаны ў 2020 г. Вынікам працы калектыву стала не толькі стварэнне нацыянальнай сістэмы ацэнкі ўзроўняў моўнай кампетэнцыі па беларускай мове як замежнай (узроўні А1, А2, В1, В2, С1, С2 – агульнае валоданне), але і падрыхтоўка ў адпаведнасці з ёй і выданне лексічных мінімумаў (узроўні А і В), а таксама тыпавых тэстаў па беларускай мове як замежнай (узроўні А і В) па чатырох відах маўленчай дзейнасці (чытанне, пісьмо, аўдзіраванне, гаварэнне). Таму цалкам заканамерна, што працягам такой плённай і выніковай працы стала публікацыя дапаможніка для навучання беларускай мове на пачатковым узроўні. Тое, што дапаможнік скіраваны на кітайскую аўдыторыю, таксама не выпадкова: у Кітаі сёння працуюць 17 цэнтраў беларускай мовы і культуры; акрамя таго, кітайскі бок прафінансаваў само выданне.

Ужо толькі ўзяўшы кнігу ў рукі, можна сказаць, што дызайн-структура дапаможніка скрупулёзна прадумана аўтарам ад смайлікаў і іконак, малюнкаў, партрэтаў і фотаздымкаў, схем і табліц да колеравага вылучэння на старонцы найбольш важных правіл, або пэўных звестак у табліцы, або ўзораў выканання задання, або канструкцый на запамінанне і пад. Гэта цудоўна ілюстраванае выданне, надрукаванае на якаснай паперы, вельмі нагляднае, «прасторнае», а таму чытабельнае, разлічанае на якаснае візуальнае ўспрымання, лёгкае і надзейнае запамінанне і дарэчнае выкарыстанне пададзенага матэрыялу.

Зместавая структура кнігі вытрымана ў найлепшых канонах метадычнай літаратуры: ад простага да складанага праз паўтарэнне і замацаванне ўжо вядомага. Дапаможнік уключае два раздзелы, строга вытрыманыя ў сваёй будове. «Уводна-фанетычны курс» складаецца з уводнай часткі пра беларускі алфавіт, фанетыку, інтанацыю (на прыкладзе элементарных сказаў), артыкуляцыю гукаў, базавыя звесткі пра граматыку беларускай мовы і ўласна шасці заняткаў, накіраваных на адпрацоўку вымаўлення, пісьма і гаварэння. Асноўная частка ахоплівае 18 тэматычных урокаў: «Як Вас завуць?»,

«Прыемна пазнаёміцца», «Колькі Вам гадоў?», «Адкуль Вы?», «Ваша сям'я», «Рэчы, якія Вы маеце», «Ваша праца», «Колькі часу?», «Ваш дзень», «Ваш тыдзень», «Месяцы і поры года», «Апісваем горад», «Апісваем мясціны», «Ваш дом і рэчы», «Ежа і напоі», «Адзенне і аксесуары», «Ваша вучоба», «Ваш вольны час». Увесь змешчаны ў занятках матэрыял арыентаваны на вырашэнне камунікацыйных задач – адпрацоўку навыкаў маўлення па-беларуску ў стэрэатыпных жыццёвых сітуацыях. І таму вельмі шкада, што кніга не мае аўдыядадатку (на CD ці па QR-кодзе) на выпрацоўку беларускага вымаўлення і навыку ўспрымаць маўленне з голасу, што значна спрасціла б для навучэнцаў самастойную працу.

У першай частцы кнігі выразна паказаны супадносіны гукаў і літар, што, несумненна, дапаможа кітайскім навучэнцам, для якіх гука-літарнае пісьмо зусім нязвыклае, добра засвоіць беларускую графіку, палегчыць далейшае чытанне і пісьмо. Паспрыяюць гэтаму і сціслыя, але ёмістыя каментарыі на кітайскай мове, а таксама магчымасць вучыцца пісаць літары, склады, словы і фразы ў самім дапаможніку. Бясспрэчнай ухвалы заслугоўвае пільная ўвага да рытму вымаўлення слоў і націску, што вельмі няпроста засвойваецца кітайскімі студэнтамі, як і правільнае інтанаванне беларускіх сказаў, апавядальных, пыталых, клічных.

Ужо з першых заняткаў у асноўнай частцы кнігі выкладаецца маўленчы этыкет з лінгвакультурнымі каментарыямі, што дапаможа кітайскім студэнтам лепш арыентавацца ў беларускамоўным атачэнні, навучыцца адэкватна паводзіць сябе ў залежнасці ад сітуацыі маўлення, дасягаць пастаўленай камунікацыйнай мэты. І да ветлівых зваротаў, і да выказванняў у цэлым праз усю другую частку паслядоўна прыводзяцца наглядныя мадэлі сказаў, даюцца сінанімічныя канструкцыі для розных сітуацый камунікацыі, што, бясспрэчна, дасць магчымасць кітайскім навучэнцам лягчэй і хутчэй падбіраць вывучаныя выказванні ў залежнасці ад камунікатыўнай задачы ў рэальным жыцці.

Важна ўказаць і на тое, што граматычны матэрыял у кожных занятках пададзены аўтарам сцісла і даходліва – праз канкрэтныя прыклады ў табліцах; тым самым зроблена спроба пазбегнуць дэталёвага тлумачэння «страшных» для кітайскіх студэнтаў граматычных правіл, што ў пэўнай ступені павінна зняць у навучэнцаў псіхалагічную нагрузку і дапамагчы ім пры вывучэнні і разуменні граматыкі беларускай мовы.

Матэрыял дапаможніка сведчыць пра вельмі карпатлівую, прадуманую працу аўтара над кожным заняткам, іх лексічным, граматычным, тэкставым, сітуацыйна-камунікатыўным напам'яннем, дзе няма нічога лішняга, усе заданні і практыкаванні лагічна вынікаюць адно з аднаго і перацякаюць адно ў другое.

Аднак пры ўсёй абсалютнай прадуманасці падачы матэрыялу, строгасці і вытрыманасці афармлення дапаможніка ў ім ёсць і такія моманты, на якія варта было б звярнуць увагу пры яго перавыданні. Найперш гэта адсутнасць паслядоўнасці ў пастаноўцы націску: для пачатковага ўзроўню націскі патрэбныя як у кожным слове, так і ў кожным фанетычным слове фразы для засваення правільнасці і вымаўлення, і інтанавання выказвання ў цэлым.

Дапаможнік, як было адзначана вышэй, камунікатыўна арыентаваны, скіраваны на тое, каб дапамагчы студэнтам справіцца з камунікатыўнымі задачамі ў рэальным жыцці. У гэтым несумненная перавага і сіла падручніка, але тут можа быць і пэўная яго ўразлівасць. *Можжа быць* – гэта сумненне, якое не падмацавана на дадзены момант самой апрабацыяй дапаможніка (ён толькі-толькі пабачыў свет), а грунтуецца выключна на досведзе папярэдняга выкладання. Улічваючы, што ў кітайскай мове няма граматычных форм (скланенне, спражэнне, трыванне і пад.), разуменне, засваенне і выкарыстанне сістэмы канчаткаў у беларускай мове для кітайцаў няпростое. Таму да гэтага дапаможніка напрошваецца граматычны дадатак як асобнае выданне (напрыклад, у выглядзе рабочага сшытка), дзе былі б пададзены практыкаванні на адпрацоўку спражэння дзеясловаў узроўню А1, паколькі гэта самая складаная для асэнсавання і засваення тэма: выпадзенне суфіксаў у асобовых формах, чаргаванні галосных і зычных у аснове, рухомы націск і, адпаведна, змена фанетычнай абалонкі слова. Таму важна з самага пачатку (па магчымасці) даводзіць гэту граматычную з’яву да аўтаматызму (напрыклад, *глядзёць – я гляджу, мы глядзім, вы гледзіце; ісці – я іду, мы ідзем, вы ідзяце; хацець – я хачу, ты хочаш, яны хочаць*) і ў вусным спражэнні, і ў выкарыстанні ў выказванні ці дзялогу. У кнізе, зразумела, ёсць такія практыкаванні,

але колькасць сказаў у іх недастатковая (толькі па 5 пазіцый), што таксама вытлумачальна: ёсць абмежаванне ў аб’ёме самога выдання. Таму дадатковыя матэрыялы, падрыхтаваныя на прафесіянальным узроўні ў адпаведнасці з тэматычнымі заняткамі дапаможніка, былі б цудоўнай дапамогай выкладчыку, асабліва пачаткоўцу. Само ж выданне адпавядае стандарту пачатковага ўзроўню авалодання беларускай мовай, і больш глыбокае знаёмства з граматыкай разлічана на наступныя ўзроўні, але замацаванне пачатковых граматычных навыкаў нароўні з камунікатыўнымі толькі ўзмацняе веды навучэнцаў і скіроўвае іх да больш усвядомленага асэнсавання сістэмы спражэння ў беларускай мове. Зразумела, што гэта толькі пажаданне на будучыню.

Нягледзячы на тое што дапаможнік у цэлым строга аформлены, у тэксце на кітайскай мове сустракаюцца перакладныя памылкі. Адны з іх, на наш погляд, скажаюць арыгінальны тэкст аўтара, часам не вельмі зразумелыя для кітайцаў і ў нейкай ступені могуць нават забытаць іх; а іншыя, перадаючы асноўны сэнс, не адпавядаюць стылістычным патрабаванням кітайскай мовы. На с. 56 прапушчаны заглавак «ЗАНЯТКИ 5 第五课».

Выяўленыя пры азнаямленні з кнігай некаторыя недагледы, спадзяёмся, толькі паспрыяюць яе паляпшэнню пры перавыданні, чаго яна дакладна заслугоўвае, бо наклад у 100 асобнікаў падаецца занадта мізэрным для так прафесіянальна ўкладзенага і з любоўю падрыхтаванага дапаможніка. Перавыданне неабходнае і таму, што гэта цудоўны прыклад для стварэння вучэбных дапаможнікаў у адпаведнасці з распрацаванай нацыянальнай сістэмай ацэнкі ўзроўняў моўнай кампетэнцыі па беларускай мове як замежнай.

Т. Р. Рамза¹, Сюзь Байлун²

¹Татьяна Ростиславовна Рамза – доктор филологических наук, доцент; профессор кафедры белорусского языкознания филологического факультета Белорусского государственного университета.

Таццяна Расціславаўна Рамза – доктар філалагічных навук, дацэнт; прафесар кафедры беларускага мовазнаўства філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Tatsiana R. Ramza, doctor of science (philology), docent; professor at the department of the Belarusian linguistics, faculty of philology, Belarusian State University.

E-mail: ramza@bsu.by

²Сюзь Байлун – независимый исследователь.

Сюзь Байлун – незалежны даследчык.

Xu Bailong, independent researcher.

E-mail: 672227214@qq.com

ЮБІЛЕІ

ЮБІЛЕІ

JUBILEES

ЭЛЬЖБЕТА СМУЛКОВА

ЭЛЬЖБЕТА СМУЛКОВА

ELZHETA SMULKOVA

Імя выдатнага прафесара філалогіі, вядомай даследчыцы пагранічча, дыялектолага, спецыяліста ў галіне сацыялінгвістыкі, дыпламата і пісьменніцы Эльжбеты Смуквай добра вядомае кожнаму славісту. Шмат намаганняў, энергіі, працы яна аддала справе даследавання і папулярызацыі ўсходнеславянскіх моў (у першую чаргу беларускай) і іх дыялектаў. Сёння з нагоды 90-гадовага юбілею шановай пані Смуквай хацелася б распавесці пра нашу сумесную працу падчас палявых даследаванняў на паграніччах Беларусі, а таксама ў Браслаўскім раёне, працу, якая доўжылася шмат гадоў і завяршылася выхадам калектыўнай двухтомнай манаграфіі.

Нарадзілася Эльжбета Смуква ў ваколіцах Львова ў сям’і інжынера-ляснічага. Дзяцінства правяла ў гэтым старажытным горадзе, звязаныя з ім успаміны не адпусkalі яе ні на хвіліну шмат гадоў. У 1940 г. бацька загінуў – быў забіты ў Катыні. Праз шмат гадоў яго імя было знойдзена ў так званым украінскім катынскім спісе. Вясной 1941 г. маленькая Эльжбета разам з маці і малодшай сястрой была дэпартавана ў Сібір. Падчас арышту беднай жанчыне далі троху часу на зборы рэчаў, і цудам узятая тады швейная машынка выратавала жыццё ўсім траім. Пасля вайны сям’я выехала ў Польшчу падчас рэпатрыяцыі і пасялілася ў Торуні, дзе дзяўчынкі атрымалі сярэдняю і вышэйшую адукацыю.

Пані Эльжбета Смулкова скончыла факультэт паланістыкі Торунскага ўніверсітэта імя Мікалая Каперніка ў 1957 г. Адною з выкладчыц гэтага ўніверсітэта была Галіна Турска, прафесар, вядомы дыялектолаг, даследчыца польскіх дыялектаў. Менавіта яна і вызначыла далейшыя навуковыя (і ў чымсьці жыццёвыя) шляхі Эльжбеты Смулковай: «З прафесарам Антанінай Абрэмбскай-Яблонскай я пазнаёмілася ў 1956 г., будучы студэнткай прафесара Галіны Турскай падчас навучання на аддзяленні паланістыкі ў Торунскім універсітэце імя Мікалая Каперніка. У той час прафесар Яблонска шукала супрацоўнікаў для даследавання беларускіх гаворак на тэрыторыі паўночнаўсходняй Польшчы, а я ўжо мела вопыт папярэдняга даследавання, бо пісала магістарскую працу, прысвечаную рэгіянальным формам іменнага скланення ў польскай мове пад уплывам беларускіх гаворак на Беласточчыне. У мяне ўжо быў вопыт працы з гэтымі гаворкамі, і я з радасцю прыняла ўдзел у арганізаваных даследаваннях. У выніку праз год я пераехала ў Варшаву, каб працаваць на кафедры беларускай філалогіі ў Варшаўскім універсітэце, заснаванай прафесарам Абрэмбскай-Яблонскай. І так пачаліся гады супрацоўніцтва, якое з цягам часу перарасло ў сяброўства, ажно да апошняга дня жыцця пані прафесар»¹.

У 1965 г. пані Эльжбета Смулкова атрымала ступень доктара філасофіі, абараніўшы дысертацыю пад назвай «Лексіка апрацоўкі зямлі ў гаворках усходняй Беласточчыны на ўсходнеславянскім фоне» («Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach wschodniej Białostocczyzny na tle wschodniosłowiańskim»). Шматтыднёвыя дыялекталагічныя экспедыцыі, дзясяткі вёсак, якія маладая даследчыца прайшла ці праехала на ровары, сотні размоў з мясцовымі жыхарамі – усё гэта сфарміравала не толькі метадалагічную аснову будучых прац Эльжбеты Смулковай, але і паспрыяла яе станаўленню як асобы, будучага дыпламата, выдатнага знаўцы беларускага характару і менталітэту, мовы і культуры беларускага народа. У тыя часы даследчыца часта прыязджала ў Мінск. Шмат гадоў яе звязвалі прафесійныя і сяброўскія адносіны з калектывам Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР (далей – Інстытут мовазнаўства), у першую чаргу з калегамі з сектараў дыялекталогіі і славянскіх моўных сувязей Генадзем Цыхуном, Вячаславам Вярэнічам, Аляксандрам Крывіцкім, Юзэфай Мацкевіч, Валерыем Чэжманам, Віктарам Мартынавым і інш. Пра многіх калег яна потым напісала цудоўныя ўспаміны, якія былі апублікаваны. Па словах прафесара Э. Смулковай, у тыя гады ў Інстытуце мовазнаўства панавала атмасфера творчага пошуку, навуковай дэмакратыі, бясконцых навуковых

дыскусій, якія часта зацягваліся да позняга вечара. Упэўнена, што менавіта такая творчая атмасфера сярод калектыву інстытута паспрыяла фарміраванню і рэалізацыі асноўных ідэй беларускай лінгвістыкі другой паловы XX ст., што потым увасобілася ў фундаментальных працах «Дыялекталагічны атлас беларускай мовы», «Гістарычны слоўнік беларускай мовы», «Этымалагічны слоўнік беларускай мовы», «Лексічны атлас беларускіх народных гаворак». Эльжбета Смулкова сама неаднаразова выязджала ў дыялекталагічныя экспедыцыі з беларускімі калегамі, правяла тысячы размоў з вясцоўцамі, дасканала вывучыла беларускія дыялекты і ў выніку ўзялася за адну з самых цяжкіх тэм у славянскіх мовах – націск. У 1978 г. Эльжбета Смулкова абараніла доктарскую дысертацыю, якая называлася «Даследаванні націску ў беларускай мове. Назоўнік» («Studia nad akcentem języka białoruskiego. Rzeczownik»).

Навуковая цікавасць да беларускай мовы, беларускіх дыялектаў пані Эльжбеты Смулковай мела вынікам яе доўгі цесны кантакт з кафедрай беларускай філалогіі Варшаўскага ўніверсітэта, якую яна ўзначальвала на працягу 1971–1975 гг. Пазней некалькі гадоў яна працавала ў якасці намесніка дэкана па вучэбнай рабоце факультэта рускай, славянскай філалогіі і прыкладной лінгвістыкі, таксама была намеснікам дэкана факультэта польскай філалогіі Варшаўскага ўніверсітэта. У 1988–1996 гг. Эльжбета Смулкова займала пасаду прафесара кафедры агульнага мовазнаўства Варшаўскага ўніверсітэта, у 1988–1990 гг. па яе ініцыятыве на факультэце польскай філалогіі была адкрыта спецыяльнасць «Балтыйская філалогія».

Яшчэ адзін рэгіён, ужо на тэрыторыі Польшчы, а таксама яшчэ адна навучальная ўстанова, з якой пані Смулкову звязваюць навуковыя і творчыя ўспаміны, – гэта Беласточчына. З 1997 па 2002 г. яна кіравала кафедрай беларускай культуры Беластоцкага ўніверсітэта. Гэта была вельмі важная праца, паколькі ў перыяд набыцця незалежнасці Рэспублікай Беларусь і ў час развіцця польскай дзяржаўнасці нацыянальнай меншасці беларусаў на Беласточчыне (а іх там большасць!) трэба было таксама знайсці свой самастойны шлях, прыста-соўваючыся да новых палітычных і сацыяльных умоў у Еўропе і не забываючы пра свае этнічныя і культурныя карані. Дзейнасць калектыву кафедры паказала, што даследаванне і выкладанне мовы немагчымае без звестак аб культурным, гістарычным, рэлігійным развіцці пэўнага народа.

Не здзіўна, што вядомага знаўцу беларускай мовы, культуры, беларускага менталітэту Эльжбету Смулкову прызначылі на дыпламатычную працу: з верасня 1991 г. яна працавала генеральным

¹Smulkowa E. Moje pogranicza w historii, języku i wspomnieniach. Warszawa : Instytut Slawistyki PAN, 2016. S. 272. (Тут і далей пераклад наш. – І. Б.)

консулам Рэспублікі Польшча ў Рэспубліцы Беларусь, а ў 1992–1995 гг. з’яўлялася першым паслом Рэспублікі Польшча ў Рэспубліцы Беларусь. Па словах вядомага беларускага вучонага Адама Мальдзіса, «Смulkова... пачала новую эру ў дзейнасці замежных дыпламатычных прадстаўніцтваў у Мінску: першы генеральны консул – жанчына, першы генеральны консул, які свабодна, грацыёзна валодае беларускай мовай, першы генеральны консул – філолаг, беларусіст, які даўно і плённа даследуе польска-беларускае моўнае пагранічча»². Шматгадовая праца на навуковай глебе, высокая лінгвістычная падрыхтоўка паспрыялі таму, што пані Эльжбета Смulkова на дыпламатычнай працы зарэкамендавала сябе як вельмі тонкі палітык. Яна вылучалася сваёй інтэлігентнасцю, глыбокім навуковым мысленнем датычна кожнай праблемы, імкненнем не проста вырашыць чарговае пытанне, але дайсці да сутнасці, першапрычыны ўзнікнення пэўнай праблемы. Пані прафесар як ніхто іншы ведала беларускую вёску, беларускі народ. Дастаткова адзначыць, што Эльжбета Смulkова ад самага пачатку выступала за выкарыстанне беларускай мовы сярод католікаў-беларусаў і не падтрымлівала ўжывання выключна польскай мовы ў касцёлах.

Вышэй ужо адзначалася, што Эльжбета Смulkова ўнесла значны ўклад у развіццё даследавання моўнага пагранічча як з тэарэтычнага, так і з дыдактычна-метадалагічнага пункта гледжання.

У 2000-х гг. яна была запрошана на пасаду прафесара ў Цэнтр даследавання антычных традыцый у Цэнтральнай і Усходняй Еўропе Варшаўскага ўніверсітэта, а потым – у Інстытут інтэрдысцыплінарных даследаванняў «Artes Liberales» Варшаўскага ўніверсітэта. Узначальваў гэтыя ўстановы прафесар Ежы Аксер. Так прафесар Смulkова ўзгадвае працу ў іх: «Увайшла ў рытм арганізацыі там канферэнцый, летніх даследчых школ па пэўных праблемах у якасці партнёра, са сваёй праблематыкай моўных кантактаў на тэрыторыі паўночна-ўсходняй Польшчы і Беларусі, а часткова таксама і ва Украіне... <...> Для мяне было важным даследаваць і вызначаць фактычнае выкарыстанне моў/гаворак на паграніччы і тыя знешнія фактары, якія ўплывалі на гэта, а не іншае іх функцыянаванне ва ўмовах традыцыйнага шматмоўя. Мела таксама магчымасць пашырыць свае веды ў галінах гісторыі і сацыялогіі, а таксама культурнай антрапалогіі, дзякуючы ўдзелу ў канферэнцыях і дыспутах, арганізаваных... гісторыкамі, сацыёлагамі і прадстаўнікамі іншых гуманістычных грамадскіх навук. У выніку ўзнік пяцігадовы навукальна-даследчы праект “Пагранічча Беларусі: гісторыя, культура, мова”... Ён быў скончаны вы-

даннем калектыўнай навуковай працы “Пагранічча Беларусі ў інтэрдысцыплінарнай перспектыве” (“Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej”, Warszawa, 2007)»³.

Я ўдзельнічала фактычна ва ўсіх летніх школах, прысвечаных даследаванню моўнага пагранічча Беларусі і іншых краін. Гэта была сапраўдная навуковая майстэрня, дзе нас вучылі ўсім неабходным прыёмам палявых даследаванняў. Памятаю, што адзін з самых важных з іх Эльжбета Смulkова і яе калега Анна Энгелькінг вызначалі наступным чынам: «Слухаць, слухаць і яшчэ раз слухаць...». Гэта было сапраўды штосьці іншае, адрознае ад звыклых нам апытальнікаў, да якіх мы былі прызвычаены падчас вывучання дыялекталогіі і дыялекталагічнай практыкі ва ўніверсітэтах. Памятаю, як нам даказвалі каштоўнасць запісаных у вёсках тэкстаў, як казалі, што ні ў якім разе нельга перабіваць інфарматара, навізваць яму свой пункт гледжання, накіроўваць размову менавіта ў той бок, які табе хочацца. Не адразу я зразумела вартасць шматстаронкавых дыялекталагічных тэкстаў. Яны сёння захоўваюцца ў Варшаўскім універсітэце і, сапраўды, ствараюць архіў вуснай гісторыі беларусаў.

Але самая галоўная метадычная рэкамендацыя, якую я вынесла з гэтых школ, – гэта бясконцая павягаватасць людзей, усведамленне іх большай дасведчанасці ў пытаннях жыцця, прызнанне каштоўнасці іх жыццёвага вопыту і імкненне да захавання і папулярызацыі тых звестак, якія мы сабралі падчас нашых экспедыцый.

Вось што піша прафесар Эльжбета Смulkова пры гэты час: «Гэта было даследаванне вясковай беларускасці. Мы мала сустракалі мясцовай інтэлігенцыі. <...> Падчас інтэрдысцыплінарных даследаванняў мы дайшлі да пэўных канкрэтных вынікаў – больш глыбокіх у параўнанні з тымі, якія маглі б быць сфармуляваны кожным з прадстаўнікоў гуманітарных дысцыплін асобна. Гэта несумненна. Мне знаецца, што гэта праграма паказала, наколькі важна не замыкацца ў межах адной дысцыпліны, каб інтэрдысцыплінарнасць, пра якую апошнім часам так шмат гавораць, была рэалізавана ў сумесных праектах. А не такім чынам, калі, напрыклад, сацыёлаг ці этнолаг упэўнены, што ён разбіраецца ва ўсіх справах, уключаючы мовазнаўства і гісторыю, і адзін піша “інтэрдысцыплінарнае” даследаванне»⁴.

Паралельна са згаданым вышэй праектам, прысвечаным даследаванню пагранічча Беларусі, прафесар Смulkова арганізавала яшчэ адну «лабараторыю» па больш дасканалым і грунтоўным вывучэнні аднаго рэгіёна, пагранічнага ад пачат-

²Цыт. па: 3 кагорты першых [Электронны рэсурс]. URL: <https://shkola.of.by/belaruskaya-mova.html?page=6> (дата звароту: 20.05.2021).

³Smulkowa E. Moje pogranicza w historii, języku i wspomnieniach. S. 10.

⁴Ibid. S. 12.

ку, — беларускай Браслаўшчыны. Даследаванне доўжылася больш за 10 гадоў і завяршылася выхадам двухтомнай манаграфіі «Браслаўшчына. Памяць і сучаснасць» (Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność. T. 1. Historia regionu. Charakterystyka socjolingwistyczna. Świadectwo mieszkańców / red. nauk. E. Smułkowa. Warszawa, 2011; T. 2. Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik Brasławski) / red. nauk. E. Smułkowa. Warszawa, 2009). Мы даследавалі больш за 100 населеных пунктаў і запісалі некалькі соцень размоў з мясцовымі жыхарамі на беларускай, польскай, рускай (ад старавераў) мовах. Вось як узгадвае гэту працу сама Эльжбета Смулкова: «Ён (праект. — І. Б.) працягваўся некалькі гадоў. Веды вынікалі з палявых даследаванняў, інтэрдысцыплінарных дыскусій, з вывадаў, якія паўставалі, напрыклад, на тэму некалькіх варыянтаў беларускай свядомасці або стаўленнем мясцовых жыхароў да мовы/моў, якімі яны карыстаюцца. А таксама з праблематыкі, важнай для разумення спецыфікі культуры пагранічча, якая з’явілася на стыку розных традыцый і звычаяў. Усё гэта мы хацелі паказаць, з аднаго боку, апісваючы гісторыю і выключную этнічна-моўную асаблівасць рэгіёна, а з другога — абумоўленую гістарычна мясцовую моўную камунікацыю. Той першы праект быў свайго роду падрыхтоўкай, другі быў ужо вынікам паглыбленых даследаванняў жыхароў абранага рэгіёна, цікавага яшчэ і тым, што спрадвек яго насялялі людзі розных этнічных і культурных груп. Абапіраючыся на сабраны матэрыял, я імкнулася знайсці адказ на пытанне пра тое, ці маем мы на Браслаўшчыне справу з рознымі моўнымі сістэмамі, ці ўжо сутыкнуліся з нейкай “абагуленай” моўнай сістэмай»⁵.

Тое, што гэта наватарская праца, не падлягае сумневу. Сёння, пасля таго як прайшло больш за 10 гадоў з заканчэння праекта, яго інавацыйнасць яшчэ больш відавочная. Упершыню нас цікавілі такія рэчы, як двухмоўе ў рэгіёне, білінгвізм, пераклучэнне кодаў, змешанасць моў, іх сувязь з моўнай свядомасцю інфарматараў, — гэта значыць пытанне пра тое, якім чынам моўная іерархія, што ўзнікае ў свядомасці, уплывае на якасць маўлення: «Мне здаецца, што даследаванне “Браслаўшчына: гісторыя і сучаснасць” з’яўляецца пэўным адкрыццём у тым сэнсе, што нарэшце была зроблена спроба паказаць, як моўная сітуацыя на паграніччы выглядае ў свядомасці мясцовых жыхароў. Гэта наватарства ў адносінах да традыцыйных даследаванняў, у якіх засяроджвалася ўвага асобна на польскім, беларускім, літоўскім... кампанентах»⁶.

Паралельна ў сваіх навуковых артыкулах прафесар Смулкова распрацоўвала тэму пагранічча з

тэарэтычнага і метадалагічнага пунктаў гледжання. Шмат разоў даследчыца звяртала ўвагу на тое, што пры вывучэнні гэтага феномена важна адразу адмовіцца ад уяўлення аб паграніччы як аб простае лініі на карце, якая размяжоўвае дзве дзяржавы, два этнасы і да т. п. Тое, што з часам па абодва бакі гэтай лініі фарміруюцца розныя культурныя і моўныя коды, — гэта толькі вынік прысутнасці чужога элемента ў колішнім маналіце. І наадварот, сутыкаючыся на пэўнай тэрыторыі, два і болей моўныя і культурныя коды пачынаюць актыўна ўзаемадзейнічаць паміж сабой, утвараючы новы сумесны кантынум: «Моўнае пагранічча з’яўляецца, без сумнення, вытворнай пагранічча ўвогуле: культурнага (у тым ліку і рэлігійнага), этнічнага, нацыянальнага і г. д. У гэтым аспекце можна спыніцца і звярнуць увагу на спецыфіку моўнага пагранічча ў адносінах да культурнага або нацыянальнага пагранічча, якая вынікае найперш з таго, што сфера выкарыстання якой-небудзь нацыянальнай мовы не заўсёды супадае са сферай нацыянальнага вызначэння жыхароў, а таксама звязана з іншымі аспектамі гэтага пагранічча. На мой погляд, у пачатку вельмі важна звярнуць увагу на паняцце пагранічча ўвогуле (без азначэнняў), каб мець упэўненасць у тым, што, ужываючы гэты тэрмін, мы маем на ўвазе адно і тое ж паняцце. Падсумоўваючы: пад паграніччам у геаграфічна-тэрытарыяльным сэнсе мы разумеем пэўную ўтвораную гістарычна прастору сутыкнення і ўзаемапрацікнення розных народаў і/або этнічных груп, а як вынік гэтага — розных культур і моў. Гэта прастора можа быць апісана ў пэўных тэрытарыяльных межах, асабліва з пункта гледжання акрэсленых эмпірычных даследаванняў. Яна можа ўтвараць шырэйшы або вузейшы абшар, які цягнецца па абодва бакі ад дзяржаўнай граніцы, як, напрыклад, польска-беларускае або польска-беларуска-літоўскае пагранічча, ці мець астраўны характар, як, напрыклад, польска-літоўскае пагранічча на Ковеншчыне або польска-ўкраінскае на ўсход ад Збруча. Важным для разумення такога тыпу пагранічча з’яўляецца, аднак, тое, што ні даследчык не можа ахапіць яго ў цэласці канкрэтнымі граніцамі, ні ў грамадскай свядомасці не сфакусіраваўся яго аднастайны выгляд. Таму гэта паняцце з’яўляецца “размытым” і зменным у залежнасці ад таго, які з аспектаў пагранічнасці бярэцца пад увагу»⁷.

Шмат увагі ў сваіх працах прафесар Эльжбета Смулкова надае метадалогіі даследавання пагранічча, адказваючы на пытанні пра тое, *што* і *як* даследаваць на паграніччы: «На паграніччы **першай і найважнейшай з сацыялінгвістычнага пункта гледжання задачай з’яўляецца канстатацыя і аб’ектыўнае апісанне зафіксаванай на**

⁵Smułkowa E. Moje pogranicza w historii, języku i wspomnieniach. S. 14.

⁶Ibid. S. 16.

⁷Ibid. S. 141–142.

даследуемай тэрыторыі моўнай сітуацыі. Насуперак чаканню гэта не так проста. Гэтая методдыка патрабуе дастаткова доўгага назірання ўдзельніка і ўсведамлення таго, што ў асобных краінах першыя вынікі могуць у пэўным сэнсе залежаць ад таго, хто і на якой мове вядзе гэтыя даследаванні»⁸ (вылучана намі. – І. Б.).

Сёння спектр навуковых зацікаўленняў прафесара Смуквай – гэта сацыялінгвістыка ў шырокім разуменні гэтага слова. Даследчыца сама падкрэслівае: «...шукаю ў мове праявы чалавечага жыцця, калі можна так гэта акрэсліць. Таго, як мова мяняецца сярод людзей, у першую чаргу людзей пагранічча, якія ад пачатку сутыкаюцца са шматмоўем, з рознымі рэалізацыямі мовы і сярод якіх, напрыклад, мова з дому была заўсёды чымсьці іншым, чым афіцыйная мова, мова ўлады, школы, тэлебачання і інш.»⁹.

Прафесар Смуква з’яўляецца членам Варшаўскага навуковага таварыства, Польскага мовазнаўчага таварыства і Беластоцкага навуковага таварыства, пад яе кіраўніцтвам абараняюцца кандыдацкія дысертацыі, яна падрыхтавала многіх маладых навукоўцаў, кансультуе ўжо дасведчаных калег, вядзе актыўнае навуковае жыццё. Узнагароджана Кавалерскім крыжам Ордэна адраджэння Польшчы, з’яўляецца членам Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў свету.

Ад імя ўсёй беларускай навуковай супольнасці віншваем прафесара Эльжбэту Смукву з юбілеем, жадаем ёй здароўя, дабрабыту і многіх здзяйсненняў на навуковай глебе. Дзякуем за вялікі ўклад у справу даследавання Беларусі, беларускай мовы і беларускай культуры.

І. У. Будзько¹⁰

⁸Smukowa E. Moje pogranicza w historii, języku i wspomnieniach. S. 145.

⁹Ibid. S. 18.

¹⁰Ірына Владиміраўна Будзько – кандыдат філалагічных навук, доцент; заведуючы кафедрай беларускага і рускага языков факультэта тэхналогій управлення і гуманітарызации Беларускага нацыянальнага тэхнічнага ўніверсітэта.

Ірына Ўладзіміраўна Будзько – кандыдат філалагічных навук, дацэнт; загадчык кафедры беларускай і рускай моў факультэта тэхналогій кіравання і гуманітарызации Беларускага нацыянальнага тэхнічнага ўніверсітэта.

Irina V. Budko, PhD (philology), docent; head of the department of Belarusian and Russian languages, faculty of management technology and humanitarisation, Belarusian National Technical University.

E-mail: irinabud_ko@yahoo.com

АННОТАЦИИ ДЕПОНИРОВАННЫХ В БГУ РАБОТ

АННОТАЦЫІ ДЭПАНІРАВАННЫХ У БДУ ПРАЦ

INDICATIVE ABSTRACTS OF THE PAPERS DEPOSITED IN BSU

УДК 811.111(075.8)

2-й иностранный язык (английский). Модуль 2 [Электронный ресурс] : электрон. учеб.-метод. комплекс для спец. 1-21 05 06 «Романо-германская филология» / БГУ ; сост. О. Н. Кулиева. Электрон. текстовые дан. Минск : БГУ, 2020. 78 с. : табл. Библиогр.: с. 77–78. Режим доступа: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/256832>. Загл. с экрана. Деп. в БГУ 02.03.2021, № 002402032021.

Электронный учебно-методический комплекс предназначен для студентов 3-го курса филологического факультета специальности 1-21 05 06 «Романо-германская филология» и включает теоретический раздел, в котором представлен лексический минимум по изучаемым устным темам и краткий курс нормативной грамматики; практический раздел с примерами упражнений и заданий по всем видам речевой деятельности; раздел контроля знаний с образцами творческих и эвристических заданий и заданий для текущей аттестации; вспомогательный раздел, содержащий фрагмент учебной программы по дисциплине и список рекомендуемой литературы. Особое внимание уделяется обогащению иноязычного словарного запаса студентов, усвоению речевых клише и основных коммуникативных стратегий.

УДК 811.111(075.8)

Основной иностранный язык (английский). Уровень 3 [Электронный ресурс] : электрон. учеб.-метод. комплекс с креатив. компонентом для спец. 1-21 05 06 «Романо-германская (английская) филология» / БГУ ; сост. Ю. А. Жукова. Электрон. текстовые дан. Минск : БГУ, 2020. 235 с. : ил. Библиогр.: с. 228–230. Режим доступа: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/256867>. Загл. с экрана. Деп. в БГУ 05.03.2021, № 002505032021.

Электронный учебно-методический комплекс (ЭУМК) с креативным компонентом по учебной дисциплине «Основной иностранный язык (английский). Уровень 3» предназначен для студентов 2-го курса филологического факультета специальности 1-21 05 06 «Романо-германская (английская) филология». ЭУМК включает систематический курс грамматики и лексики, предусмотренный учебной программой дисциплины, практические творческие, исследовательские и тестовые задания для формирования иноязычной коммуникативной компетенции, позволяющей использовать иностранный язык как средство профессионального и межличностного общения. ЭУМК строится на основе системы управления учебной деятельностью студентов, включающей образовательные цели, средства нелинейного структурирования учебного материала, методы и приемы стимулирования познавательной деятельности обучающихся. ЭУМК может быть использован для самостоятельной и аудиторной работы.

УДК 811.1/.8(072)(06)

Проблемы лингвообразования в неязыковом вузе [Электронный ресурс] : материалы V Респ. науч.-практ. конф. (с междунар. участием) (Минск, 28–29 янв. 2021 г.) / БГУ ; [редкол.: А. Э. Черенда (отв. ред.) и др.]. Электрон. текстовые дан. Минск : БГУ, 2021. 201 с. Библиогр. в тексте. Режим доступа: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/257007>. Загл. с экрана. Деп. в БГУ 15.03.2021, № 002815032021.

Сборник материалов V Республиканской научно-практической конференции (с международным участием) «Проблемы лингвообразования в неязыковом вузе» включает статьи, рассматривающие вопросы педагогики, психологии и методики преподавания иностранных языков, значимые вопросы внедрения инновационных технологий в образовательный процесс, а также актуальные проблемы современной науки в различных областях знаний. Авторская редакция текстов сохранена.

УДК 811.111(075.8)

Иностранный язык (английский язык) [Электронный ресурс] : электрон. учеб.-метод. комплекс для спец.: 1-31 80 01 «Биология», 1-31 80 02 «География», 1-31 80 03 «Математика и компьютерные науки», 1-31 80 04 «Механика и математическое моделирование», 1-31 80 05 «Физика», 1-31 80 06 «Химия», 1-31 80 07 «Радиофизика», 1-31 80 09 «Прикладная математика и информатика», 1-31 80 11 «Биохимия», 1-31 80 12 «Микробиология», 1-51 80 04 «Геология», 1-33 80 01 «Экология» / БГУ ; сост. А. Э. Черенда. Электрон. текстовые дан. Минск : БГУ, 2021. 85 с. : табл. Библиогр.: с. 84–85. Режим доступа: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/257038>. Загл. с экрана. Деп. в БГУ 16.03.2021, № 003016032021.

Электронный учебно-методический комплекс (ЭУМК) по учебной дисциплине «Иностранный язык (английский язык)» предназначен для студентов естественно-научных факультетов II ступени получения высшего образования. ЭУМК содержит пояснительную записку, методические рекомендации для преподавателя и студентов, теоретический раздел, практический раздел, раздел контроля знаний, включающий формы диагностики компетенций, образцы грамматических тестов, требования к зачету и экзамену, вспомогательный раздел, который состоит из учебно-методической карты, методических рекомендаций по организации самостоятельной работы студентов и списка рекомендуемой литературы.

УДК 808.5(075.8)

Воробьева С. В. Риторика [Электронный ресурс] : электрон. учеб.-метод. комплекс для студентов спец. 1-21 02 01 «Философия» / С. В. Воробьева ; БГУ. Электрон. текстовые дан. Минск : БГУ, 2020. 54 с. Библиогр.: с. 47–54. Режим доступа: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/259072>. Загл. с экрана. Деп. в БГУ 27.04.2021, № 004427042021

Электронный учебно-методический комплекс (ЭУМК) предназначен для студентов специальности 1-21 02 01 «Философия». В ЭУМК содержатся базовые учебные материалы по учебной дисциплине «Риторика»: тексты лекций, задания для семинарских занятий и управляемой самостоятельной работы, тематика рефератов, контрольных работ и рекомендации по их написанию, учебный терминологический словарь, учебная программа дисциплины, список рекомендуемой литературы. Адресуется студентам отделения философии и социологии факультета философии и социальных наук, а также кругу читателей, интересующихся проблемами риторики.

СОДЕРЖАНИЕ

ЗАМЕЧАТЕЛЬНЫЕ ДАТЫ

Белорусскому государственному университету – 100 лет

<i>Пригодич Н. Г.</i> Белорусский язык как составная часть истории и современности БГУ	5
<i>Жуковец В. В., Хмельницкий Н. Н.</i> Китаистика на филологическом факультете БГУ: история, современное состояние и перспективы	13
<i>Козловская Л. А.</i> Славянские языки как объект научного исследования: структура и функционирование	20

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Хмельницкий Н. Н.</i> Белорусская проблематика в польской литературе 1918–1939 гг.: стратегии воплощения	28
---	----

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Гойло А. А.</i> Левая дислокация в национальных разновидностях английского языка: функции и частотность	39
<i>Брановец П. С.</i> Семантические соотношения белорусско-инославянских лексических параллелей в этимологическом гнезде (на материале одного типа производных гнезда *lik-)	52
<i>Бабкина П. С.</i> Косвенный речевой акт отказа в китайском лингвокогнитивном пространстве	61
<i>Чжао Наньнань.</i> Переводческие трансформации при передаче китайских акцентуаторов средствами русского языка	70
<i>Супринович О. Е.</i> Формально-семантическая типология германизмов в белорусском языке	86

РЕЦЕНЗИИ

<i>Старостенко Т. Е.</i> Бидер Г. Избранные труды по белорусскому языкознанию	97
<i>Запрудский С. Н., Шкляр Г. З.</i> Избранные труды. Языковое наследие	100
<i>Рамза Т. Р., Сюй Байлун.</i> Семешко Л. Белорусский язык для китайских студентов. Элементарный урок	107

ЮБИЛЕИ

<i>Эльжбета Смулкова</i>	110
Аннотации депонированных в БГУ работ	115

ЗМЕСТ

ВЫДАТНЫЯ ДАТЫ

Беларускаму дзяржаўнаму ўніверсітэту – 100 гадоў

<i>Прыгодзіч М. Р.</i> Беларуская мова як складнік гісторыі і сучаснасці БДУ	5
<i>Жукавец В. В., Хмяльніцкі М. М.</i> Кітаістыка на філалагічным факультэце БДУ: гісторыя, сучасны стан і перспектывы	13
<i>Казлоўская Л. А.</i> Славянскія мовы як аб’ект навуковага даследавання: структура і функцыянаванне	20

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

<i>Хмяльніцкі М. М.</i> Беларуская праблематыка ў польскай літаратуры 1918–1939 гг.: стратэгіі ўвасаблення.....	28
---	----

МОВАЗНАЎСТВА

<i>Гойла А. А.</i> Левая дыслакацыя ў нацыянальных разнавіднасцях англійскай мовы: функцыі і частотнасць	39
<i>Бранавец П. С.</i> Семантычныя суадносіны беларуска-іншаславянскіх лексічных паралелей у этымалагічным гняздзе (на матэрыяле аднаго тыпу вытворных гнязда *lik-)	52
<i>Бабкіна П. С.</i> Ускосны маўленчай акт адмовы ў кітайскай лінгвакагнітыўнай прасторы	61
<i>Чжаа Наньнань.</i> Перакладчыцкія трансфармацыі пры перадачы кітайскіх акцэнтуючых сродкамі рускай мовы	70
<i>Супрыновіч А. Я.</i> Фармальна-семантычная тыпалогія германізмаў у беларускай мове	86

РЭЦЭНЗІІ

<i>Старасценка Т. А.</i> Бідэр Г. Выбраныя працы па беларускім мовазнаўстве	97
<i>Запрудскі С. М.</i> Шкляр Г. З. Выбраныя працы. Моўная спадчына	100
<i>Рамза Т. Р., Сюй Байлун.</i> Сямешка Л. Беларуская мова для кітайскіх студэнтаў. Пачатковы ўзровень	107

ЮБІЛЕІ

Эльжбета Смулкова	110
Анатацыі дэпаніраваных у БДУ прац	115

CONTENTS

REMARKABLE DATES

Belarusian State University celebrates 100th anniversary

<i>Pryhodzich M. R.</i> The Belarusian language as an integral part of history and modernity of the Belarusian State University.....	5
<i>Zhukavets V. V., Khmialnitski M. M.</i> Sinology at the philology faculty of the Belarusian State University: history, current state and prospects	13
<i>Kazlouskaja L. A.</i> Slavic languages as object of scientific research: structure and functioning.....	20

LITERARY RESEARCH

<i>Khmalnitski M. M.</i> Belarusian problems in Polish literature of 1918–1939: embodiment strategies.....	28
--	----

LINGUISTICS

<i>Goylo A. A.</i> Left dislocation in national varieties of English: functions and frequency	39
<i>Branavets P. S.</i> Semantic correlations of Belarusian-otherslavic lexical parallels in etymological word family (based on one type of word family <i>*lik-</i> derivatives)	52
<i>Babkina P. S.</i> Indirect speech act of refusal in the Chinese linguistic and cognitive space	61
<i>Zhao Nannan.</i> Transformation in the transfer of Chinese accentuators by means of the Russian language	70
<i>Suprinovich O. E.</i> The formal-semantic typology of Germanismes in Belarusian	86

REVIEWS

<i>Starascienka T. Ja.</i> Bieder H. Selected works in Belarusian linguistics.....	97
<i>Zaprudski S. M.</i> Shklyar H. Selected works. Linguistic heritage.....	100
<i>Ramza T. R., Xu Bailong.</i> Semeshko L. Belarusian language for Chinese students. Elementary level	107

JUBILEES

Elzhbeta Smulkova.....	110
Indicative abstracts of the papers deposited in BSU	115

Журнал включен Высшей аттестационной комиссией Республики Беларусь в Перечень научных изданий для опубликования результатов диссертационных исследований по филологическим и педагогическим наукам.

Журнал включен в библиографическую базу данных научных публикаций «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ).

**Журнал
Белорусского государственного университета.
Филология.
№ 2. 2021**

**Часопіс
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.
Філалогія.
№ 2. 2021**

Учредитель:
Белорусский государственный университет

Юридический адрес: пр. Независимости, 4,
220030, г. Минск.

Почтовый адрес: пр. Независимости, 4,
220030, г. Минск.

Тел. (017) 259-70-74, 259-70-75.

E-mail: jphil@bsu.by

URL: <https://journals.bsu.by/index.php/philology>

«Журнал Белорусского государственного университета. Филология» издается с января 1969 г. До 2017 г. выходил под названием «Веснік БДУ. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка» (ISSN 2308-9180).

Редактор *С. Е. Богуш*
Технический редактор *А. Ю. Лещинская*
Корректор *А. С. Горгун*

Подписано в печать 30.06.2021.

Тираж 100 экз. Заказ 241.

Республиканское унитарное предприятие
«Информационно-вычислительный центр
Министерства финансов Республики Беларусь».
ЛП № 02330/89 от 03.03.2014.
Ул. Кальварийская, 17, 220004, г. Минск.

© БГУ, 2021

**Journal
of the Belarusian State University.
Philology.
No. 2. 2021**

Founder:
Belarusian State University

Registered address: 4 Niezaliežnasci Ave.,
Minsk 220030.

Correspondence address: 4 Niezaliežnasci Ave.,
Minsk 220030.

Tel. (017) 259-70-74, 259-70-75.

E-mail: jphil@bsu.by

URL: <https://journals.bsu.by/index.php/philology>

«Journal of the Belarusian State University. Philology» published since January, 1969. Until 2017 named «Vesnik BDU. Seryja 4, Filalogija. Zhurnalistyka. Pedagogika» (ISSN 2308-9180).

Editor *S. J. Bohush*
Technical editor *A. Y. Leshchinskaya*
Proofreader *A. S. Gorgun*

Signed print 30.06.2021.

Edition 100 copies. Order number 241.

Republican Unitary Enterprise
«Informatsionno-vychislitel'nyi tsentr
Ministerstva finansov Respubliki Belarus'».
License for publishing No. 02330/89, 2014 March 3.
17 Kal'varyjskaja Str., Minsk 220004.

© BSU, 2021